

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΕΣ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: «ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

«Η μεθοδολογία κατάρτισης στρατιωτικού εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ μέσα από την εμπειρία των Ενόπλων Δυνάμεων ΗΠΑ και Δανίας»

του φοιτητή Δημητρίου Παπαντωνίου (ΑΜ 01791221Μ044)

ΑΘΗΝΑ Δεκέμβριος 2022

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

SCHOOL OF INTERNATIONAL STUDIES, COMMUNICATION & CULTURE
DEPARTMENT OF INTERNATIONAL EUROPEAN AND REGIONAL STUDIES

M.A. INTERNATIONAL & EUROPEAN LAW AND GOVERNANCE
SPECIALIZATION: «INTERNATIONAL LAW AND DIPLOMATIC STUDIES»

DISSERTATION

SUBJECT

«The methodology of developing a military manual for IHL/LOAC through the
experience of the US and Danish Armed Forces»

by Dimitrios Papantoniou (AM 01791221M044)

ATHENS December 2022

Τριμελής Επιτροπή

Επικ. Καθηγήτρια Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα

Καθηγητής Ν. Τσαγκούριας

Διδάκτωρ Γεώργιος Ανεπιού

Copyright © Δημήτριος Παπαντωνίου, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στη μνήμη του πατέρα μου Αθανασίου, στη μητέρα μου Κωνσταντία,
στη σύζυγό μου Σοφία και στα παιδιά μου Θάνο και Ελισάβετ.*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Δήλωση Μη Λογοκλοπής	1
Περίληψη	2
Abstract	5
Εισαγωγή	8
Μέρος Πρώτο: Η μεθοδολογία εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΣ ως ζήτημα κουλτούρας διαχρονικά	16
Κεφάλαιο 1: Ο ρόλος του εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο διεθνές δικαιοπρακτικό πλαίσιο	17
1.1. Ιστορική Αναδρομή	17
1.2 Τυπολογία και ονοματοδοσία στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ	18
1.3 Ανάλυση του ρόλου των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο διεθνές δικαιοπρακτικό πλαίσιο	19
1.4 Πρακτική Κρατών - Εμπειρίες με στρατιωτικά εγχειρίδια	22
1.5. Νομολογία	26
Κεφάλαιο 2: Συστατικά στοιχεία μεθοδολογίας εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων	29
2.1 Χαρακτηριστικά ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ	29
2.2 Περιπτωσιολογική Μελέτη Στρατιωτικού Εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ Δανίας	32
2.2.1 Μεθοδολογική ανάλυση του στρατιωτικού εγχειριδίου της Δανίας	34
2.2.2 Πηγές δικαίου	36
2.2.3 Εξαιρέσεις	37
2.3 Περιπτωσιολογική μελέτη στρατιωτικού εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ ΗΠΑ	39
2.3.1 Συνοπτική περιγραφή στρατιωτικού εγχειριδίου ΗΠΑ	39
2.3.2 Μεθοδολογική ανάλυση του στρατιωτικού εγχειριδίου των ΗΠΑ	41
2.3.3 Πηγές δικαίου-Εξαιρέσεις	43
Μέρος Δεύτερο: Η περίπτωση της Ελλάδας	45
Κεφάλαιο 3: Ελλάδα και στρατιωτικά εγχειρίδια επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ	45
3.1 Ιστορική αναδρομή – Ιδιαιτερότητες	45
3.2. Γιατί απαιτείται σήμερα ένα ελληνικό εγχειρίδιο επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ?	51
3.3 Ευθύνη Διοικητών (Command Responsibility)	55

Κεφάλαιο 4 : Ποια πρέπει να είναι η μεθοδολογία εκπόνησης ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου	58
4.1 Παρούσα κατάσταση	58
4.2. Σκοπιμότητα εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ από τις ελληνικές ΕΔ	62
4.3. Προτεινόμενη θεματολογία ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ	63
4.4 Προτεινόμενη μεθοδολογία εκπόνησης ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου	63
Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα	66
Επίλογος	70
Παράρτημα 1: Checklist εκπόνησης στρατιωτικού εγχειριδίου επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ	71
Βιβλιογραφία	76
Συμβατικά Κείμενα	77
Εθνική νομοθεσία	77
Νομολογία	77
Κείμενα–Πηγές από το Internet	78
Αρθρογραφία – Ιστοχώροι	80
Στρατιωτικές Εκδόσεις	81

Δήλωση Μη Λογοκλοπής

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

(άρθρο 8 Ν. 1599/1986)

Η ακρίβεια των στοιχείων που υποβάλλονται με αυτή τη δήλωση μπορεί να ελεγχθεί με βάση το αρχείο άλλων υπηρεσιών (άρθρο 8 παρ. 4 Ν. 1599/1986)

ΠΡΟΣ(Η):	ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ/ΤΜΗΜΑ ΔΕΠΣ/ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ						
Ο - Η Όνομα:	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ	Επώνυμο:	ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ				
Όνομα και Επώνυμο Πατέρα:	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ						
Όνομα και Επώνυμο Μητέρας:	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ						
Ημερομηνία γέννησης ⁽¹⁾ :	29 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1974						
Τόπος Γέννησης:	ΒΟΛΟΣ						
Αριθμός Δελτίου Ταυτότητας:	70698/ΓΕΑ	Ταύ:	6983508338				
Τόπος Κατοικίας:	ΑΓΡΙΑ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ	Οδός:	ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗ	Αριθμ. 26	ΤΚ:	37300	
Αρ. Τηλεφωντηρίου (Fax):		Δ/ση Ηλεκτρ. Ταχυδρομείου (Email):	dimirpantoniou@gmail.com				

Με απομνημόνευση μου ευθύνη και γνωρίζοντας τις κυρώσεις ⁽²⁾, που προβλέπονται από τις διατάξεις της παρ. 6 του άρθρου 22 του Ν. 1599/1986, δηλώνω ότι:

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές.

Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η εργασία μου αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

(4)

Ημερομηνία: 18/12/2022

Ο Δηλών

(Υπογραφή)(ΣΣ)

(1) Αναγράφεται από τον ενδιαφερόμενο πολίτη ή Αρχή ή η Υπηρεσία του δημόσιου τομέα, που απευθύνεται η αίτηση.

(2) Αναγράφεται ολογράφως.

(3) «Όποιος εν γνώσει του δηλώνει ψευδή γεγονότα ή αρνείται ή αποκρύπτει τα αληθινά με έγγραφη υπεύθυνη δήλωση του άρθρου 8 τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. Εάν ο υπαίτιος αυτών των πράξεων σκόπευε να προσπορίσει στον εαυτόν του ή σε άλλον περιουσιακό όφελος βλάπτοντας τρίτον ή σκόπευε να βλάψει άλλον, τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι 10 ετών.

(4) Σε περίπτωση ανεπάρκειας χώρου η δήλωση συνεχίζεται στην πίσω όψη της και υπογράφεται από τον δηλούντα ή την δηλούσα.

Περίληψη

Το Δίκαιο των Ενόπλων Συρράξεων (ΔΕΣ) ή Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ), συνιστά ένα πλέγμα αρχών και κανόνων που στοχεύουν πρώτον, στην προστασία κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης ή πολεμικής κατοχής των προσώπων που δεν μετέχουν ή δεν μετέχουν πλέον στις εχθροπραξίες και δεύτερον, στη ρύθμιση της διεξαγωγής των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αποτελεί δε το θεμελιώδες κανονιστικό πλαίσιο, σε συνδυασμό με συναφείς προβλέψεις του εσωτερικού (εθνικού) Δικαίου, για την εκπόνηση των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, των κρατών που έχουν υπογράψει και κυρώσει τις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 και τα πρόσθετα Πρωτόκολλα του 1977 και του 2005 σε αυτές.

Στην παρούσα εργασία, μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης των υφιστάμενων θεσμικών κειμένων, καθώς και της προσωπικής επιτελικής εμπειρίας του συντάκτη (καθόσον τυγχάνει ανώτερος Αξκός της ελληνικής ΠΑ), διερευνάται η απάντηση σε ένα ερώτημα που σε πρώτη ανάγνωση φαίνεται ρητορικό, αλλά στις μέρες μας λαμβάνει την μορφή αναγκαιότητας. Κατά πόσον απαιτείται σήμερα ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ για τις ελληνικές ΕΔ. Και στην περίπτωση καταφατικής απάντησης, ποια πρέπει να είναι η δέουσα μεθοδολογία εκπόνησής του, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία καλής πρακτικής από χώρες που ήδη έχουν εκδώσει παρόμοια στρατιωτικά εγχειρίδια και τα χρησιμοποιούν τόσο στο πεδίο όσο και για σκοπούς εκπαίδευσης εδώ και πολλές δεκαετίες.

Η ανά χείρας Διπλωματική Εργασία, μέσω μίας σύντομης ιστορικής αναδρομής, αποβλέπει να αναδείξει γενικότερα την ουσιαστική συμβολή των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων στη διαμόρφωση και εξέλιξη του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και αφετέρου την αναγκαιότητα ενσωμάτωσης των εφαρμοστέων προβλέψεων και ευρύτερων κανόνων του ΔΑΔ σε ένα επίσημο (εγκεκριμένο από την Ανώτατη δυνατή Στρατιωτική Αρχή) εθνικό υπηρεσιακό κείμενο επιπέδου χαρακτήρα και δομής ενός στρατιωτικού Εγχειριδίου (δηλ. «Military Manual»), τόσο για λόγους εκπαίδευσης, ή/και επιχειρησιακής σχεδίασης από το στρατηγικό έως το τακτικό επίπεδο, όσο και διευκόλυνσης – διασφάλισης της επιχειρησιακής εφαρμογής τους στη πράξη, στο πεδίο επιχειρήσεων, από το προσωπικό των ΕΔ στους οποίους αυτό διατίθεται .

Η έρευνα στην παρούσα Εργασία, τεκμηρίωσε το συμπέρασμα ότι η μεθοδολογία εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο αφενός της δικαιοσύνης και ανθρωπιστικής κουλτούρας του κράτους που το εκδίδει και

αφετέρου ότι δύναται να αποτελέσει εργαλείο στρατιωτικής διπλωματίας για τις στρατιωτικές αρχές του κράτους που το εκδίδει. Επίσης, καθώς η μελέτη μίας σειράς εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων κατέδειξε την εκμετάλλευση αυτών των εκδόσεων για την καταγραφή της υφιστάμενης πεποίθησης δικαίου (*opinio juris*) καθώς και της κρατικής τους πρακτικής (*state practice*), τα συστατικά στοιχεία για την κωδικοποίηση των κανόνων του εθιμικού δικαίου.

Για την υποστήριξη των περιπτώσεων αυτών, χρησιμοποιούνται δύο περιπτωσιολογικές μελέτες, με γνώμονα τη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στη σύνταξή τους. Η πρώτη αφορά στο εθνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο της Δανίας, που χρονολογικά είναι το νεότερο και πλέον σύγχρονο που υπάρχει (έκδοσης 2020), έχοντας ενσωματώσει το σύνολο των διδαγμάτων που προέκυψαν από τη συμμετοχή των ΕΔ της Δανίας σε κάθε είδους ένοπλη σύρραξη, διεθνούς ή μη χαρακτήρα. Επιπρόσθετα, το εγχειρίδιο της Δανίας αποτελεί πρότυπο όσον αφορά την εσωτερική του νομιμοποίηση, καθώς αποτελεί αποτέλεσμα πολιτικής συμφωνίας μεταξύ των μεγαλύτερων πολιτικών δυνάμεων του κράτους.

Η δεύτερη περίπτωση αφορά το εθνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο των ΗΠΑ, ενός κράτους με βαθιά ιστορική παράδοση στην εκπόνηση και χρήση στρατιωτικών δημοσιεύσεων επί του δικαίου του πολέμου, καθώς και ενός κράτους με πολλές ιδιαιτερότητες, καθώς λόγω του ειδικού του βάρους, τόσο ως μόνιμο μέλος του ΣΑ των ΗΕ, όσο και λόγω της συμμετοχής του σε κάθε είδους πολεμική επιχείρηση, έχει συγκεντρώσει και καταγράψει έναν εξαιρετικά σημαντικό αριθμό διδαγμάτων στα εθνικά του εγχειρίδια. Παράλληλα, όμως έχει εκφράσει και τη δική του εθνική πολιτική, στον υπέρτατο βαθμό, μέσω των εθνικών του εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ.

Στο πλαίσιο αυτό, και λαμβάνοντας υπόψη ότι επί του παρόντος δεν υφίσταται έκδοση ενός εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ για τις ελληνικές ΕΔ, εξετάζεται η αναγκαιότητα εκπόνησης και έκδοσής του, δεδομένης της αυτονόητης αναγκαιότητας για τη χρήση του εκ μέρους των ελληνικών ΕΔ στα πεδία που προαναφέρθηκαν (επιτελική σχεδίαση, εκπαίδευση και επιχειρησιακή σχεδίαση - επιχειρήσεις). Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται η άποψη ότι η έκδοσή του από τις εθνικές στρατιωτικές Αρχές αποτελεί όχι άμεση και ρητή, αλλά έμμεση και ουσιαστική νομική υποχρέωση των συμβαλλομένων Μερών των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 και επαγωγικά και των Πρόσθετων σε αυτές Πρωτοκόλλων. Στο πλαίσιο αυτό, καταγράφεται η διαχρονική ύπαρξη συναφών στρατιωτικών δημοσιεύσεων σε χώρες που πρωτοπορούν στην

εξέλιξη και εφαρμογή του ΔΑΔ, παγκοσμίως. Καταληκτικά, προτείνεται μία συγκεκριμένη κάλλιστη μεθοδολογία για την εκπόνησή του, για την περίπτωση των ελληνικών ΕΔ.

Λέξεις Κλειδιά: Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, Δίκαιο Ενόπλων Συρράξεων, Δικαιώματα του Ανθρώπου, Δανία, Ελλάδα, Ένοπλες Δυνάμεις, ΗΠΑ, Στρατιωτικά Εγχειρίδια.

Title:

«The methodology of developing a military manual for IHL/LOAC through the experience of the US and Danish Armed Forces»

Student name: Dimitrios PAPANTONIOU

Abstract

The Law of Armed Conflict (LOAC), or International Humanitarian Law (IHL), constitutes a set of principles and rules aimed, first, at protecting during armed conflict or belligerent occupation persons who are not or no longer participating in hostilities and, second, at regulating the conduct of military operations. It constitutes the fundamental normative framework, in conjunction with relevant provisions of domestic (national) law, for the elaboration of national military manuals on IHL/LOAC matters of the States that have signed and ratified the four Geneva Conventions of 1949 and the 1977 and 2005 Additional Protocols thereto.

In the present paper, through a literature review of existing institutional texts, as well as the personal staff experience of the author (as he happens to be a senior Officer of the Hellenic Air Force), the answer to a question that at first sight seems rhetorical, but nowadays takes the form of a necessity, is explored. Whether a military manual on IHL/LOAC issues is required today for the Hellenic Armed Forces; and in case of an affirmative answer, what should be the appropriate methodology for its preparation, taking into account all the elements of good practice from countries that have already published similar military manuals and have been using them both in the field and for training purposes for many decades.

The present Diploma Thesis, through a brief historical review, aims to highlight in general terms the essential contribution of national military manuals to the formation and development of international humanitarian law through, in particular, the IHL and, on the other hand, the necessity of incorporating the applicable provisions and broader rules of IHL into an official (approved by the highest possible military authority) national service text of the character and structure of a military manual (i.e. "Military Manual"), both for the purposes of both training, and/or operational planning from strategic to tactical level, and to facilitate - ensure their operational application in practice, in the field, by the personnel of the Armed Forces to whom it is made available.

The research in this Thesis has documented the conclusion that the methodology of drafting military manuals on IHL/LOAC issues is indicative of the legal and humanitarian culture of the issuing state on the one hand, and that it can be a tool of military diplomacy for the military authorities of the issuing state on the other. Also, as the study of a number of national military manuals has shown the exploitation of these publications to record the existing legal belief (*opinio juris*) as well as their state practice, the components for the codification of the rules of customary law.

Two case studies are used to support these cases, guided by the methodology followed in their drafting. The first one concerns the Danish national military manual, which chronologically is the newest and most up-to-date one available (2020 edition), having incorporated all the lessons learned from the Danish Armed Forces' participation in any kind of armed conflict, international or non-international. In addition, the Danish manual is a model in terms of its internal legitimacy, as it is the result of a political agreement between the major political forces of the state.

The second case concerns the national military manual of the United States, a state with a deep historical tradition in the preparation and use of military publications on the law of war, as well as a state with many peculiarities, since due to its special status, both as a permanent member of the UNSC and due to its participation in all kinds of warfare, it has collected and recorded an extremely important number of lessons in its national manuals. At the same time, however, it has also expressed its own national policy, to the utmost extent, through its national manuals on IHL/LOAC issues.

In this context and taking into account the fact that there is currently no national military manual on IHL/LOAC issues for the Hellenic Armed Forces, the necessity of its preparation and publication is being examined, given the obvious necessity for its use by the Greek Armed Forces in the fields mentioned above (staff planning, training and operational planning - operations). In addition, it is argued that its issuance by the national military authorities constitutes not a direct and explicit, but an indirect and substantive legal obligation of the Contracting Parties to the Geneva Conventions of 1949 and, by implication, to the Additional Protocols thereto. In this context, the long-standing existence of relevant military publications in countries pioneering the development and implementation of IHL, worldwide, is documented. In conclusion, a specific callisthenic methodology for its elaboration is proposed for the case of the Hellenic Armed Forces

Key words: Armed Forces, Denmark, Greece, Human Rights, International Humanitarian Law, Law of Armed Conflict, Military Manuals, USA.

Εισαγωγή

Το δίκαιο των ενόπλων συρράξεων (ΔΕΣ) ή διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο (ΔΑΔ)¹, αποτελείται από ένα πλέγμα αρχών και κανόνων που στοχεύουν: πρώτον να προστατεύσουν, κατά τη διάρκεια ένοπλης σύρραξης ή πολεμικής κατοχής, πρόσωπα που δεν μετέχουν (άμαχοι) ή δεν μετέχουν πλέον στις εχθροπραξίες (τραυματίες, ασθενείς, ναυαγοί, αιχμάλωτοι πολέμου, κρατούμενοι), και δεύτερον, να ρυθμίσουν τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων (Μαρούδα 2022).

Ο όρος «διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο των ενόπλων συρράξεων», χρησιμοποιείται με τη σύγχρονη έννοιά του και περιλαμβάνει τόσο το δίκαιο της Χάγης, όσο και το δίκαιο της Γενεύης. Αναφέρεται στο σύνολο των κανόνων του διεθνούς δικαίου, συμβατικού και εθιμικού, που ρυθμίζουν ζητήματα που προκύπτουν στη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, διεθνούς ή μη χαρακτήρα και αφορούν στους περιορισμούς στη διεξαγωγή του πολέμου, το δίκαιο της κατοχής, της ουδετερότητας και τους κανόνες προστασίας ειδικών κατηγοριών εμπολέμων και αμάχων (Μαρούδα 2006).

Σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Αγίας Πετρούπολης του 1868 μοναδικός νόμιμος στόχος που πρέπει να προσπαθούν να επιτύχουν τα κράτη κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι η αποδυνάμωση των στρατιωτικών δυνάμεων του εχθρού². Στο πλαίσιο αυτό η ελευθερία των εμπολέμων να επιλέγουν μέσα και μεθόδους πολέμου δεν είναι χωρίς περιορισμούς³, ενώ κατά τον σχεδιασμό των επιχειρήσεων οφείλουν να σέβονται και να εφαρμόζουν τις τέσσερις εθιμικές αρχές του ΔΕΣ, που είναι: η αρχή της διάκρισης, του ανθρωπισμού, της επιτακτικής στρατιωτικής ανάγκης και της αναλογικότητας (Μαρούδα 2022).

Το ΔΑΔ έχει σχετικά πρόσφατη προέλευση, αφού για πρώτη φορά χρησιμοποιείται στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 (ΣΓ '49 στο εξής) και περιλαμβάνει τους κανόνες των τεσσάρων ΣΓ'49, καθώς και των δύο Πρόσθετων Πρωτοκόλλων του 1977 (ΠΠ '77 στο

¹ Σήμερα, η ορολογία Δίκαιο Ενόπλων Συρράξεων (ΔΕΣ) και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (ΔΑΔ), αντιμετωπίζονται από τη βιβλιογραφία και την πρακτική ως έννοιες με ταυτόσημο περιεχόμενο, βλ. *Melzer*, 2017.

² Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 1868. «...*the only legitimate object which States should endeavour to accomplish during war is to weaken the military forces of the enemy*;» (έμφαση του συντάκτη), διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=3C02BAF088A50F61C12563CD002D663B>, 10 Δεκεμβρίου 2022.

³ Στο άρθρο 35(1) του ΠΠ Ι' 77, 1, καθορίζεται πως «σε κάθε ένοπλη ρήξη, το δικαίωμα των εμπολέμων μερών να επιλέγουν μεθόδους και μέσα πολέμου δεν είναι απεριόριστο». Στην Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν.1786/1988 - ΦΕΚ 125/Α/8-6-1988.

εξής), δίνοντας έμφαση στον ανθρωπιστικό χαρακτήρα των κανόνων αυτών (Μαρούδα 2015, 33).

Όσον αφορά στο πεδίο εφαρμογής του ΔΑΔ, σημειώνεται ότι ο όρος «ένοπλη σύρραξη» δεν ορίζεται ρητά στις ΣΓ '49. Σύμφωνα με τον ορισμό που έδωσε το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώτην Γιουγκοσλαβία (ΔΠΔΓ) στην υπόθεση *Tadic*: «ένοπλη σύρραξη υφίσταται όποτε καταφεύγουν σε χρήση βίας δύο ή περισσότερα κράτη ή όταν υφίσταται παρατεταμένη σύρραξη ανάμεσα σε κυβερνητικές δυνάμεις και σε οργανωμένες ένοπλες ομάδες ή ανάμεσα σε τέτοιες ομάδες εντός του κράτους⁴».

Υπάρχει όμως μία σαφής διαφορά μεταξύ του δικαίου που αφορά στην απαγόρευση και αποτροπή του πολέμου (*jus ad bellum* ή *jus contra bellum*) και ισχύει μέχρι την αρχή των εχθροπραξιών και στο ΔΕΣ/ΔΑΔ, το οποίο τίθεται σε εφαρμογή αφού η ένοπλη σύρραξη έχει ξεσπάσει. Οι κανόνες του ΔΕΣ/ΔΑΔ ισχύουν στον ίδιο βαθμό ανεξάρτητα από τον ρόλο επιτιθέμενου ή αμυνόμενου ή τις οποιεσδήποτε παραβιάσεις του *jus ad bellum* που οδήγησαν στην σύρραξη ή την προσφυγή στη βία ή την αυτοάμυνα (*equality of belligerents*), όπως αποσαφηνίζεται και στο Προοίμιο του ΠΠ Ι/77.

Η ενσωμάτωση της μελέτης του ΔΕΣ/ΔΑΔ στα προγράμματα στρατιωτικής εκπαίδευσης είναι το θεμελιώδες μέτρο που προβλέπεται στις ΣΓ '49 και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής, με σκοπό τη διάδοσή του στις Ένοπλες Δυνάμεις, οι οποίες φέρουν την πρωταρχική ευθύνη για την εφαρμογή του. Το κοινό άρθρο 1 των τεσσάρων ΣΓ '49 απαιτεί από τα συμβαλλόμενα μέρη των εν λόγω πράξεων να **«σέβονται και να εξασφαλίζουν τον σεβασμό της παρούσας Σύμβασης σε όλες τις περιστάσεις»**.

Επιπρόσθετα, το ΠΠ Ι ορίζει ότι οι στρατιωτικές αρχές πρέπει να είναι πλήρως εξοικειωμένες με το κείμενο του Πρωτοκόλλου (άρθρο 83, παράγραφος 2). Η υποχρέωση αυτή ενισχύεται καταρχάς από το γεγονός ότι τα κράτη πρέπει να εξασφαλίζουν την εκπαίδευση νομικών συμβούλων για να υποστηρίζουν τους διοικητές στην εφαρμογή των συμβάσεων της Γενεύης και του Πρωτοκόλλου και να τους συμβουλεύουν σχετικά με τις κατάλληλες οδηγίες που πρέπει να δοθούν στις Ένοπλες Δυνάμεις για το θέμα αυτό (άρθρο 82), και δεύτερον, από το γεγονός ότι οι στρατιωτικοί διοικητές πρέπει να διασφαλίζουν ότι

---

⁴*Prosecutor v Tadic*, IT-94-1-AR 72, 2.10.1995, παρ. 70.

το στρατιωτικό προσωπικό υπό την εποπτεία τους διοικήσεως γνωρίζει τα καθήκοντά του και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις εν λόγω πράξεις (άρθρο 87)⁵.

Στο πλαίσιο αυτό καταγράφεται η προσπάθεια των κρατών να κωδικοποιήσουν τις διατάξεις των ΣΓ '49 και των ΠΠ αυτής και να τις ενσωματώσουν υπό τη μορφή στρατιωτικών εγχειριδίων, ως οδηγίες προς το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεών τους (είτε αφορά στους στρατιωτικούς διοικητές, είτε σε αυτούς που θα σχεδιάσουν μελλοντικές επιχειρήσεις, είτε στους υπεύθυνους για την υλοποίηση των προγραμμάτων εκπαίδευσης, είτε τέλος σε αυτούς που θα συμμετάσχουν άμεσα στην εκτέλεση των επιχειρήσεων).

Η πολυπλοκότητα της κατάστασης στο πεδίο που δύναται να περιλαμβάνει την εφαρμογή συγχρόνως πολυάριθμων συμβάσεων του ΔΑΔ και του δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΔτΑ), όπως επιβεβαιώθηκε από τη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης στην *υπόθεση των Στρατιωτικών δραστηριοτήτων στο έδαφος του Κογκό*⁶, απαιτεί έτι περαιτέρω την ύπαρξη ξεκάθαρων κατευθυντήριων οδηγιών προς το στρατιωτικό προσωπικό των ΕΔ.

Η συνηθέστερη και πλέον τυπική μορφή καταγραφής και μετάδοσης των κατευθυντήριων οδηγιών της στρατιωτικής ηγεσίας κάθε κράτους προς το προσωπικό των ΕΔ της, είναι μέσω της εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων, τα οποία εξειδικεύουν με τη μορφή σαφών εντολών τις υποχρεώσεις των εμπλεκομένων, προκειμένου να μην δημιουργούνται ασάφειες ή/και αμφιβολίες περί των ενεργειών και της δράσης που απαιτείται να αναληφθούν κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους.

Εν προκειμένω, η εκπόνηση ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ (εφεξής στρατιωτικό εγχειρίδιο ή εγχειρίδιο) αποτελεί για τις περισσότερες χώρες μία άκρως επίπονη και μακρόχρονη διαδικασία⁷, καθώς για τη συγγραφή τους απαιτείται,

---

⁵Για τα μέτρα διάδοσης και εφαρμογής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Ελλάδα ειδικότερα, Μ-Ντ. Μαρούδα, *Μέτρα εφαρμογής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000.

⁶*Λαϊκή Δημοκρατία του Κογκό κατά Ουγκάντας*, 19.12.2005, CIJ Rec. 2005, σελ. 69-70, παρ. 216. Όπως επεσήμανε το Δικαστήριο, σε τέτοιες περιπτώσεις ορισμένα δικαιώματα θα διέπονται αποκλειστικά από το ΔΑΔ – στο μέτρο που δεν υφίσταται ρητή σχετική διάταξη στις εφαρμοστέες συμβάσεις για τα ΔτΑ – άλλα δικαιώματα θα ρυθμίζονται μόνο από τις διατάξεις του δικαίου περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων – στο μέτρο που δεν απαντάται αντίστοιχη ρύθμιση στο ΔΑΔ – ενώ μία τρίτη ομάδα δικαιωμάτων θα διέπεται και από τα δύο *corpus canonum*.

⁷Για παράδειγμα, η διαδικασία σύνταξης του βρετανικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ ξεκίνησε το 1978 για να ολοκληρωθεί το 2004, ενώ, η διαδικασία εκπόνησης του αντίστοιχου στρατιωτικού εγχειριδίου των ΗΠΑ ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1990 για να ολοκληρωθεί το 2015. Τέλος στην περίπτωση της Δανίας, που έλαβε υπόψη την πεπατημένη άλλων κρατών, αλλά κινήθηκε με ανθρωποκεντρική προσέγγιση,

όπως αποδεικνύεται από την πρακτική των περισσότερων κρατών, η εμπλοκή περισσότερων του ενός φορέων, όπως των υπουργείων Άμυνας, Δικαιοσύνης, Εξωτερικών κ.α. κατά περίπτωση, καθώς και ενός σημαντικού αριθμού εμπειρογνομόνων όπως ακαδημαϊκών, στρατιωτικών δικαστών, νομικών και αξιωματικών με μεγάλη επιχειρησιακή εμπειρία, καθώς όπως θα αναλυθεί στην παρούσα εργασία, η ύπαρξή τους αποτελεί (εκούσια ή/και ακούσια) για πολλές χώρες αποδεικτικό στοιχείο κρατικής πρακτικής (state practice), δηλαδή έναν από τους παράγοντες που αποτελεί συστατικό στοιχείο δημιουργίας εθιμικού δικαίου⁸.

Τι είναι όμως ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο (military manual)? Αν και ο όρος στρατιωτικό εγχειρίδιο φαίνεται σε πρώτη ανάγνωση πολύ οικείος, διαπιστώνεται από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας πως δεν υπάρχει ένας ενιαίος ορισμός. Ουσιαστικά πρόκειται για «πολιτικο-δικαιικές κατευθύνσεις» που εκδίδονται από τις αρχές ενός κράτους προς τις ΕΔ της, περιγράφοντας την κατανόηση και εφαρμογή του υφιστάμενου νομικού πλαισίου. Πρόκειται συνήθως για παροχή σαφών οδηγιών προς το στρατιωτικό προσωπικό αναφορικά με το νομικό πλαίσιο που διέπει τις δραστηριότητές του, ενώ συμπεριλαμβάνονται και κυρώσεις σε περίπτωση μη συμμόρφωσης. Τα στρατιωτικά εγχειρίδια είναι πολύ σημαντικά, διότι περιέχουν οδηγίες από κράτη που περιορίζουν τις ενέργειες των στρατιωτών τους, οι οποίες αποτελούν κατά κάποιον τρόπο «δηλώσεις κατά του συμφέροντος».

Συναφώς, ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο εφαρμόζεται περισσότερο ως ένας κανονισμός παρά ως ένα ακαδημαϊκό/εκπαιδευτικό πόνημα, καθώς κατά κανόνα, περιλαμβάνει ανάλυση του θεωρητικού πλαισίου συνδυαζόμενο με σαφείς οδηγίες (με τη μορφή παραδειγμάτων εφόσον απαιτείται για κάθε ειδική κατάσταση), καθώς και συγκεκριμένες κυρώσεις σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεών του, σε αντίθεση με ένα ακαδημαϊκό/εκπαιδευτικό πόνημα που στόχος του είναι η καταγραφή του θεωρητικού πλαισίου και του

καθώς ενσωμάτωσε και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η συντακτική ομάδα ξεκίνησε τις εργασίες της το 2012 ενώ η έκδοση του εγχειριδίου ολοκληρώθηκε τέσσερα χρόνια αργότερα, το 2016.

⁸Είναι γενικά αποδεκτό πως η ύπαρξη κανόνα εθιμικού διεθνούς δικαίου προϋποθέτει την ύπαρξη δύο στοιχείων, ήτοι την κρατική πρακτική και την πεποίθηση ότι η πρακτική αυτή απαιτείται, απαγορεύεται ή επιτρέπεται, ανάλογα με τη φύση του κανόνα, ως θέμα δικαίου (*opinio juris sive necessitatis*). Όπως δήλωσε το Διεθνές Δικαστήριο στην υπόθεση *Continental Shelf*: "It is of course axiomatic that the material of customary international law is to be looked for primarily in the actual practice and *opinio juris* of States" ICJ, *Continental Shelf case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta)*, Judgement, 3 June 1985, ICJ Reports 1985, pp. 29–30, § 27. Για περισσότερα βλέπε τη μελέτη της επιτροπής της ΔΕΕΣ «Customary International Humanitarian Law, Volume I Rules, ICRC, Cambridge University Press, New York, 2009».

προβληματισμού του συντάκτη στη βάση της ακαδημαϊκής διαδρομής του. Κατά συνέπεια ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο διακρίνεται για τη δυναμική του ισχύ ενώ επιπρόσθετα απαιτεί τακτική αναθεώρηση προκειμένου να καθίσταται συνεχώς επίκαιρο και έγκυρο.

Ειδικότερα, ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ εξυπηρετεί μία διττή υποχρέωση:

α. Αποτελεί νομική υποχρέωση, καθώς η υποχρέωση διάδοσης του ΔΕΣ/ΔΑΔ “*as widely as possible*” περιλαμβάνεται σε όλες τις Συμβάσεις της Γενεύης και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής (άρθρα 47 ΣΓ I, 48 ΣΓ II, 127 ΣΓ III, 144 ΣΓ IV και άρθρο 83 ΠΠ I, 19 ΠΠ II καθώς και στο Κοινό Άρθρο 1 των 4 ΣΓ όπου αναφέρεται η υποχρέωση σεβασμού και εξασφάλισης σεβασμού των διατάξεων των ΣΓ’49 καθώς και της καταστολής των παραβιάσεων και των σοβαρών παραβιάσεών τους, «***to respect and ensure respect and ensure respect for the said law in all circumstances, and accordingly to disseminate knowledge and repress breaches and grave breaches of it***»).

β. Εκφράζει μία διάσταση στρατιωτικής παιδείας και δεοντολογίας, όπως αυτή περιγράφεται συνήθως στο προοίμιο των εκδόσεων αυτών, εμπεριέχοντας και το στοιχείο της κουλτούρας του κράτους που το εκδίδει.

Παρά το γεγονός πως ελάχιστες χώρες διαθέτουν στρατιωτικά εγχειρίδια επί θεμάτων ΔΑΔ και μόνο λίγες εξ’ αυτών τα έχουν δημοσιεύσει, τα ήδη δημοσιευμένα παρέχουν ικανοποιητική βάση για τη συγκριτική μελέτη και ανάλυση της μεθοδολογίας κατάρτισής τους.

Ως επιστημονικά Ερωτήματα της παρούσας Εργασίας τίθενται τα εξής:

Ποια η μεθοδολογία εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων ΔΕΣ/ΔΑΔ? Ποια η εμπειρία από τα αντίστοιχα στρατιωτικά εγχειρίδια των ΗΠΑ και της Δανίας ως παράδειγμα καλής πρακτικής? Ποια πρέπει να είναι η μεθοδολογία εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ από τις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις?

Στο πρώτο μέρος της παρούσης εργασίας θα συζητηθεί η μεθοδολογία εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ ως διαχρονικό ζήτημα κουλτούρας. Ειδικότερα, υπό τη μορφή ιστορικής αναδρομής θα καταγραφεί η πορεία της κατάρτισης των κανόνων που επιβάλλουν περιορισμούς στον πόλεμο, στα μέσα και τις μεθόδους που εφαρμόζονται σε μία ένοπλη σύρραξη. Εν συνεχεία θα επιχειρηθεί η ανάλυση του ρόλου των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο διεθνές δικαιοπρακτικό

πλαίσιο, μέσω της πρακτικής των κρατών, παραθέτοντας στοιχεία από την εμπειρία ορισμένων εξ' αυτών που χρησιμοποιούν για σκοπούς εκπαίδευσης, σχεδίασης και εκτέλεσης επιχειρήσεων ανάλογα στρατιωτικά εγχειρίδια. Τέλος θα παρουσιαστεί τμήμα της κείμενης νομολογίας σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, προκειμένου να συζητηθεί η βαρύτητα των εγχειρίδιων ως στοιχείο κρατικής πρακτικής ή/και *opinio juris*.

Στο δεύτερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους θα παρουσιαστούν τα βασικά συστατικά στοιχεία της μεθοδολογίας εκπόνησης στρατιωτικών εγχειρίδιων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, καθώς και τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία, δημιουργώντας έτσι την βάση για μία συγκριτική ανάλυση. Στο πλαίσιο αυτό μελετήθηκε μία σειρά από στρατιωτικά εγχειρίδια επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, ήτοι της Αυστραλίας⁹, Γερμανίας¹⁰, Ηνωμένου Βασιλείου¹¹, Νέας Ζηλανδίας¹², Ελβετίας¹³, Καναδά¹⁴, Δανίας¹⁵ και ΗΠΑ¹⁶. Τα δύο τελευταία επιλέχθηκαν ως περιπτωσιολογικές μελέτες, που παρουσιάζονται στο υπόψη κεφάλαιο, για την ενίσχυση της έρευνας περί καλής πρακτικής στο ζήτημα της μεθοδολογίας εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου αυτής της θεματικής.

Το στρατιωτικό εγχειρίδιο της Δανίας, ως περιπτωσιολογική μελέτη, επιλέχθηκε για τρεις εξίσου σημαντικούς λόγους: Πρώτον, γιατί προέκυψε κατόπιν συμφωνίας των πολιτικών κομμάτων περί αμυντικών κατευθύνσεων, όπου τα μέρη αυτής συμφώνησαν ότι η Δανία, όπως και πολλά άλλα κράτη, πρέπει να διαθέτει στρατιωτικό εγχειρίδιο. Δεύτερον, για τον ανθρωπιστικό του χαρακτήρα, καθώς δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ενσωμάτωση διατάξεων που αφορούν στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που συνυπάρχουν

---

⁹ Australian Defence Doctrine Publication 06.4, LAW OF ARMED CONFLICT, 2006.

¹⁰ Bundesministerium der Verteidigung, Law of Armed Conflict Manual, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, Μάιος 2003.

¹¹ JSP 383, THE JOINT SERVICE MANUAL OF THE LAW OF ARMED CONFLICT, Joint Service Publication 383, 2004 Edition.

¹² DM 69 (2 ed) Manual of Armed Forces Law, Volume 4 Law of Armed Conflict, New Zealand Defence Force (NZDF), 2017.

¹³ Bundesministerium der Verteidigung, Federal Ministry of Defence Berlin, Law of Armed Conflict, – Manual – Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, DSK AV230100262, 1 May 2013.

¹⁴ Canada's National Defense Joint Doctrine Manual, B-GJ-005-104/FP-021, Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Levels, 2001.

¹⁵ Danish Ministry of Defence. Defence Command Denmark, Military Manual on International Law relevant to Danish armed forces in international operations, 2016, updated 2020.

¹⁶ US Department of Defense Law of War Manual, June 2015, updated December 2016.

κατά τη διάρκεια των ενόπλων συρράξεων (διεθνούς ή μη χαρακτήρα)¹⁷, ως ξεχωριστή ενότητα με τη συμπερίληψη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και τρίτον, για την τυποποίηση στην κατάρτιση των κεφαλαίων και την εκτενή και εξαντλητική χρήση παραδειγμάτων από τη συμμετοχή των ΕΔ της Δανίας σε πολυεθνικές, ειρηνευτικές και λοιπές επιχειρήσεις.

Η δεύτερη περιπτωσιολογική μελέτη αφορά στο στρατιωτικό εγχειρίδιο των ΗΠΑ, που επιλέχθηκε επίσης για τρεις λόγους: Πρώτον γιατί οι ΗΠΑ θεωρούν εαυτόν πρωτοπόρο στη διάδοση των αρχών και κανόνων του ΔΕΣ/ΔΑΔ στις ΕΔ, ήδη από την περίοδο του αμερικανικού εμφυλίου, γεγονός που υπερθεματίζεται στο προοίμιο του εγχειριδίου¹⁸ ως δείγμα κουλτούρας και πεποίθησης δικαίου, δεύτερον για την μεθοδολογική επιλογή της συντακτικής του ομάδας να μην συμπεριλάβει αναφορές σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως ξεχωριστή ενότητα, παρά το γεγονός ότι μέλη των αμερικανικών ΕΔ έχουν κατηγορηθεί και τιμωρηθεί για σημαντικές παραβιάσεις ΔτΑ κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων, για τα οποία όμως έχουν κατηγορηθεί ως κοινά εγκλήματα και όχι ως εγκλήματα πολέμου (Corn and Vanlandingham 2020), και τρίτον για τις συνεργατικές μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνησή του, όπως θα αναλυθεί στο Κεφάλαιο 2 της παρούσης εργασίας.

Η παρούσα εργασία, θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι η ύπαρξη ενός εξειδικευμένου στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι απαραίτητο συστατικό στοιχείο ενός οργανισμού όπως οι Ένοπλες Δυνάμεις καθώς αφενός καταδεικνύει την πεποίθηση δικαίου ή/και την κρατική πρακτική και συναφώς την κουλτούρα που διακρίνει μία χώρα όσον αφορά την προστασία των αμάχων και εν γένει των ευάλωτων ομάδων κατά τη διάρκεια μίας ένοπλης σύρραξης, διεθνούς ή μη χαρακτήρα και αφετέρου την αναγνώριση της ανάγκης εκπόνησης ξεκάθαρων οδηγιών προς τα στελέχη των ΕΔ της στο πλαίσιο της διαδικασίας σχεδίασης και εκτέλεσης επιχειρήσεων σε περιβάλλον ένοπλης σύρραξης.

---

¹⁷Παρόλο που το ΔΑΔ και το Δίκαιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαφέρουν ως προς τις πηγές προέλευσής τους και το πεδίο εφαρμογής τους, οι δύο αυτοί κλάδοι συνυπάρχουν και αλληλοσυμπληρώνονται, καθώς αποβλέπουν στον ίδιο σκοπό, δηλαδή την προστασία της ανθρώπινης ύπαρξης σε όλες τις περιστάσεις. Ειδικότερα για τις σχέσεις του ΔΑΔ και του δικαίου προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων βλέπε την εισήγηση του Λ.Α. Σισυλιάνου «Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και δικαιώματα του ανθρώπου» στο Συλλογή Κειμένων Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, 2009, Εκδόσεις Κορηλία Σφακιανάκη.

¹⁸USA Department of Defense Law of War Manual, Ιούνιος 2015, αναθεώρηση Δεκέμβριος 2016, σελίδα iii.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας γίνεται ειδική αναφορά στην περίπτωση της Ελλάδας με στόχο να αναδειχθεί ο παραδοσιακά θετικός προσανατολισμός των Ενόπλων Δυνάμεων του κράτους στο πλαίσιο της διεθνούς δικαιοταξίας και η ανάγκη άμεσης εκδήλωσης των απαραίτητων ενεργειών για την εκπόνηση ενός εξειδικευμένου στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, τόσο στην ελληνική όσο και στην αγγλική γλώσσα, στη βάση συγκεκριμένης μεθοδολογίας, προκειμένου οι ελληνικές ΕΔ να καθίστανται και σε αυτό το επίπεδο ισότιμες με όλες τις χώρες που προάγουν το διεθνές δίκαιο, ως φάρο της εξωτερικής τους πολιτικής, όπως η πολιτική ηγεσία τόσο του υπουργείου Εξωτερικών όσο και η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία του υπουργείου Εθνικής Άμυνας πρεσβεύουν.

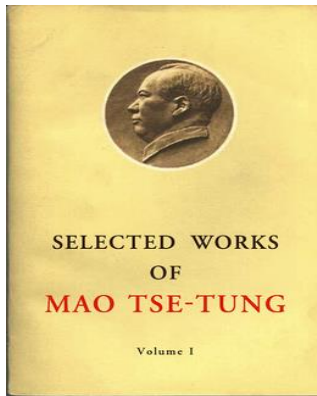
Μέρος Πρώτο: Η μεθοδολογία εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΣ ως ζήτημα κουλτούρας διαχρονικά

Η εκπόνηση ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, δεν αποτελεί για τις χώρες που τα διαθέτουν, μία τυπική διαδικασία απλής καταγραφής των συμβατικών τους υποχρεώσεων, αλλά μία συνειδητή απόφαση, πολλές φορές με τη συναίνεση όλων των πολιτικών δυνάμεων του κράτους, να καταγραφεί με πλήρη σαφήνεια η ερμηνεία των «δύσκολων» ζητημάτων που καλούνται να αντιμετωπίσουν στο πεδίο τα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεών τους. Συναφώς, η μεθοδολογία εκπόνησης αυτού του τύπου των στρατιωτικών εγχειριδίων, μελετώντας τα σε βάθος, αποκαλύπτει για τις χώρες που τα διαθέτουν, μία διάσταση της κουλτούρας τους, καθώς τόσο η μεθοδολογία που εφαρμόζουν για την εκπόνησή τους, όσο και ο τρόπος που τα προβάλλουν, φανερώνει μετά την πρώτη ανάγνωση, μία συστηματική προσπάθεια έκφρασης και εξωτερίκευσης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των κρατών αυτών, με σκοπό την επιρροή συμμάχων, εταίρων αλλά και πιθανών αντιπάλων.

Κεφάλαιο 1: Ο ρόλος του εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο διεθνές δικαιοπρακτικό πλαίσιο

1.1. Ιστορική Αναδρομή

Η ύπαρξη κανόνων που επιβάλουν περιορισμούς στον πόλεμο, στα μέσα και τις μεθόδους που εφαρμόζονται σε μία ένοπλη σύρραξη, εντοπίζονται στην αρχαιότητα, όπως για παράδειγμα οι Σουμέριοι που θεωρούσαν τον πόλεμο ως μια κατάσταση που διέπεται από το νόμο που ξεκινούσε με μια κήρυξη πολέμου και τερματιζόταν με συνθήκη ειρήνης, καθώς και στο Μεσαίωνα, και τα κείμενα του πατέρα Αυγουστίνου, όπου καταγράφεται η αρχή της προστασίας των γυναικών, των παιδιών και των ηλικιωμένων από τις εχθροπραξίες.

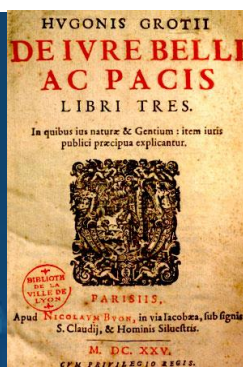
Εικόνα1 - Selected works of Mao Tse-Tung

Στην Κίνα του Mao Tse-Tung το 1947 μπορεί κανείς να βρει στο αρχείο των στρατιωτικών του εγγράφων τους 3 κανόνες πειθαρχίας και τα 8 σημεία προσοχής προς τον κινεζικό στρατό, με ένα χαρακτηριστικό κανόνα να είναι «*Να μην κακομεταχειρίζεσαι τους κρατούμενους*»¹⁹.

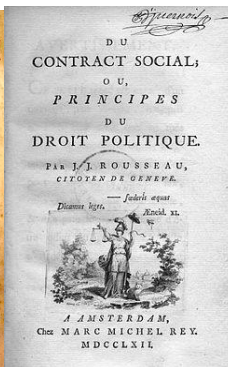
Αντίστοιχα στον Επιχειρησιακό Κώδικα Συμπεριφοράς για το στρατό της Νιγηρίας, περί τις αρχές του 1967, στους αντίστοιχους κανόνες διαβάζουμε πως «*δεν επιτρέπεται η κακομεταχείριση ή ο φόνος εγκύων γυναικών, για κανένα λόγο*»²⁰.

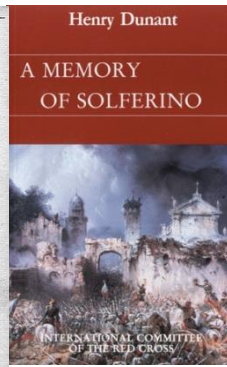
Εικόνα6-HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare

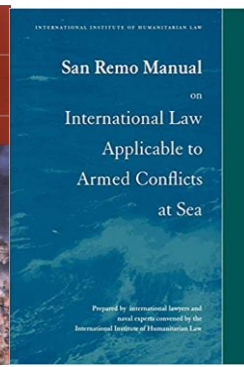
Εικόνα4-Grotius, Hugo: «De iure belli ac pacis»

Εικόνα5-Rousseau, Jean-Jacques: «Du contrat social»

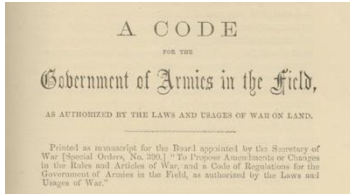
Εικόνα2-Dunant, Henry: «A Memory of Solferino»

Εικόνα3-San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea

¹⁹ Selected Military Writings of Mao Tse-Tung, Peking, Foreign Language Press, 1963, p.341, διαθέσιμο στο <https://casebook.icrc.org/case-study/china-military-writings-mao-tse-tung> (πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022).

²⁰ Operational Code of Conduct for the Nigerian Army, early July 1967, διαθέσιμο στη δνση: <https://casebook.icrc.org/case-study/nigeria-operational-code-conduct> (πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022).

Εικόνα7 - Lieber, Franz (Francis): «Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field»

Στη σύγχρονη εποχή καταγράφονται τα όρια διεξαγωγής του πολέμου μέσω των έργων των Hugo Grotius²¹, Jean-Jacques Rousseau²², Henry Dunant²³, Franz (Francis) Lieber²⁴. Ο πυρήνας βέβαια των συμβατικών κειμένων που διέπουν τα όρια και τις υποχρεώσεις των εμπλεκομένων κατά τη διεξαγωγή των ενόπλων συρράξεων, διεθνούς ή μη χαρακτήρα προέκυψε μετά τις φρικαλεότητες που συνέβησαν κατά το Β΄ ΠΠ και περικλείονται στις τέσσερις Συμβάσεις της Γενεύης και τα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής, (1949, 1977 και 2005), καθώς και στα νεότερα εξειδικευμένα εγχειρίδια, όπως το San Remo manual²⁵ και το HPCR Manual²⁶, που ειδικεύονται στο θαλάσσιο και αεροπορικό-πυραυλικό πόλεμο αντίστοιχα, και τέλος στο Oslo Manual²⁷, που ειδικεύεται στα πλέον σύγχρονα ζητήματα όπως το διάστημα, οι κυβερνοεπιχειρήσεις, τα μη επανδρωμένα αυτόνομα οπλικά συστήματα, τα μη επανδρωμένα θαλάσσια συστήματα, κ.α.

1.2 Τυπολογία και ονοματοδοσία στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ

Περισσότερες από 70 χώρες διαθέτουν στρατιωτικές δημοσιεύσεις επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, σύμφωνα με τον κατάλογο που έχει αναρτηθεί στη βάση δεδομένων του ICRC²⁸. Εξετάζοντας ο ερευνητής με λεπτομέρεια τις συγκεκριμένες δημοσιεύσεις παρατηρεί μία ευρεία γκάμα ονοματοδοσίας και τυπολογίας σε αυτές, εκτός από την κλασικό τίτλο «*military manual*», επιπλέον μπορεί να βρει τίτλους όπως «*internal service manual*»,

²¹Grotius, Hugo, «*De iure belli ac pacis*», 1625.

²²Rousseau, Jean-Jacques, «*Du contrat social*», 1762.

²³Dunant, Henry, «*A Memory of Solferino*», 1860/61.

²⁴Lieber, Franz (Francis), «*Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*» Lieber Code, 1862.

²⁵ San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, 12 June 1994.

²⁶ Humanitarian Policy and Conflict Research-HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare, 2009.

²⁷Dinstein, Yoram - Dahl, Arne Willy, «*Oslo Manual on Select Topics of the Law of Armed Conflict*», 2020.

²⁸ICRC, IHL Databases, Military Manuals, διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/src/iimima>.

«Codes of Conduct», «Disciplinary Regulations», «Operational Law Handbook», «Teaching Manual» κ.α.

1.3 Ανάλυση του ρόλου των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο διεθνές δικαιοπρακτικό πλαίσιο

Σύμφωνα με τη Μελέτη περί Εθιμικού Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου της Διεθνούς Επιτροπής Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ) αναφορικά με το ζήτημα της κρατικής πρακτικής, σημειώνεται ξεκάθαρα πως τα στρατιωτικά εγχειρίδια αποτελούν τμήμα της πρακτικής που συμβάλλει στη δημιουργία του διεθνούς εθιμικού δικαίου. Συγκεκριμένα στη μελέτη αναφέρεται πως:

«Η πρακτική που συλλέχθηκε για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης και η οποία συνοψίζεται στον τόμο II, επιλέχθηκε με βάση τα ακόλουθα κριτήρια. (i) Τόσο οι φυσικές όσο και οι λεκτικές πράξεις των κρατών συνιστούν πρακτική που συμβάλλει στη δημιουργία του διεθνούς εθιμικού δικαίου. Οι φυσικές πράξεις περιλαμβάνουν, για παράδειγμα, τη συμπεριφορά στο πεδίο της μάχης, τη χρήση ορισμένων όπλων και τη μεταχείριση που παρέχεται σε διάφορες κατηγορίες προσώπων. Οι λεκτικές πράξεις περιλαμβάνουν στρατιωτικά εγχειρίδια, εθνική νομοθεσία, εθνική νομολογία, οδηγίες προς τις ένοπλες δυνάμεις και τις δυνάμεις ασφαλείας, στρατιωτικά ανακοινωθέντα κατά τη διάρκεια του πολέμου, διπλωματικές διαμαρτυρίες, γνωμοδοτήσεις επίσημων νομικών συμβούλων, σχόλια κυβερνήσεων επί σχεδίων συνθηκών, εκτελεστικές αποφάσεις και κανονισμούς, υπομνήματα ενώπιον διεθνών δικαστηρίων, δηλώσεις σε διεθνείς οργανισμούς και σε διεθνείς διασκέψεις και κυβερνητικές θέσεις που λαμβάνονται σε σχέση με ψηφίσματα διεθνών οργανισμών» (Doswald-Beck 2005, 4196-207).

Σχολιάζοντας την Έκθεση του ICRC περί των κανόνων του Εθιμικού Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και συγκεκριμένα το καθεστώς των στρατιωτικών εγχειριδίων, ο Michael Bothe²⁹, επιδιώκοντας να αναδείξει τη διάσταση εθιμικού δικαίου που τα χαρακτηρίζει, αναφέρει τα εξής:

«Τι είναι τα στρατιωτικά εγχειρίδια; Γενικά, αποτελούν μέρος των εσωτερικών νομικών κανόνων των ενόπλων δυνάμεων των κρατών που προβλέπουν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά σε συγκεκριμένες καταστάσεις ένοπλης σύγκρουσης. Λαμβάνουν τη μορφή γενικών διαταγών, οδηγιών ή παρόμοιων.» Και συνεχίζει λέγοντας: «Αν και το επίσημο καθεστώς τους είναι χαμηλότερο, αποτελούν πράγματι επίσης στοιχείο της κρατικής πρακτικής. Κανένα κράτος δεν θα διδάξει στους στρατιώτες του δικαιώματα και υποχρεώσεις

---

²⁹ Ο Michael Bothe είναι ομότιμος καθηγητής Δημοσίου Δικαίου στο Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt, πρόεδρος της Επιτροπής Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού, και πρόεδρος της Διεθνούς Ανθρωπιστικής Επιτροπής Διερεύνησης Γεγονότων. Πλήρες βιογραφικό στη δνση: <https://legal.un.org/avl/faculty/Bothe.html>

που διαφέρουν από την αντίστοιχη επίσημη άποψη των στρατιωτικών οργάνων του κράτους σε σχέση με αυτά τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις» (Bothe 2005, 156-7).

Στις 10 Δεκεμβρίου του 2007 έλαβε χώρα στο Όσλο ένα σημαντικό forum με τίτλο «*National Military Manuals on the Law of Armed Conflict*», στο οποίο συμμετείχαν εκατό άτομα περίπου από πάνω από δώδεκα χώρες της Ευρώπης, της Βόρειας Αμερικής και της Μέσης Ανατολής (όπως Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Ελβετία, Καναδάς κ.α). Στο υπόψη forum συμμετείχαν επιστήμονες, φοιτητές, στρατιωτικοί νομικοί, δικαστές και επιχειρησιακό προσωπικό, αστυνομικοί, εκπρόσωποι της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού, πολιτικοί, εισαγγελείς και νομικοί σύμβουλοι από το εξωτερικό, εκπρόσωποι των υπουργείων Άμυνας και Δικαιοσύνης (Hayashi 2010).

Το πλέον θεμελιώδες ζήτημα που απασχόλησε τους συμμετέχοντες ήταν ποιος είναι ο ρόλος ενός στρατιωτικού εγχειριδίου και ποια είναι η θέση του στο εθνικό ή/και διεθνές δικαιοπρακτικό πλαίσιο. Όπως αναφέρθηκε από τους συμμετέχοντες, ένα εθνικό εγχειρίδιο δεν αποτελεί νόμο *per se*³⁰. Παρέχει, ωστόσο, αποδεικτικά στοιχεία της κρατικής πρακτικής και της *opinio juris* σε σχέση με το κράτος που το εκδίδει. Ένα εθνικό εγχειρίδιο αντικατοπτρίζει τις θέσεις, συμπεριλαμβανομένων των θέσεων επί αμφισβητούμενων θεμάτων, που υιοθετεί ο εκδότης του.

Στο υπόψη συμπόσιο καταγράφηκαν πολύ σημαντικές απόψεις επί του ρόλου των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων. Αρχικά, ο Charles Garraway³¹ υποστήριξε ότι, ένα εθνικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι απαραίτητο επειδή αποτελεί μέρος του τι οφείλει ένα κράτος στα μέλη των ενόπλων δυνάμεών του. Οι στρατιώτες πρέπει να λαμβάνουν αποφάσεις ζωής και θανάτου γρήγορα και στη βάση μη ασφαλούς πληροφόρησης, και πρέπει να το κάνουν σύμφωνα με το νόμο. Εφόσον η κυβέρνησή τους το ζητά αυτό από αυτούς και απειλεί να τους τιμωρήσει αν αποτύχουν, δικαιούνται να γνωρίζουν το πρότυπο με βάση το οποίο θα κριθούν. Παρόλα αυτά σημειώνει δύο σημαντικά εμπόδια στην έκδοση εγχειριδίων. Πρώτον, πως η διαρκώς μεταβαλλόμενη φύση των ένοπλων συγκρούσεων απειλεί να καταστήσει το δίκαιο, καθώς και τις θέσεις που

---

³⁰Εξαιρούνται τα στρατιωτικά εγχειρίδια Γερμανίας και Ελβετίας που έχουν νομική δεσμευτική ισχύ, στο πλαίσιο ενσωμάτωσής τους στο ποινικό σύστημα των υπόψη χωρών.

³¹Ο Charles Garraway είναι συνεργάτης στο Chatham House και επισκέπτης καθηγητής στο King's College του Λονδίνου. Είναι ένας από τους συγγραφείς του εγχειριδίου του Σαν Ρέμο για το Δίκαιο των Μη Διεθνών Ενόπλων Συρράξεων.

υιοθετεί ένα κράτος στο στρατιωτικό του εγχειρίδιο, γρήγορα παρωχημένες. Δεύτερον, η αυξανόμενη χρήση των εγχειριδίων από οργανώσεις και δικαστήρια ως αποδεικτικά στοιχεία της κρατικής πρακτικής έχει ωθήσει τα κράτη να θέσουν υψηλό επίπεδο διαβάθμισης στα εγχειρίδιά τους ή να συμπεριλάβουν σε αυτά επιφυλάξεις (Garraway 2008, 50-55).

Από την πλευρά του ο Hans-Peter Gasser³² διατύπωσε τη θέση ότι ο διορισμός νομικών συμβούλων στις ένοπλες δυνάμεις και η έκδοση στρατιωτικών εγχειριδίων είναι οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Οι πολιτικές εκτιμήσεις που διέπουν αυτά τα μέτρα είναι πανομοιότυπες. Έχουν επίσης τον ίδιο στόχο, δηλαδή τη διάδοση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου (ΔΑΔ) και τη διασφάλιση του σεβασμού του από το στρατιωτικό προσωπικό. Ο Gasser στήριξε την επιχειρηματολογία του κυρίως στα άρθρα 80, 82 και 83 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου Ι του 1977. Το άρθρο 80 υποχρεώνει τα συμβαλλόμενα κράτη να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίσουν την τήρηση του νόμου. Από αυτή τη γενική υποχρέωση απορρέουν δύο περαιτέρω υποχρεώσεις, η μία αφορά την παροχή νομικών συμβούλων στους στρατιωτικούς (άρθρο 82) και η άλλη τη διάδοση (άρθρο 83). Η έκδοση εθνικών εγχειριδίων αποτελεί στοιχείο της διάδοσης.

Ο Gasser παραδέχθηκε ότι δεν υπάρχει ρητή συμβατική υποχρέωση έκδοσης στρατιωτικών εγχειριδίων. Τα στρατιωτικά εγχειρίδια και οι νομικοί σύμβουλοι χρειάζονται και αλληλοσυμπληρώνονται για την επίτευξη των κοινών τους στόχων. Τα εγχειρίδια επιβεβαιώνουν τη δέσμευση των εκδοτών τους να διασφαλίζουν τον σεβασμό του δικαίου, να βοηθούν το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων στη λήψη αποφάσεων και να παρέχουν υλικό για την εκπαίδευση. Τα εγχειρίδια βοηθούν επίσης στην αποσαφήνιση νομικών ζητημάτων, συμβάλλουν στην ανάπτυξη των εθίμων και χρησιμεύουν ως πρότυπα για τα κράτη που δεν διαθέτουν δικά τους. (Hayashi 2010, 55-63).

Ο David Turns³³ εξέτασε τη σημασία των στρατιωτικών εγχειριδίων σε σχέση με το εθιμικό διεθνές δίκαιο. Σε αντίθεση με τη δημοφιλή πεποίθηση, πως αποτελούν στοιχείο κρατικής πρακτικής, σημειώνει πως υπάρχουν αποκλίσεις απόψεων επί του θέματος. Οι σχολιαστές διαφωνούν μεταξύ τους. Οι συντάκτες των εγχειριδίων φαίνονται απρόθυμοι να

---

³²Ο Hans-Peter Gasser, LL.M., Dr. iur., είναι πρώην εκπρόσωπος και Ανώτερος Νομικός Σύμβουλος του ICRC; πρώην εκδότης του International Review of the Red Cross; πρώην καθηγητής στο University of Fribourg (Switzerland).

³³Ο David Turns είναι Senior Lecturer, Laws of Armed Conflict, στην UK Defence Academy.

αφήσουν τα γραπτά τους να αντιμετωπιστούν ως αποδεικτικά στοιχεία του εθίμου- οι εθνικοί και διεθνείς δικαστές εμφανίζονται πολύ πιο έτοιμοι να τα αντιμετωπίσουν ως τέτοια.

Για τον Turns, τα στρατιωτικά εγχειρίδια θα ήταν σημαντικά κυρίως ως στοιχείο της *opinio juris*. Ωστόσο, αυτό δεν αποκλείει το ενδεχόμενο τα εγχειρίδια να αποτελούν στοιχείο της κρατικής πρακτικής - ιδίως ως προφορικές πράξεις των κρατών που τα εκδίδουν. Τα εγχειρίδια θα αποτελούσαν αναδιατυπώσεις του τι θεωρούν οι εκδότες τους ως ισχύον δίκαιο και πώς το ερμηνεύουν σε ορισμένες περιπτώσεις. Τα εγχειρίδια δεν θα δημιουργούσαν, από μόνα τους, όπως υποστηρίζει, νέο δίκαιο.

Ο Turns απαρίθμησε πέντε πλαίσια μέσα στα οποία μπορεί να εξεταστεί η σημασία ενός εγχειριδίου έναντι του εθίμου. Πρώτον, η σημασία ενός εγχειριδίου εξαρτάται από το κύρος των συγγραφέων του, το επίσημο καθεστώς του και την επίσημη απόδοση σε υπουργικές αρχές, το κοινό στο οποίο απευθύνεται, καθώς και τον τρόπο και την έκταση της κυκλοφορίας του. Δεύτερον, το κείμενο θα είχε μεγαλύτερη σημασία εάν περιγραφόταν ως κρατική καθοδήγηση και όχι ως βοήθημα ή σύνολο συστάσεων. Τρίτον, μέρη ενός εγχειριδίου μπορεί να επαναδιατυπώνουν το δίκαιο όπως το αντιλαμβάνεται το κράτος έκδοσης και, κατά συνέπεια, να υποδεικνύουν την *opinio juris* του κράτους αυτού. Άλλα μέρη, συνήθως εκείνα που περιλαμβάνουν νέες θέσεις, μπορεί να ισοδυναμούν με δηλώσεις πολιτικής όπου η ύπαρξη *opinio juris* δεν μπορεί να υποτεθεί εύκολα. Τέταρτον, ενώ ένα εγχειρίδιο μπορεί να αφορά μόνο το κράτος που το εκδίδει, άλλα κράτη μπορούν να αντιγράψουν ορισμένες από τις θέσεις που διατυπώνονται σε αυτό και τελικά να τις μετατρέψουν σε έθιμο. Πέμπτον, για τους σκοπούς του εθιμικού δικαίου των ένοπλων συγκρούσεων, το τι πραγματικά κάνει ένα κράτος σε καιρό πολέμου θα ήταν πιο σημαντικό από το τι λέει το κράτος αυτό σε καιρό ειρήνης. Ο Turns κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ένα εγχειρίδιο είναι ουσιαστικά «πολιτικο-νομική καθοδήγηση» που εκδίδεται από ένα κράτος προς τις ένοπλες δυνάμεις του και περιγράφει την κατανόηση και την ερμηνεία του υφιστάμενου δικαίου. (Turns 2008, 65-72).

1.4 Πρακτική Κρατών - Εμπειρίες με στρατιωτικά εγχειρίδια

Πέραν της διαφοράς στην ονοματοδοσία, παρατηρείται επίσης ότι κάθε κράτος παραμένει ελεύθερο να αποφασίσει τι είναι και τι κάνει ένα εγχειρίδιο. Ειδικότερα,

εναπόκειται σε κάθε κράτος να αποφασίσει εάν το εγχειρίδιο του θα πρέπει ή όχι να έχει δεσμευτική ισχύ. Το αμερικανικό, το βρετανικό και το καναδικό εγχειρίδια δεν είναι δεσμευτικά *per se*. Αντιθέτως, το γερμανικό και το ελβετικό εγχειρίδιο εκδίδονται ως «κανονισμοί» στο πλαίσιο των αντίστοιχων εθνικών τους συστημάτων και, ως εκ τούτου, είναι δεσμευτικά για τους αποδέκτες τους.

Σε κάθε περίπτωση, οι δυτικές χώρες ειδικότερα, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, οι ΗΠΑ, η Γερμανία, η Γαλλία, που επιθυμούν να προβάλλονται ως *leading nations*, μέσω των στρατιωτικών τους εγχειριδίων τα οποία προσφέρονται σε ανοιχτές πηγές, καταδεικνύουν την πρόθεση να καθοδηγήσουν και να επηρεάσουν τους συμμάχους και εταίρους τους, καθώς σε αρκετά σημεία καταγράφονται περισσότερο ζητήματα «πολιτικής» παρά «δικαίου».

Επιχειρώντας μία συγκριτική ανάλυση της εμπειρίας και της πρακτικής τριών κρατών με διαφορετική παράδοση και κουλτούρα όσον αφορά στις ένοπλες δυνάμεις τους, παρατίθενται στη συνέχεια ορισμένα στοιχεία που αφορούν στη διαδικασία εκπόνησης και εφαρμογής των στρατιωτικών τους εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ:

α. Ηνωμένο Βασίλειο: Το εγχειρίδιο του Ηνωμένου Βασιλείου του 2004, αποτέλεσε μεθοδολογικά ένα συνδυασμό ακαδημαϊκών και στρατιωτικών προσεγγίσεων. Αποτελεί παράδειγμα υλοποίησης ενός επίσημου, μακρόχρονου και περίπλοκου έργου για το οποίο εργάστηκε ένας μεγάλος αριθμός συντακτών, συγγραφέων και συνεργατών. Ενώ η έναρξη συγγραφής του ξεκίνησε το 1978 και το πρώτο ολοκληρωμένο προσχέδιο κατατέθηκε το 1986, λόγω του πολέμου στο Ιράκ το 1991 ακολούθησε μία σειρά αναθεωρήσεων, ενώ το τελικό σχέδιο του εγχειριδίου δοκιμάστηκε στους πολέμους σε Κόσοβο και Αφγανιστάν, με αποτέλεσμα να εκδοθεί μετά το τέλος του 2^{ου} πολέμου στο Ιράκ, το 2003.

Στο εν λόγω εγχειρίδιο έχουν ενσωματωθεί οι διατάξεις του Εγχειριδίου του Σαν Ρέμο του 1994 αντί προηγούμενων σχεδίων κεφαλαίων για το ναυτικό πόλεμο. Επιπλέον το βρετανικό εγχειρίδιο δεν περιέχει ανεξάρτητο κεφάλαιο για την ουδετερότητα- ούτε αναφέρεται στο δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων πέρα από περιστασιακές αναφορές σε ορισμένους από τους κανόνες του.

Από πλευράς *policy*, το βρετανικό εγχειρίδιο είναι καθαρά ένα εθνικό κείμενο, όπου χρησιμοποιεί στην εισαγωγή του ένα ξεκάθαρο περιορισμό (*disclaimer*) για να οριοθετήσει το πεδίο εφαρμογής, αλλά και την τυχόν απορρέουσα κρατική ευθύνη:

«Το εγχειρίδιο προορίζεται ως περιγραφή της νομοθεσίας την 1η Ιουλίου 2004. Ωστόσο, δεν δεσμεύει την Κυβέρνηση της Αυτού Μεγαλειότητος σε οποιαδήποτε συγκεκριμένη ερμηνεία του νόμου. Καταβλήθηκε κάθε δυνατή προσπάθεια για να εξασφαλιστεί η ακρίβεια του εγχειριδίου κατά την ημερομηνία αυτή, αλλά πρέπει να διαβάζεται υπό το πρίσμα των μεταγενέστερων εξελίξεων στη νομοθεσία» (UK 2004, viii).

β. Γερμανία: Η Γερμανία εξέδωσε το στρατιωτικό εγχειρίδιο περί ΔΕΣ/ΔΑΔ το 1992. Σε αντίθεση με τα εγχειρίδια άλλων κρατών, το εγχειρίδιο αυτό δεν αποτέλεσε μια αυστηρά εθνική διαδικασία. Από μεθοδολογικής πλευράς σημειώνεται πως ήταν προϊόν μιας κοινής προσπάθειας στην οποία συμμετείχαν κυβερνητικοί εμπειρογνώμονες από δεκαοκτώ κράτη καθώς και άλλοι εμπειρογνώμονες του ΔΑΔ, όπως εκείνοι της ΔΕΕΣ και του Διεθνούς Ινστιτούτου Ανθρωπιστικού Δικαίου (IHL). Το αρχικό σχέδιο είχε προετοιμαστεί από μέλη του Υπουργείου Άμυνας και από νομικούς εμπειρογνώμονες. Στη συνέχεια εστάλη στο υπουργεία Άμυνας των συμμαχικών χωρών, τη ΔΕΕΣ και το ΔΙΔΑΔ στο San Remo με την παράκληση να το εξετάσουν κριτικά και να συμμετάσχουν σε ένα διεθνές συμπόσιο που έλαβε χώρα στο Koblenz.

Από πλευράς policy, επισημαίνεται πως στο γερμανικό στρατιωτικό εγχειρίδιο υπερθεματίζεται η κύρωση από πλευράς Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης των ΗΕ για τη συμμετοχή των παιδιών στις ένοπλες συρράξεις (βάσει του οποίου αυξάνεται από τα 15 στα 18 το κατώτατο όριο ηλικίας που απαγορεύει τη συμμετοχή των παιδιών στις εχθροπραξίες, καθώς και την κατάταξή τους σε ένοπλες ομάδες/ένοπλες δυνάμεις)³⁴, καθώς επίσης και η στάση της για το ζήτημα των πυρηνικών όπλων (όπου δηλώνεται πως «κατά την άποψη της Γερμανίας οι διατάξεις που εισήχθησαν με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο I σχετικά με τη χρήση των όπλων θεσπίστηκαν με την πρόθεση να εφαρμόζονται αποκλειστικά στα συμβατικά όπλα, παρά τους άλλους κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν για άλλους τύπους όπλων»)³⁵.

γ. Ελβετία: Το Ελβετικό Στρατιωτικό Εγχειρίδιο³⁶ εκδόθηκε το 2005 μετά τη μεταρρύθμιση του στρατού και την επικύρωση από την Ελβετία του Καταστατικού της

³⁴Bundesministerium der Verteidigung, Federal Ministry of Defence Berlin, Law of Armed Conflict, – Manual – Joint Service Regulation (ZDv) 15/2, DSK AV230100262, 1 May 2013, σελ. 44.

³⁵Ο.π. σελ. 70.

³⁶Rechtliche Grundlagen für das Verhalten im Einsatz, Reglement 51.007/IV, διαθέσιμο στη δνση: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwihtvLv1_b7AhXe_rslHXUoC6UQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.vtg.admin.ch%2Fcontent%2

Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου. Παρέχει στα μέλη των ελβετικών ΕΔ πρακτική καθοδήγηση σχετικά με το νομικό πλαίσιο που διέπει τις δραστηριότητές τους. Έχει λάβει υπόψη τα νέα είδη επιχειρήσεων -διατήρηση της εσωτερικής τάξης και ασφάλειας, διατήρηση της ειρήνης κ.ο.κ.- στα οποία οι Ελβετοί στρατιώτες συμμετέχουν ολοένα και περισσότερο.

Μεθοδολογικά, το ελβετικό στρατιωτικό εγχειρίδιο επαναδιατυπώνει το ισχύον δίκαιο, τα ανθρώπινα δικαιώματα, το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο και τις διατάξεις του βασικού ποινικού δικαίου. Χρησιμοποιεί φρασεολογία πιο φιλική προς τον «στρατιώτη» - από τη συνήθη νομική γλώσσα, με σκοπό να διευκολύνει την κατανόηση του δικαίου σε κρίσιμες καταστάσεις και να τον/την βοηθήσει να υιοθετήσει την καλύτερη και νόμιμη επιλογή που είναι διαθέσιμη για την επίτευξη της αποστολής του/της. Στο υπόψη εγχειρίδιο αναφέρεται ότι το ελβετικό στρατιωτικό προσωπικό δεν πρέπει να ενεργεί σε νομικό κενό. Δεν πρόκειται δηλαδή για ένα επιχειρησιακό εγχειρίδιο. Αντίθετα, είναι ένας κανονισμός και, ως τέτοιος, είναι δεσμευτικός για τους αποδέκτες του. Η συμπεριφορά κατά παράβαση του εγχειριδίου συνεπάγεται ποινική ευθύνη. Συγκεκριμένα, το εγχειρίδιο επαναλαμβάνει την αρχή της ατομικής ποινικής ευθύνης και της ευθύνης της διοίκησης και τονίζει ότι, ο νόμος δεν δέχεται ούτε άγνοια του νόμου, ούτε την εκτέλεση εντολών ανωτέρου ως υπεράσπιση. Το εγχειρίδιο υπενθυμίζει επίσης τις σχετικές διατάξεις του ελβετικού Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα και τις υποχρεώσεις της Ελβετίας στο διεθνές δίκαιο για τη δίωξη παραβιάσεων του ΔΕΣ/ΔΑΔ (Hayashi 2010, 16).

Από πλευράς policy, το γεγονός ότι η ΔΕΕΣ έχει την έδρα της στη Γενεύη έχει σίγουρα επηρεάσει το νομικό δόγμα των ελβετικών ενόπλων δυνάμεων, σύμφωνα με τη Roberta Arnold³⁷. Πιθανώς δεν είναι τυχαίο ότι υπάρχουν αρκετοί πρώην αντιπρόσωποι της

Fvtg-internet%2Fde%2Faktuell%2Fthemen%2Finternationale-beziehungen%2Fdas_kriegsvoelkerrecht%2Fkonventionen%2F_jcr_content%2FcontentPar%2Ftabs%2Fitem%2Fpublikationen%2FtabPar%2Fdownloadlist%2FdownloadItems%2F144_1595488520586.download%2F51_007_04_d.pdf&usg=AOvVaw1vsEY6Q5tF9C8hY1IvemqU

³⁷ Η Roberta Arnold Ph.D. (Βέρνη), LL.M. (Νότιγγαμ) ειδικεύεται στο Διεθνές Ποινικό Δίκαιο, το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο, την Αντιτρομοκρατία και το Δίκαιο των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων. Είναι απόστρατος αξιωματικός των ελβετικών Ενόπλων Δυνάμεων, στις οποίες υπηρέτησε ως στρατιωτική εξεταστική δικαστής (2005-2017). Έχει προσκληθεί από διάφορους οργανισμούς και ακαδημαϊκά ιδρύματα (π.χ. ΔΕΕΣ, UNOG, IHL του Σαν Ρέμο, TMC Asser Institute, τα πανεπιστήμια Stanford (ΗΠΑ), Bristol, Liverpool (UK), Βέρνη, Ζυρίχη, Webster University και Geneva Academy στη Γενεύη, FUS στο Λουγκάνο (CH), Τεργέστη και Università dell' Insubria (I)) για να δώσει διαλέξεις και να εκπαιδεύσει στρατιωτικό και διπλωματικό προσωπικό, ακαδημαϊκούς και επαγγελματίες στους τομείς της αρμοδιότητάς της.

ΔΕΕΣ ως νομικοί σύμβουλοι στο ελβετικό Υπουργείο Άμυνας. Κατά συνέπεια, οι νομικοί σύμβουλοι των ελβετικών ενόπλων δυνάμεων θεωρούν ότι το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο και τα ανθρώπινα δικαιώματα αλληλοσυμπληρώνονται. μεταξύ τους και ότι καμία εμπλοκή/συνεργασία δεν μπορεί να λάβει χώρα σε ένα νομικό κενό όπου δεν θα εφαρμοζόταν ούτε το πρώτο ούτε το δεύτερο (Hayashi 2010).

1.5. Νομολογία

Η λειτουργία των στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ ως πηγή εθιμικού δικαίου που επιβεβαιώνει είτε την πεποίθηση δικαίου είτε την πρακτική ενός ή περισσότερων κρατών, καταγράφεται στη νομολογία διεθνών και εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων.

Το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia - ICTY) στην υπόθεση *Tadic*, επισημαίνει ότι κατά την αξιολόγηση της διαμόρφωσης των εθιμικών κανόνων του ΔΑΔ, «*πρέπει πρωτίστως να βασίζεται σε στοιχεία όπως οι επίσημες διακηρύξεις των κρατών, τα στρατιωτικά εγχειρίδια και οι δικαστικές αποφάσεις*»³⁸.

Το Ανώτατο Δικαστήριο του Ισραήλ, στην απόφασή του σχετικά με τη νομιμότητα των στοχευμένων δολοφονιών Παλαιστίνιων μαχητών από τις Ισραηλινές Δυνάμεις Άμυνας (Israeli Defence Forces - IDF), επικαλέστηκε συγκεκριμένα τα στρατιωτικά εγχειρίδια από το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γαλλία, την Ολλανδία, την Αυστραλία, την Ιταλία, τον Καναδά, τη Γερμανία και τη Νέα Ζηλανδία, καθώς και το Εγχειρίδιο της Πολεμικής Αεροπορίας των Ηνωμένων Πολιτειών, ως αποδεικτικά στοιχεία για τον εθιμικό χαρακτήρα της απαγόρευσης των επιθέσεων κατά αμάχων, εκτός εάν αυτοί συμμετέχουν άμεσα στις εχθροπραξίες³⁹.

---

³⁸*Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a "Dule"*, Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 Octobre 1995, para 99. “*In appraising the formation of customary rules or general principles one should therefore be aware that, on account of the inherent nature of this subject-matter, reliance must primarily be placed on such elements as official pronouncements of States, **military manuals** and judicial decisions.*” (έμφαση του συντάκτη)

³⁹ Supreme Court of Israel sitting as the High Court of Justice, *The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al.*, HCJ 769/2, Judgement, 13 December 2006, para. 30.

«The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia has held that article 51 of the First Protocol constitutes customary international law (*Prosecutor v. Strugar*, at para. 220). The **military manuals** of many countries, including Great Britain, France, the Netherlands, Australia, Italy, Canada, Germany, the United States (the air force) and New Zealand have copied this provision exactly or adopted its principles whereby civilians should not be targeted unless they are taking a (direct) part in the hostilities» (έμφαση του συντάκτη).

Το Ειδικό Δικαστήριο για τη Σιέρα Λεόνε, στην απόφαση του Εφετείου στην υπόθεση Fofana, (παρ.391 και επείκεια) όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ της απαγόρευσης της λεηλασίας και της απαγόρευσης της καταστροφής που δεν δικαιολογείται από στρατιωτική ανάγκη αντιμετώπισε τα στρατιωτικά εγχειρίδια ως αποδεικτικά στοιχεία της κρατικής πρακτικής⁴⁰.

«An analysis of conventional international law and State practice indicates that the prohibition against pillage and the prohibition against destruction not justified by military necessity have been maintained as separate prohibitions. For example, the Lieber Code of 1863 qualifies the prohibition against “destruction of property” as conduct “not commanded by the authorized officer” whereas the prohibition against “pillage and sacking” is absolute... Further, the “**practice**” evidenced by the **military manuals** of Australia, Canada and the United Kingdom is not uniform. While Australia’s **Defence Force Manual** appears to consider that “[p]illage is the seizure or destruction of enemy private or public property... for private purposes,” Australia’s **Commanders’ guide** appears to define pillage as “the violent acquisition of property for private purposes[.]” A similar apparent disagreement exists in the Canada’s **military manuals**. Further, the United Kingdom **military manual** relates pillage to theft. Moreover, the **military manuals** of Australia, Canada and the United Kingdom each provide separate prohibitions against wanton destruction and pillage, indicating that those States do not consider the prohibition against pillage to encompass the prohibition against destruction» (έμφαση του συντάκτη).

Επίσης, το ΔΠΔΓ σε επόμενες της υπόθεσης *Tadic* αποφάσεις, αναφερόμενη στην απαρίθμηση στην υπόθεση *Tadic* των «*επίσημων διακηρύξεων των κρατών, των στρατιωτικών εγχειριδίων και των δικαστικών αποφάσεων*», τις αντιμετώπισε ρητά ως περιπτώσεις κρατικής πρακτικής⁴¹.

---

⁴⁰ *The Prosecutor v. Moinina Fofana, Allieu Kondewa (the CDF Accused) (Appeal Judgment)*, SCSL-04-14-A, Special Court for Sierra Leone, 28 May 2008, διαθέσιμο στη δνση: http://hrlibrary.umn.edu/instate/SCSL/SCSL-04-14_files/SCSL-04-14-A-829.htm [accessed 13 December 2022]

⁴¹ Βλέπε ICTY, *Galic*’ Appeal Judgment, para 92; *Prosecutor v. Strugar*, IT-01-42-T, Trial Chamber, Judgment, 31 January 2005, footnote 754; *Prosecutor v. Boskoski*, IT-04-82-T, Trial Chamber, Judgment, 10 July 2008, footnote 1273; *Prosecutor v. Dorđević*, IT-05-87/1-T, Trial Chamber, Judgment, 23 February 2011,

Τέλος, πέραν της νομολογίας των διεθνών και εθνικών δικαιοδοτικών οργάνων αξίζει να σημειωθεί ότι στη μελέτη περί διεθνούς εθιμικού δικαίου της ΔΕΕΣ, το λήμμα «military manual» εμφανίζεται 1.057 φορές, στον 1ο τόμο (Volume 1 - Rules) και 4.996 φορές στο 2ο τόμο (Volume 2 - Practice), όπου υπάρχει και ξεχωριστό Παράρτημα, όπου καταγράφονται όλοι οι τύποι στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ (διακλαδικά, κλαδικά, οδηγίες, κανονισμοί κλπ), γεγονός που καταδεικνύει χωρίς καμία αμφισβήτηση τη συνεισφορά των στρατιωτικών εγχειριδίων στη διαμόρφωση των κανόνων του διεθνούς εθιμικού δικαίου.

Συμπερασματικά, τα στρατιωτικά εγχειρίδια επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ συνεισφέρουν αφενός σημαντικά στη διάδοση του ΔΕΣ/ΔΑΔ και στη διαμόρφωση των κανόνων του διεθνούς εθιμικού δικαίου και αφετέρου αποτελούν βασικό στοιχείο της εκπαίδευσης των στελεχών των ΕΔ και της εκτέλεσης επιχειρήσεων σε περιβάλλον ενόπλων συρράξεων. Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να καταγραφούν τα συστατικά στοιχεία της μεθοδολογίας εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ.

---

footnote 5779. *Prosecutor v. Stanisic' and Zupljanin*, IT-08-91-T, Trial Chamber, Judgment, 27 March 2013, footnote 86.

Κεφάλαιο 2: Συστατικά στοιχεία μεθοδολογίας εκπόνησης στρατιωτικών εγχειριδίων

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, την ευθύνη εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ έχουν αποκλειστικά τα κράτη, με αποτέλεσμα να υφίστανται σημαντικές διαφορές τόσο επί του θεσμικού τους αποτυπώματος (νομικώς δεσμευτικά ή μη), καθώς και επί της θεματολογίας τους (αποκλειστικά ΔΕΣ/ΔΑΔ ή/και ΔτΑ κλπ). Στο πλαίσιο αυτό η ΔΕΕΣ έχει συντάξει ένα εγχειρίδιο, με σκοπό να υποστηρίξει και όχι να αντικαταστήσει το έργο των εθνικών αρχών προκειμένου να συμπεριληφθούν όλα τα κρίσιμα ζητήματα που οφείλουν να εμπεριέχονται σε ένα εθνικό εγχειρίδιο αυτού του τύπου⁴².

2.1 Χαρακτηριστικά ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ

Πέραν των ανωτέρω, όπως επίσης αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο το Δεκέμβριο του 2007 έλαβε χώρα στο Όσλο ένα σεμινάριο που σκοπό είχε να εξετάσει το ρόλο των εθνικών στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στο σύγχρονο δικαιοπρακτικό περιβάλλον. Κατά τη διάρκεια των εργασιών του υπόψη σεμιναρίου, καταγράφηκαν τα βασικά συστατικά στοιχεία της κατάρτισης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΑΔ, ενώ συντάχθηκε ένα αναλυτικό, αλλά μη εξαντλητικό, checklist με οδηγίες προς τα κράτη που θα αποφασίσουν στο μέλλον να καταρτίσουν ένα ανάλογο στρατιωτικό εγχειρίδιο.

Πριν όμως καταρτιστεί ένα στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ σαφές είναι πως απαιτείται η σύμφωνη γνώμη των συντακτών επί των βασικών του χαρακτηριστικών. Όπως ήδη έχει τονιστεί στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας δεν υπάρχει ένας μοναδικός ορισμός επί ενός εθνικού εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ. Το στοιχείο αυτό έχει πολύ μικρή σημασία από τη στιγμή που έχει ληφθεί μια καλά τεκμηριωμένη απόφαση για την παραγωγή ενός τέτοιου εγχειριδίου. Το ζήτημα σε αυτή την περίπτωση δεν είναι αν

---

⁴²International Committee of the Red Cross-ICRC, *Handbook on international rules governing military operations*, Γενεύη, Δεκέμβριος 2013, διαθέσιμο στη δνση: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj3KXe5Pj7AhXv6LsIHQAWA6UQFnoECBMQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.icrc.org%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Ftopic%2Ffile_plus_list%2F0431-handbook_on_international_rules_governing_military_operations.pdf&usg=AOvVaw1Bc-nWo127n9Ut-dCR5e5e

ένα πόνημα με ένα συγκεκριμένο σύνολο χαρακτηριστικών πρέπει ή δεν πρέπει να ονομάζεται «εγχειρίδιο». Είναι μάλλον το κατά πόσον, ανεξάρτητα από τον τίτλο του, το πόνημα περιέρχεται κοινής αντίληψης μεταξύ των συντακτών και των χρηστών του ως προς το τι είναι και τι κάνει. Όπως καταγράφηκε στο εν λόγω σεμινάριο, που παρόμοιό του δεν έχει επαναληφθεί έκτοτε, με αποτέλεσμα να μην υφίσταται στην ακαδημαϊκή βιβλιογραφία ευρύ πεδίο απόψεων περί της μεθοδολογίας εκπόνησης σχετικών στρατιωτικών εγχειριδίων, υπάρχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διέπουν τη δομή αλλά και τη μεθοδολογία εκπόνησής τους.

Τι πρέπει να κάνει ένα έγγραφο που υποτίθεται ότι καθορίζει νομικές παραμέτρους για στρατιωτικές αποφάσεις, αν πρόκειται να γίνει αποδεκτό, κατανοητό και να ακολουθείται ως τέτοιο; Οι διαπιστώσεις του σεμιναρίου ήταν αρκετά σαφείς ως προς το ερώτημα αυτό: το έγγραφο πρέπει να εμπλέκει τους αποδέκτες του με τρόπο με τον οποίο οι τελευταίοι να μπορούν να συσχετιστούν. Αυτό σημαίνει, πρώτα απ' όλα, ότι το έγγραφο πρέπει να δημιουργεί στους χρήστες του μια αίσθηση ενσωμάτωσης και ιδιοκτησίας. Είναι ζωτικής σημασίας η έγκριση, η υποστήριξη και η συμβολή των αρμόδιων αρχών. Επιπλέον, οι συντάκτες πρέπει να έχουν σαφή ιδέα για τα είδη των δραστηριοτήτων για τις οποίες οι χρήστες χρειάζονται πρακτική νομική καθοδήγηση και να προσαρμόσουν το περιεχόμενο του εγγράφου στη φύση, το πεδίο εφαρμογής και το βαθμό λεπτομέρειας που απαιτείται από την εν λόγω καθοδήγηση. Για το σκοπό αυτό, η ομάδα σύνταξης πρέπει να περιλαμβάνει μέλη με επιχειρησιακή αξιοπιστία, εμπειρία και διορατικότητα (Hayashi 2010, 26-27).

Οι συντάκτες πρέπει επίσης να συμφωνήσουν σχετικά με τη δομή, τη μεθοδολογία και τα περιεχόμενα. Το εγχειρίδιο του Ηνωμένου Βασιλείου αποτελεί παράδειγμα επίσημου, μακροχρόνιου και περίπλοκου έργου με μεγάλο αριθμό συντακτών, συγγραφέων και συντελεστών. Το Εγχειρίδιο Κοινού Δόγματος του Καναδά ενσαρκώνει ένα κάπως πιο άτυπο εγχείρημα που χαρακτηρίζεται από μια μικρή ομάδα σύνταξης. Η Γερμανία αντιπροσωπεύει μια συστηματική προσπάθεια που περιλαμβάνει εκτεταμένες διεθνείς και υπουργικές διαβουλεύσεις. Το γερμανικό εγχειρίδιο είναι επίσης σημαντικό από γλωσσική άποψη. Σε αντίθεση με τα αντίστοιχα βρετανικά και καναδικά εγχειρίδια, το εγχειρίδιο συντάχθηκε σε μια γλώσσα στην οποία έπρεπε να μεταφραστούν οι διατάξεις των συνθηκών, καθώς και μεγάλο μέρος των διεθνών συνεισφορών (Hayashi 2010, 27).

Όσον αφορά τη μεθοδολογία, στο σεμινάριο καταγράφηκε η αναγκαιότητα χρήσης μιας κοινής μεθοδολογίας, με σκοπό την αντιμετώπιση των πηγών και των αρχών με συνέπεια σε όλη την έκταση του εγχειριδίου. Συνεπώς η συντακτική ομάδα οφείλει να αναφέρει σαφώς τις οδηγίες εκείνες στο εγχειρίδιο που υπερβαίνουν τη *lex lata* και υποστηρίζουν τη *lex ferenda* ή την πολιτική. Για τον ίδιο λόγο, συνιστάται προσοχή όταν συμβουλευονται εθνικά εγχειρίδια άλλων κρατών.

Όπως προαναφέρθηκε ένα από τα προϊόντα του υπόψη σεμιναρίου ήταν η εκπόνηση ενός checklist με συγκεκριμένες οδηγίες προς τα κράτη που θα αποφασίσουν στο μέλλον να καταρτίσουν ένα ανάλογο στρατιωτικό εγχειρίδιο. Καθώς η Ελλάδα βρίσκεται σε διαδικασία εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, κρίνεται σκόπιμο όπως παρουσιαστούν ενδεικτικά μερικά από τα ερωτήματα που καταγράφονται στο εν λόγω checklist αναφορικά με τη μεθοδολογία κατάρτισης στρατιωτικών εγχειριδίων, που είναι τα ακόλουθα⁴³:

- Χρειάζεται η χώρα ένα αντίστοιχο εγχειρίδιο? Γιατί? Γιατί τώρα?
- Ποιοι θα εμπλακούν στην εκπόνηση του εγχειριδίου?
- Θα υπάρχει κάποιος μηχανισμός παρακολούθησης, συλλογής και ανάλυσης νομικών διδαγμάτων από πραγματικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στις οποίες η χώρα, οι σύμμαχοί της, οι αντίπαλοί της και/ή τρίτα μέρη θα συμμετέχουν?
- Θα υπάρχει κάποιος μηχανισμός παρακολούθησης, συλλογής και ανάλυσης σχετικών νομικών εξελίξεων όπως εθνικές και διεθνείς αποφάσεις δικαστηρίων, διακηρύξεις, συνθήκες και ακαδημαϊκή βιβλιογραφία?
- Με ποιο τρόπο θα γίνονται αναθεωρήσεις και τροποποιήσεις του εγχειριδίου?

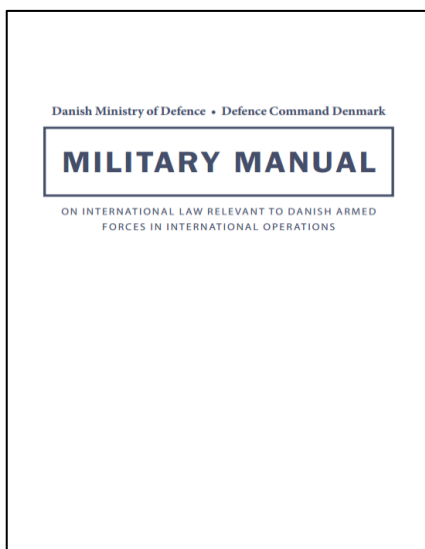
Στη συνέχεια ακολουθεί ως περιπτωσιολογική μελέτη η ανάλυση των στρατιωτικών εγχειριδίων της Δανίας και των ΗΠΑ, με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων, εν όψει της διαδικασίας εκπόνησης του ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ.

---

⁴³ Το πλήρες κείμενο του checklist παρατίθεται στο Παράρτημα «Α» της παρούσας εργασίας.

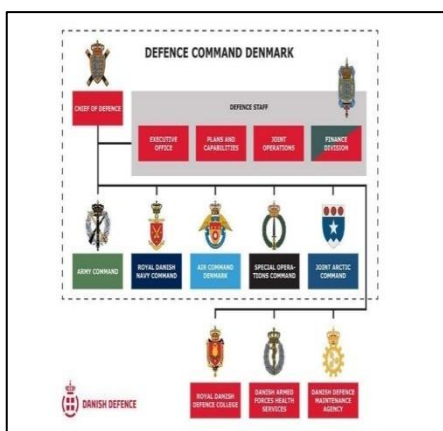
2.2 Περιπτωσιολογική Μελέτη Στρατιωτικού Εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ Δανίας

Το πρώτο στάδιο στην κατεύθυνση εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ ήταν μία καθαρά πολιτική απόφαση. Η απόφαση αυτή ελήφθη στο πλαίσιο της Συμφωνίας Πολιτικών Κομμάτων περί αμυντικών κατευθύνσεων (2010-2014 Defence Agreement), όπου τα μέρη αυτής συμφώνησαν ότι η Δανία, όπως και πολλά άλλα κράτη, πρέπει να διαθέτει στρατιωτικό εγχειρίδιο. Εν συνεχεία η μελέτη εκπόνησης ανατέθηκε σε συγκεκριμένη ομάδα (task force) υπό την επίβλεψη/αιγίδα του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας του κράτους (Joint Operations Staff at Defence Command Denmark).

Εικόνα 8-Εξώφυλλο Εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ Δανίας

Η ενεργός συμμετοχή των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) της Δανίας τις τελευταίες δεκαετίες σε σειρά διεθνών χερσαίων, θαλάσσιων και αεροπορικών επιχειρήσεων, καθώς και το ζήτημα της συμμόρφωσης της Δανίας με το διεθνές δίκαιο, συμπεριλαμβανομένου του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, αποτελεί για τον Υπουργό Άμυνας της Δανίας, μέρος της καθημερινής δραστηριότητας των ΕΔ της χώρας και αντικείμενο αυξανόμενου ενδιαφέροντος τόσο από πολιτικούς κύκλους καθώς και από το ευρύ κοινό (Denmark 2016, 5).

Εικόνα 9 - Οργανόγραμμα ΕΔ Δανίας

Το εγχειρίδιο εκπονήθηκε από μία ομάδα εργασίας που συστάθηκε το 2012 υπό την αιγίδα του κοινού επιτελείου επιχειρήσεων στη Διοίκηση Άμυνας της Δανίας. Η ομάδα εργασίας υπαγόταν σε μια επιλεγμένη διευθύνουσα επιτροπή με επικεφαλής τον αρχηγό του κοινού επιτελείου επιχειρήσεων (αντίστοιχα στη Χώρα μας ο Α/ΓΕΕΘΑ) και με εκπροσώπους από τα επιτελεία (αντίστοιχα Γενικά Επιτελεία Στρατού, Ναυτικού και Αεροπορίας), το Υπουργείο Άμυνας της Δανίας, το Υπουργείο Δικαιοσύνης, το Υπουργείο Εξωτερικών, το Βασιλικό Αμυντικό Κολέγιο της Δανίας και το Γραφείο του Γενικού Στρατιωτικού Εισαγγελέα.

Σκοπός του υπόψη στρατιωτικού εγχειριδίου είναι να παράσχει στις ΕΔ της Δανίας μια ολοκληρωμένη προσέγγιση για την κατανόηση των υποχρεώσεων του προσωπικού της βάσει του διεθνούς δικαίου, κατά τη διάρκεια της συμμετοχής του σε διεθνείς επιχειρήσεις. Περιλαμβάνονται ζητήματα όπως ο προσδιορισμός των στρατιωτικών στόχων, η χρήση βίας και τα μέτρα προστασίας του άμαχου πληθυσμού, των τραυματιών, των ασθενών και των ατόμων που στερούνται της ελευθερίας τους.

Επιπρόσθετα στόχος του εγχειριδίου είναι να παράσχει ένα νομικό πλαίσιο για τον σχεδιασμό της συμμετοχής των ΕΔ της Δανίας σε διεθνείς επιχειρήσεις και, ειδικότερα, για την προετοιμασία επιχειρησιακών διαταγών προσαρμοσμένων στη συγκεκριμένη διεθνή επιχείρηση.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι το εγχειρίδιο περιλαμβάνει πολλά σημαντικά διδάγματα που αντλήθηκαν από τη συμμετοχή των ΕΔ της Δανίας σε διεθνείς επιχειρήσεις κατά τις τελευταίες δεκαετίες, οι συντάκτες του επιδιώκουν να καταστεί ένα ζωντανό έγγραφο που θα αντικατοπτρίζει τις δυναμικές εξελίξεις στο δικαιοπρακτικό πεδίο, όπως για παράδειγμα, την εξέλιξη στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), καθώς και την πρακτική εμπειρία που αποκομίζουν οι ΕΔ της Δανίας από την ανάπτυξη δυνάμεων σε διαφορετικές διεθνείς επιχειρήσεις.

Από την πλευρά του ο Αρχηγός των Δανικών Ενόπλων Δυνάμεων, προλογίζοντας το Εγχειρίδιο το αντιμετωπίζει ως ένα σημαντικό εργαλείο για τα επιτελεία σχεδιασμού, τους διοικητές, και τους στρατιωτικούς νομικούς συμβούλους στη Δανία και στις αποστολές. Το Εγχειρίδιο συνεπώς θα αποτελέσει τη βάση για όλες τις εκπαιδεύσεις του στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού των ΕΔ της Δανίας στους κανόνες του διεθνούς δικαίου κατά τη διάρκεια της διεθνών στρατιωτικών επιχειρήσεων (Denmark 2016).

Τέλος όσον αφορά το χαρακτήρα του εγχειριδίου της Δανίας, σημειώνεται ότι το λήμμα «Policy» εμφανίζεται μόλις 8 φορές, ενώ το λήμμα «Danish policy» μόλις μία, γεγονός που καταδεικνύει ότι η στόχευση της Δανίας είναι περισσότερο να αποτελέσει το υπόψη εγχειρίδιο ένα καθαρά στρατιωτικό κείμενο που να προσφέρει συγκεκριμένες εντολές και κατευθυντήριες οδηγίες στο προσωπικό των ΕΔ της που συμμετέχει σε διεθνείς επιχειρήσεις, παρά ένα κείμενο που να συμπεριλαμβάνει και στοιχεία πολιτικής διάστασης

2.2.1 Μεθοδολογική ανάλυση του στρατιωτικού εγχειριδίου της Δανίας

Το Εγχειρίδιο αποτελείται από 716 σελίδες και είναι δομημένο θεματικά, επιτρέποντας την απευθείας πρόσβαση σε συγκεκριμένες θεματικές στους χρήστες, τόσο κατά τη διάρκεια της σχεδίασης όσο και κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των επιχειρήσεων, στην περιοχή ανάπτυξης. Συναφώς εξετάζει το πλαίσιο του διεθνούς δικαίου για όλες τις στρατιωτικές αποστολές σε όλο το φάσμα των συρράξεων, που κυμαίνονται από διάφορα είδη επιχειρήσεων σε καιρό ειρήνης έως την ανάπτυξη στρατευμάτων σε ένοπλες συρράξεις.

Όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό σημείωμα, το εγχειρίδιο έχει σχεδιαστεί για να δώσει μια γρήγορη επισκόπηση του διεθνούς δικαίου που εφαρμόζεται στο πλαίσιο μιας δεδομένης διεθνούς στρατιωτικής αποστολής, και έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στην περιγραφή θεμάτων που η πρόσφατη εμπειρία έχει δείξει ότι απαιτούν προσοχή. Τα κεφάλαια του εγχειριδίου είναι δομημένα με συγκεκριμένη τυπολογία προσδίδοντας ομοιομορφία και τυποποίηση, καθιστώντας το κατάλληλο για χρήση και στην εκπαίδευση.

Το εν λόγω εγχειρίδιο, όπως ήδη αναφέρθηκε, περιγράφει το γενικό πλαίσιο αναφοράς του διεθνούς δικαίου. Ως εκ τούτου, δεν έχει στόχο στο να προσφέρει εξαντλητικές κατευθυντήριες οδηγίες ή θέσεις για κάθε πιθανό νομικό ζήτημα που σχετίζεται με την εκτέλεση στρατιωτικών επιχειρήσεων. Συνεπώς αναμένεται να απαιτηθεί η έκδοση επιπρόσθετων νομικών οδηγιών κατά περίπτωση και σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε αποστολής, ενώ θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη ότι το εγχειρίδιο δεν παρέχει ακαδημαϊκή ανάλυση των σχετικών κανόνων.

Ταυτόχρονα, το εγχειρίδιο καθορίζει την προσέγγιση της Δανίας σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο το διεθνές δίκαιο θα πρέπει να εφαρμόζεται στην πράξη στο πλαίσιο των ΕΔ του κράτους. Μέρη του εγχειριδίου αντικατοπτρίζουν πολιτικές, θεωρία διδασκαλίας, επιχειρησιακές εκτιμήσεις και, σε ορισμένες περιπτώσεις, σκόπιμες προσθήκες για την προστασία μεμονωμένων ομάδων. Αυτές οι προσθήκες θεωρήθηκαν από τη συντακτική ομάδα ιδιαίτερα αναγκαίες για την περίπτωση συμμετοχής σε περιβάλλον μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης, για το οποίο οι προβλέψεις του διεθνούς δικαίου δεν είναι τόσο εκτεταμένες όσο στην περίπτωση των διεθνών ένοπλων συρράξεων μεταξύ κρατών, καθώς αναμένεται να συμβάλλουν καθοριστικά στην εξασφάλιση υψηλού βαθμού συνέπειας στους διάφορους τύπους ένοπλων συγκρούσεων.

Η διάρθρωση του εγχειριδίου περιλαμβάνει 15 κεφάλαια, δομημένα ως ακολούθως:

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή (Introduction)

Κεφάλαιο 2: Η διεθνής στρατιωτική επιχείρηση (The international military operation)

Κεφάλαιο 3: Επισκόπηση του εφαρμοστέου διεθνούς δικαίου σε περιοχές επιχειρήσεων (Overview of applicable international law in mission areas), όπου περιγράφονται οι διαφορετικές καταστάσεις εφαρμογής του διεθνούς δικαίου κατά τη διάρκεια των στρατιωτικών επιχειρήσεων (όπου απαιτείται ο καθορισμός του είδους της επιχείρησης), ενώ περιγράφονται οι γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου, με στοιχεία για την κρατική ευθύνη, το Συμβούλιο Ασφαλείας και τη Γενική Συνέλευση των ΗΕ, η Σύμβαση του Διεθνούς Δικαίου Θαλάσσης (UNCLOS), η Σύμβαση του Σικάγο, οι Συμβάσεις περί Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (με τις ιδιαιτερότητες εξωεδαφικής εφαρμογής), το ΔΑΔ (σε διεθνείς ή μη διεθνείς ένοπλες συρράξεις καθώς και το διεθνές εθιμικό δίκαιο κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων) και τέλος οι Κανόνες Εμπλοκής σε σχέση τόσο με το δικαίωμα στη ζωή, όσο και σε ειδικές καταστάσεις (αυτοάμυνα - εκτεταμένη αυτοάμυνα).

Κεφάλαιο 4: Θεμελιώδεις αρχές και κανόνες (Fundamental principles and norms), όπου αναλύονται οι θεμελιώδεις αρχές του ΔΑΔ, όπως η αρχή της διάκρισης, της στρατιωτικής αναγκαιότητας, του ανθρωπισμού, της αναλογικότητας.

Κεφάλαιο 5: Εισαγωγή στους δρώντες στο πεδίο της μάχης και το καθεστώς τους βάσει του διεθνούς δικαίου (Introduction to the actors on the battlefield and their status under international law), όπου γίνεται επεξήγηση των διαφορετικών δρώντων στο πεδίο της μάχης στη διάρκεια διεθνούς ένοπλης σύρραξης (ένοπλοι, πολίτες, ιδιωτικοί στρατοί και εταιρείες ασφαλείας, μισθοφόροι, κατάσκοποι, λοιπά πρόσωπα), καθώς και στη διάρκεια μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης.

Κεφάλαιο 6: Πολίτες (Civilians)

Κεφάλαιο 7: Ιατρικές Υπηρεσίες (Medical Services)

Κεφάλαιο 8: Στρατιωτικοί Στόχοι (Military Objectives)

Κεφάλαιο 9: Όπλα (Weapons)

Κεφάλαιο 10: Απαγορευμένες μέθοδοι πολέμου (Prohibited methods of warfare)

Κεφάλαιο 11: Εμπόλεμη κατοχή (Belligerent Occupation)

Κεφάλαιο 12: Πρόσωπα που στερούνται την ελευθερία τους υπό την επιτήρηση των Δανικών δυνάμεων (Persons deprived of their liberty in the custody of Danish forces)

Κεφάλαιο 13: Αεροπορικές Επιχειρήσεις (Air Operations)

Κεφάλαιο 14: Ναυτικές Επιχειρήσεις (Naval Operations)

Κεφάλαιο 15: Εφαρμογή και Επιβολή (Implementation and enforcement)

Παράρτημα 1: Ορολογία (Glossary)

Παράρτημα 2: Συντμήσεις (Abbreviations used in the Manual)

Παράρτημα 3: Λίστα πηγών δικαίου που έχουν εφαρμογή στο παρόν εγχειρίδιο (List of sources of law applied in the Manual)

Παράρτημα 4: Επισκόπηση της λειτουργίας δικτύων υπολογιστών που αναφέρεται στο Εγχειρίδιο [Overview of Computer Network Operations (CNO) addressed in the Manual]

Παράρτημα 5: Αρχές εφαρμογής των προσθηκών του εγχειριδίου (Principles for application of addendums in the Manual)

Κατά την ανάλυση ενός εκάστου κεφαλαίου συμπεριλαμβάνονται αναλυτικά παραδείγματα, όπου κυρίως περιγράφονται καταστάσεις από την εμπειρία συμμετοχής των ΕΔ της Δανίας σε πολυεθνικές επιχειρήσεις και ένοπλες συρράξεις διεθνούς ή μη χαρακτήρα.

«Παράδειγμα 3.15: Κατά τη διάρκεια μιας επιχείρησης υποστήριξης της ειρήνης, το Τάγμα διατάσσεται να πάει σε μια διαδήλωση που λαμβάνει χώρα σε μια γέφυρα στην περιοχή ευθύνης του. Οι διαδηλωτές είναι πολύ επιθετικοί και είναι πιθανό ότι οι διαδηλωτές μπορεί να αποφασίσουν να πετάξουν πέτρες και, ίσως, να ρίξουν ακόμη και πυροβολισμούς εναντίον του δανέζικου τάγματος. Ένας λόχος στρατιωτών με εξοπλισμό ταραχών, με κράνη, ασπίδες και άλλο προστατευτικό εξοπλισμό λαμβάνει εντολή να εμποδίσει τη διαδήλωση να περάσει από τη γέφυρα, καθώς αυτό θα αύξανε τον κίνδυνο σύγκρουσης με τον πληθυσμό της άλλης πλευράς. Οι στρατιώτες τοποθετούνται σε γραμμές. Η πρώτη γραμμή διατάσσεται να μη φέρει όπλα, προκειμένου να αποτραπεί η δυνατότητα των διαδηλωτών να αποσπάσουν τα όπλα από τα χέρια των Δανών στρατιωτών και η κλιμάκωση της βίας που θα μπορούσε να ακολουθήσει από αυτό. Δύο από τους στρατιώτες αρνούνται να υπακούσουν στη διαταγή. Θεωρούν τη διαταγή σαφώς παράνομη, καθώς θα τους στερούσε τη μοναδική τους ευκαιρία να αμυνθούν σε περίπτωση κλιμάκωσης της κατάστασης. **Η διαταγή είναι νόμιμη και πρέπει να τηρηθεί, ακόμη και αν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως περιορισμός του δικαιώματος αυτοάμυνας των στρατιωτών.**» (έμφαση συντάκτη).

2.2.2 Πηγές δικαίου

Για την εκπόνηση του στρατιωτικού της εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ η Δανία χρησιμοποίησε μία σειρά από πηγές διεθνούς δικαίου, ήτοι: συμβατικό δίκαιο (Συμβάσεις

της Χάγης και της Γενεύης, Συνθήκες/Συμβάσεις περί χρήσης Όπλων, Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αεροπορικών-Ναυτικών Επιχειρήσεων, Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, NATO, ΟΗΕ, λοιπά διεθνή και εθνικά νομικά κείμενα).

Ειδικότερα, η μελέτη του 2005 για το εθνικό ΔΑΔ που δημοσιεύθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού αποτέλεσε το σημείο εκκίνησης για τον προσδιορισμό του εθνικού διεθνούς δικαίου στο πλαίσιο του Δικαίου των Ενόπλων Συρράξεων στο υπόψη εγχειρίδιο.

Τέλος, αναφορικά με την εφαρμογή του Δικαίου των Ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ΔτΑ) εκτός της επικράτειας της Δανίας, δόθηκε βαρύτητα στις αποφάσεις των σχετικών διεθνών δικαστηρίων και ζητήθηκε η συμβολή ενός κορυφαίου διεθνούς εμπειρογνώμονα παράλληλα με την πρακτική που ακολουθούν άλλα κράτη και οργανισμοί, προκειμένου να βοηθηθεί η ερμηνεία του ακριβούς πεδίου εφαρμογής ορισμένων διατάξεων (Denmark 2016, 26).

2.2.3 Εξαιρέσεις

Η Δανία έχει αποφασίσει ότι οι υποχρεώσεις της βάσει συγκεκριμένης σύμβασης πρέπει να επεκταθούν πέραν των υποχρεώσεών της από το διεθνές δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό το εγχειρίδιο περιλαμβάνει μία σειρά από εθνικές παρεμβάσεις με σκοπό να συμπληρώσει σκόπιμα τις υποχρεώσεις της Δανίας στη βάση του διεθνούς δικαίου. Οι προσθήκες του εγχειριδίου επισημαίνονται με υποσημείωση και το λήμμα «Addendum». Οι προσθήκες αυτές αφορούν μία σειρά από λόγους, συμπεριλαμβανομένου του αιτήματος για πρόσθετη προστασία, αλλά εφαρμόζονται και για εκπαιδευτικούς λόγους, δηλαδή για να εξασφαλιστεί η συνοχή εφαρμογής των κανόνων σε διάφορες συγκρούσεις ή για να διευκολυνθεί η εργασία που συνεπάγεται στην εφαρμογή των κανόνων. Κατά συνέπεια, οι προσθήκες (με τη σημείωση «Addendum») δεν μπορούν να θεωρηθούν ως ένδειξη ότι η Δανία ή οι δανικές ΕΔ θεωρούν ότι υποχρεούνται βάσει του διεθνούς δικαίου να ενεργήσουν με τον τρόπο αυτό.

Πχ 1. «Οι δανικές ΕΔ υποχρεούνται να αναγνωρίζουν τη ζημία στο μη στρατιωτικό «μέρος» ενός αντικειμένου διπλής χρήσης ως παράπλευρη ζημία σε περιπτώσεις στις οποίες το μη στρατιωτικό μέρος είναι ιδιαίτερης και άμεσης σημασίας για τα προστατευόμενα πρόσωπα».

Πχ 2. «Σε περίπτωση αμφιβολίας σχετικά με το αν ένα πρόσωπο δικαιούται να λάβει προστασία ως πολίτης, το προσωπικό των ΕΔ της Δανίας πρέπει να δίνει στο πρόσωπο αυτό το προνόμιο της αμφιβολίας. Η προσθήκη αυτή επεκτείνει το τεκμήριο της ιδιότητας του πολίτη σε τεκμήριο ανάγκης προστασίας βάσει των σχετικών κανόνων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου».

Πχ 3. «Σε μη διεθνείς ένοπλες συρράξεις, οι κρατούμενοι δεν μπορούν να μεταφερθούν σε κράτη που δεν είναι πρόθυμα και ικανά να συμμορφωθούν με το Κοινό Άρθρο 3 ή το ΠΠ ΙΙ»⁴⁴.

---

⁴⁴Danish Ministry of Defense, Military Manual on International Law Relevant to Danish Armed Forces in International Operations:

«8.4 Danish forces are required to recognise damage to the non-military “share” of a dual-use object as collateral damage in cases in which the non-military share is of particular and direct importance to protected persons».

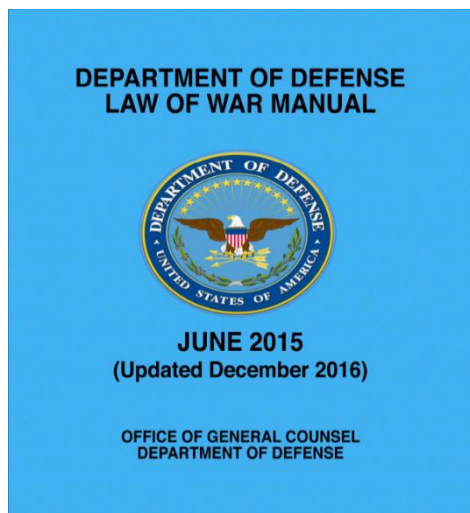
«8.5 In case of doubt as to whether a person is entitled to receive protection as a civilian, Danish personnel must give such a person the benefit of the doubt. This addition extends the presumption of civilian status to a presumption of a need for protection under the relevant rules of international humanitarian law».

«12.18 In NIACs, internees may not be transferred to States that do not have the willingness and ability to comply with CA 3 or AP II».

2.3 Περιπτωσιολογική μελέτη στρατιωτικού εγχειριδίου ΔΕΣ/ΔΑΔ ΗΠΑ

2.3.1 Συνοπτική περιγραφή στρατιωτικού εγχειριδίου ΗΠΑ

Όσον αφορά στο εγχειρίδιο των ΗΠΑ, το βασικό εγχειρίδιο για ζητήματα ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι το Department of Defense (DoD) Law of War Manual, το οποίο εκδόθηκε τον Ιούνιο του 2015 και αναθεωρήθηκε τον Δεκέμβριο του 2016. Σημειώνεται ότι και μόνο με βάση τον τίτλο, αντιλαμβάνεται ο μελετητής πως για τις ΗΠΑ είναι καθαρά θέμα policy η χρήση του όρου «πόλεμος» αντί για «ένοπλη σύρραξη» που είναι ο συνήθης όρος που χρησιμοποιείται μετά το Β΄ΠΠ, στα συμβατικά κείμενα διεθνούς δικαίου, με ύψιστο κείμενο το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών που στο προοίμιό του σαφέστατα αναφέρεται πως οι λαοί των ΗΕ αποκηρύσσουν «τη μάστιγα του πολέμου»⁴⁵. Για τις ΗΠΑ ο όρος «δίκαιο του

πολέμου» είναι πιο ευρύς από τον όρο «διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο», καθώς συμπεριλαμβάνει και το δίκαιο της ουδετερότητας (DoD 2015, 8). Για τις ΗΠΑ τα στρατιωτικά εγχειρίδια δεν αποτελούν στοιχείο απόδειξης κρατικής πρακτικής και δεν μπορούν να αντικαθιστούν την «επιχειρησιακή κρατική πρακτική» δηλαδή την ενέργεια που εκτελείται στο πεδίο, αντιθέτως μπορεί να ενέχουν θέση *opinio juris*, ή κρατικής συμπεριφοράς⁴⁶.

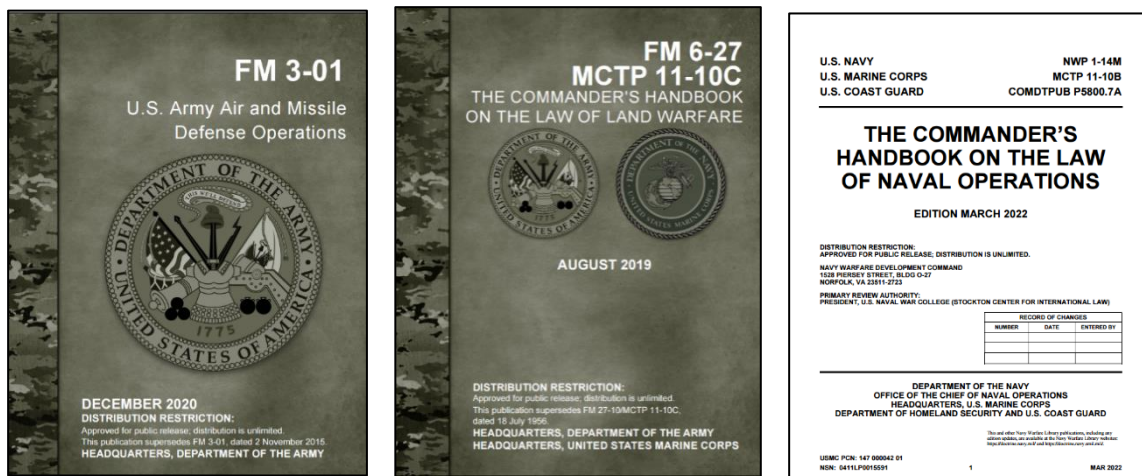
Εικόνα 10- DOD Law of War Manual

Με βάση αυτό το κείμενο οι ΗΠΑ έχουν εκπονήσει ανά κλάδο των ενόπλων τους δυνάμεων, εξειδικευμένα στρατιωτικά εγχειρίδια, ειδικά για χερσαίες, ναυτικές και αεροπορικές επιχειρήσεις. Τα κείμενα αυτά περιέχουν συγκεκριμένες οδηγίες προς τα στελέχη του κάθε κλάδου των ΕΔ, παραπέμπουν όμως στο

⁴⁵Καταστατικός Χάρτης ΗΕ, Προοίμιο: «ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΛΑΟΙ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ Να σώσουμε τις ερχόμενες γενεές από τη μάστιγα του πολέμου, που δύο φορές στα χρόνια μας έφερε στην ανθρωπότητα ανείπωτη θλίψη...». Διαθέσιμο στη δση: <https://unric.org/el/%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BF%CE%B7%CE%B5/>

⁴⁶Βλέπε U.S. RESPONSE TO ICRC CIHL STUDY 515 («Second, we are troubled by the type of practice on which the Study has, in too many places, relied. Our initial review of the State practice volumes suggests that the Study places too much emphasis on written materials, such as military manuals and other guidelines published by States, as opposed to actual operational practice by States during armed conflict. Although manuals may provide important indications of State behavior and *opinio juris*, they cannot be a replacement for a meaningful assessment of operational State practice in connection with actual military operations.»), υποσημείωση υπ' αριθμό 139 στο DoD Law of War Manual, σελ. 32.

θεμελιώδες εγχειρίδιο του υπουργείου Άμυνας, καθώς όπως αναφέρεται στο προοίμιό τους, παρέχει περισσότερες λεπτομέρειες και συζητήσεις σχετικά με τους νομικούς κανόνες και τις έννοιες που εξετάζονται στα επιμέρους κλαδικά εγχειρίδια⁴⁷.

Εικόνα 12 - FM 6-27 The Commander's Handbook on the Law of Land Warfare and Εικόνα13 - FM 3-01, US Army Air and Missile Defense Operations

Εικόνα11 - The Commander's Handbook on the Law of Naval Operations

Η κουλτούρα δικαίου των ΗΠΑ και η προσπάθεια αφενός να καταδειχθεί η ιστορική τους κληρονομιά ως χώρα που αφενός ασπάζεται και προάγει το διεθνές δίκαιο και αφετέρου που πρωτοπορεί στην εφαρμογή και διάδοσή του, είναι χαρακτηριστική στο παρόν εγχειρίδιο ήδη από τον πρόλόγό του. «Το δίκαιο του πολέμου είναι μέρος του ποιοι είμαστε...» αναφέρει στον πρόλογο της έκδοσης ο Stephen W. Preston, Γενικός Εισαγγελέας του Υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ, κάνοντας αναφορά στα λόγια του George Washington, τότε Διοικητή του Continental Army, ενώ συνδέει τον κώδικα Lieber, ως απότοκο της στρατιωτικής τους κληρονομιάς τονίζοντας πως «Το δίκαιο του πολέμου αποτελεί μέρος της στρατιωτικής μας κληρονομιάς και η υπακοή σε αυτό είναι το σωστό». (DoD 2015, ii).

Σύμφωνα με το δικαστή Ρόμπερτ Τζάκσον, οι στρατιωτικοί δικηγόροι των ΗΠΑ αμέσως μετά το πέρας του Β' ΠΠ, δικάζοντας χιλιάδες κατηγορουμένους ενώπιον στρατιωτικών επιτροπών συνέβαλαν έτσι ώστε, «να σταματήσουν το χέρι της εκδίκησης και εκούσια υπέβαλαν τους αιχμάλωτους εχθρούς τους στην κρίση του νόμου» σε «μία από τις πιο σημαντικές στιγμές απόδοσης φόρου τιμής που η Εξουσία έχει καταβάλει ποτέ στη Λογική».

⁴⁷ FM 6-27, The Commander's Handbook on the Law of Land Warfare, page v.

Βασιζόμενος σε αυτή την ξεχωριστή ιστορία, ένας πρώην αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού παρατήρησε ότι «[οι] νόμοι του πολέμου έχουν μια ιδιότυπη αμερικανική προέλευση». Και είναι επίσης αλήθεια ότι οι νόμοι του πολέμου έχουν διαμορφώσει τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις όσο έχουν διαμορφώσει οποιαδήποτε άλλη ένοπλη δύναμη στον κόσμο (DoD 2015, *ibid*).

2.3.2 Μεθοδολογική ανάλυση του στρατιωτικού εγχειριδίου των ΗΠΑ

Το εγχειρίδιο αποτελεί έργο πολυετούς εργασίας και συνδυάζει εμπειρογνωμοσύνη εκ μέρους πολιτικών και στρατιωτικών νομικών από κάθε Στρατιωτική Υπηρεσία των ΗΠΑ. Αντικατοπτρίζει την εμπειρία στην εφαρμογή του «δικαίου του πολέμου» που αντλήθηκε από τη συμμετοχή των αμερικανικών ΕΔ σε πραγματικές στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Μεθοδολογικά και στο πλαίσιο της προετοιμασίας εκπόνησης του εγχειριδίου, πραγματοποιήθηκε διαβούλευση με ξένους εμπειρογνώμονες, καθώς επίσης αντλήθηκαν στοιχεία από τα εγχειρίδια περί ΔΕΣ/ΔΑΔ του Ηνωμένου Βασιλείου, της Γερμανίας, της Αυστραλίας και του Καναδά, που αποτέλεσαν επίσης χρήσιμες πηγές για την προετοιμασία του εν λόγω εγχειριδίου.

Η προετοιμασία του παρόντος εγχειριδίου ωφελήθηκε επίσης από τη συμμετοχή αξιωματικών της Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας του Ηνωμένου Βασιλείου και της Βασιλικής Πολεμικής Αεροπορίας της Αυστραλίας στο πλαίσιο ανταλλαγής με την Πολεμική Αεροπορία των ΗΠΑ. Επιπλέον, στρατιωτικοί νομικοί από τον Καναδά, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Νέα Ζηλανδία και την Αυστραλία εξέτασαν και σχολίασαν ένα προσχέδιο του εγχειριδίου το 2009, στο πλαίσιο αναθεώρησης που περιλάμβανε επίσης σχόλια από διακεκριμένους επιστήμονες.

Το υπόψη εγχειρίδιο αποτελεί θεσμική έκδοση και αντανακλά τις απόψεις του υπουργείου Άμυνας των ΗΠΑ, ενώ έχει καταβληθεί προσπάθεια να αποτυπωθούν στο παρόν εγχειρίδιο συγκεκριμένες νομικές θέσεις που προκύπτουν από σχετικές διατάξεις που έχουν εκδοθεί από το Υπουργείο Άμυνας ή την κυβέρνηση των ΗΠΑ, όπου να παρουσιάζεται η παρελθούσα πρακτική του υπουργείου ή των Ηνωμένων Πολιτειών στην εφαρμογή του δικαίου του πολέμου. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το λήμμα «national policy» εμφανίζεται 26 φορές, ενώ το λήμμα «policy» 346 φορές, γεγονός που καταδεικνύει το πόσο σημαντικό είναι για τις ΗΠΑ να καταγραφεί η εθνική τους πολιτική μέσω του εν

λόγω εγχειριδίου, αλλά και να επηρεάσει τη σκέψη και τη δράση ενδεχομένως συμμάχων, εταίρων ή/και αντιπάλων.

Για τη σύνταξη του εγχειριδίου συγκροτήθηκε μία Ομάδα Εργασίας για το Δίκαιο του Πολέμου από το Υπουργείο Άμυνας (ΥΠΑΜ), στην οποία προέδρευσε εκπρόσωπος του Γενικού Νομικού Συμβούλου του ΥΠΑΜ και συμμετείχαν εκπρόσωποι των Γενικών Δικαστών του Στρατού, του Ναυτικού και της Αεροπορίας, του Επιτελικού Δικαστή του Διοικητή του Σώματος Πεζοναυτών, των γραφείων των Γενικών Συμβούλων των Στρατιωτικών Υπηρεσιών του ΥΠΑΜ και του Νομικού Συμβούλου του Προέδρου του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Το εγχειρίδιο εν συνεχεία ελέγχθηκε από τους διευθυντές των εν λόγω γραφείων. Στο πλαίσιο της προετοιμασίας του εγχειριδίου συμμετείχαν εμπειρογνώμονες από το Υπουργείο Εξωτερικών, το Γραφείο Νομικού Συμβούλου, και το Υπουργείου Δικαιοσύνης, αν και οι απόψεις που περιλαμβάνονται στο υπόψη εγχειρίδιο δεν αντικατοπτρίζουν, όπως αναφέρεται, κατ' ανάγκη τις απόψεις των εν λόγω υπουργείων ή της κυβέρνησης των ΗΠΑ ως στο σύνολό τους (DoD 2015, v-vi).

Η διάρθρωση του εγχειριδίου του υπουργείου Εθνικής Άμυνας των ΗΠΑ περί του δικαίου του πολέμου, που αποτελείται από 1236 σελίδες, το μεγαλύτερο σε έκταση από όλα τα δημοσιευμένα στρατιωτικά εγχειρίδια επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, περιλαμβάνει 19 κεφάλαια δομημένα στις κάτωθι θεματικές ενότητες:

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή (General Background)

Κεφάλαιο 2: Αρχές (Principles)

Κεφάλαιο 3: Εφαρμογή του δικαίου του πολέμου (Application of the Law of War).

Κεφάλαιο 4: Κατηγορίες ατόμων (Classes of Persons).

Κεφάλαιο 5: Διεξαγωγή εχθροπραξιών (The Conduct of Hostilities).

Κεφάλαιο 6: Όπλα (Weapons)

Κεφάλαιο 7: Τραυματίες, Ασθενείς, Ναυαγοί, Νεκροί και οι Ιατρικές Υπηρεσίες (Wounded, Sick, Shipwrecked, Dead and the Medical Services)

Κεφάλαιο 8: Κράτηση: Επισκόπηση και Βασικοί Κανόνες (Detention: Overview and Baseline Rules)

Κεφάλαιο 9: Αιχμάλωτοι Πολέμου (Prisoners of War - POWs)

Κεφάλαιο 10: Πολίτες υπό τον έλεγχο Μέρους στη Σύρραξη (Civilians in the Hands of a Party to the Conflict)

Κεφάλαιο 11: Στρατιωτική κατοχή (Military Occupation)

Κεφάλαιο 12: Μη Εχθρικές Σχέσεις μεταξύ Εμπολέμων (Non-Hostile Relations Between Belligerents)

Κεφάλαιο 13: Ναυτικός Πόλεμος (Naval Warfare)

Κεφάλαιο 14: Αεροπορικός και Διαστημικός Πόλεμος (Air and Space Warfare)

Κεφάλαιο 15: Το δίκαιο της ουδετερότητας (The Law of Neutrality)

Κεφάλαιο 16: Επιχειρήσεις στον Κυβερνοχώρο (Cyber Operations)

Κεφάλαιο 17: Μη διεθνής ένοπλη Σύρραξη (Non International Armed Conflict- NIAC)

Κεφάλαιο 18: Εφαρμογή και Επιβολή του Δικαίου του Πολέμου (Implementation and enforcement of the Law of War)

Κεφάλαιο 19: Παραρτήματα - Σημειώσεις περί Συνθηκών και λοιπών σχετικών κειμένων (Documentary Appendix - Notes on Treaties and Other Relevant Documents)

2.3.3 Πηγές δικαίου-Εξαιρέσεις

Για την εκπόνηση του στρατιωτικού τους εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ οι ΗΠΑ χρησιμοποίησαν όπως και η Δανία όλες τις διαθέσιμες πηγές διεθνούς δικαίου, ήτοι: συμβατικό δίκαιο (Συμβάσεις της Χάγης και της Γενεύης, Συνθήκες/Συμβάσεις περί χρήσης Όπλων, Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αεροπορικών-Ναυτικών Επιχειρήσεων, Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, NATO, ΟΗΕ, λοιπά διεθνή και εθνικά νομικά κείμενα).

Σε αντίθεση όμως με το εγχειρίδιο της Δανίας, στο αμερικανικό εκφράζεται εντονότατα η διαφοροποίηση και η μη σύμφωνη γνώμη/αποδοχή των διατάξεων της μελέτης του 2005 για το εθιμικό ΔΑΔ που δημοσιεύθηκε από τη Διεθνή Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο εγχειρίδιο:

«Δεν υπάρχει κατάλογος διατάξεων συνθηκών (ή άλλη κωδικοποίηση) που οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν συμφωνήσει ότι αντικατοπτρίζει το σύνολο του εθιμικού διεθνούς δικαίου του πολέμου. Το 2005, η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού Σταυρού δημοσίευσε μια μελέτη για το εθιμικό διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο (ICRC CIHL Study), η οποία έχει επικριθεί για τη μεθοδολογία της και τη διατύπωση ορισμένων συγκεκριμένων κανόνων. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν ομοίως εξέφρασαν σοβαρές ανησυχίες για τη μεθοδολογία που

χρησιμοποιήθηκε στη μελέτη CIHL του ICRC και δήλωσαν ότι δεν είναι σε θέση να αποδεχθούν χωρίς περαιτέρω ανάλυση τα συμπεράσματα της Μελέτης ότι ορισμένοι κανόνες που σχετίζονται με το δίκαιο του πολέμου αντικατοπτρίζουν στην πραγματικότητα το εθιμικό διεθνές δίκαιο» (DoD 2015, 1192).

Η αναφορά αυτή είναι ένα χαρακτηριστικό δείγμα της καταγραφής της πεποίθησης δικαίου που υλοποιείται μέσω των στρατιωτικών εγχειριδίων. Οι ΗΠΑ όπως και η Δανία, χρησιμοποιούν τα εθνικά στρατιωτικά εγχειρίδια για να ενημερώσουν, συμμάχους, εταίρους και αντιπάλους για την ερμηνεία των διατάξεων του ΔΕΣ/ΔΑΔ από την εθνική τους σκοπιά, με τρόπο απολύτως σαφή και ξεκάθαρο που δεν επιτρέπει οποιαδήποτε αμφιβολία.

Τέλος, αναφορικά με την εφαρμογή του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ΔτΑ) υπενθυμίζεται υπό τη μορφή υποσημείωσης η θέση των ΗΠΑ στο ζήτημα, ότι το ΔΑΔ αποτελεί *lex specialis* στις ένοπλες συρράξεις:

«Παρατηρήσεις των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής σχετικά με το σχέδιο γενικού σχολίου 35 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Άρθρο 9, 10 Ιουνίου 2014. («Ενώ οι Ηνωμένες Πολιτείες αναγνωρίζουν ότι προκύπτουν δύσκολα ζητήματα σχετικά με την εφαρμογή του διεθνούς δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε καταστάσεις ένοπλης σύγκρουσης, το σχέδιο δεν αποδίδει επαρκή βαρύτητα στην καθιερωμένη αρχή ότι το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, ως *lex specialis* της ένοπλης σύγκρουσης, είναι το κυρίαρχο σώμα δικαίου όσον αφορά τη διεξαγωγή των εχθροπραξιών και την προστασία των θυμάτων πολέμου»).

Έχοντας πλέον καταγράψει τα χαρακτηριστικά στοιχεία της μεθοδολογία εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ και έχοντας μελετήσει δύο ειδικές περιπτώσεις εφαρμογής της εν λόγω μεθοδολογίας, στο επόμενο μέρος της παρούσης εργασίας θα εξεταστεί η περίπτωση της Ελλάδας, προκειμένου να διερευνηθεί η αναγκαιότητα εκπόνησης ενός αντίστοιχου εγχειριδίου από τις ελληνικές ΕΔ.

Μέρος Δεύτερο: Η περίπτωση της Ελλάδας

Η Ελλάδα είναι μία χώρα που έχει μεγάλη παράδοση διεθνοδικαιική και ιστορικά είναι μία χώρα που εμπιστεύεται το διεθνές δίκαιο και τα δικαιοδοτικά του όργανα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η σχέση της κράτους με το Διαρκές Διεθνές Δικαστήριο Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ), τον προκάτοχο του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης. Το ΔΔΔΔ ήταν λειτουργικά ένας πετυχημένος θεσμός, ενώ υπήρξε το πιο αντιπροσωπευτικό δικαστικό όργανο στη διεθνή κοινωνία. Η Ελλάδα βρέθηκε επανειλημμένα διάδικος στο ΔΔΔΔ. Ως ενάγουσα στις υποθέσεις *Μαυρομμάτη* (Α΄ φάση, 1924) (Β΄ φάση, 1925) (αναπροσαρμογή, 1927) και *Ερμηνεία απόφασης για τη Συνθήκη του Neuilly* (1925), ενώ ως εναγόμενη στις υποθέσεις *Συνθήκη του Neuilly* (1924), *Φάροι* (1934), *Φάροι στην Κρήτη και Σάμο* (1937), *Socobelge* (1939). Πολλές γνωμοδοτήσεις του ΔΔΔΔ την αφορούσαν άμεσα, όπως οι υποθέσεις *Ανταλλαγή ελληνικού και τουρκικού πληθυσμού* (1925), *Ερμηνεία της ελληνοτουρκικής συμφωνίας του 1926* (1928), *Ελληνοβουλγαρικές κοινότητες* (1930), *Ερμηνεία ελληνοβουλγαρικής συμφωνίας του 1927* (1932), *Μειονοτικά σχολεία στην Αλβανία* (1927) (Περράκης & Μαρούδα, 2016, p. 327).

Στη νεότερη ιστορία και μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Ελλάδα βρέθηκε ενώπιον του ΔΔ ως διάδικος για πρώτη φορά στην υπόθεση *Αμπατιέλος* (*Ελλάδα κατά Ην. Βασιλείου*, 1951-1953) και συγκεκριμένα ως ενάγουσα, ενώ επίσης ως ενάγουσα βρέθηκε και στην πολυσυζητημένη και πάντα επίκαιρη υπόθεση *Υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου* (*Ελλάδα κατά Τουρκίας*, 1978). Αντίθετα ως εναγόμενη βρέθηκε στην υπόθεση *Εφαρμογή της Ενδιάμεσης Συμφωνίας της 13 Σεπτεμβρίου 1995* (*ΠΓΔΜ κατά Ελλάδας*, 2008). Τέλος ως παρεμβαίνουσα η χώρα μας παρέστη στην υπόθεση *Ιταλία κατά Γερμανίας/Ελλάδα παρεμβαίνουσα* (2012).

Συναφώς, το ελληνικό έθνος/κράτος δύναται να χαρακτηριστεί ως ένα έθνος που είναι εμποτισμένο ιστορικά και διαχρονικά από μία κουλτούρα διεθνούς δικαίου, με διακυμάνσεις όμως ανάλογα με τη χρονική περίοδο υπό εξέταση, που όμως σε κάθε περίπτωση φαίνεται πως έχει επηρεάσει και τις ένοπλες δυνάμεις της κράτους, όπως θα παρουσιαστεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 3: Ελλάδα και στρατιωτικά εγχειρίδια επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ

3.1 Ιστορική αναδρομή - Ιδιαιτερότητες

Η Ελλάδα, μία χώρα που όπως αναφέρθηκε διαθέτει μεγάλη παράδοση διεθνοδικαιική, είναι επίσης και μία χώρα με μακρά ιστορική και νομική κουλτούρα όσον

αφορά τα στρατιωτικά εγχειρίδια επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από σειρά θεσμικών κειμένων που έχουν εκδοθεί από τα τέλη του 19ου αιώνα. Η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία πάνω στο Δίκαιο του Πολέμου είναι εκτεταμένη και ιδιαίτερα αξιόλογη. Μάλιστα, ο τίτλος του πρώτου μεγάλου συνθετικού έργου δημοσίου διεθνούς δικαίου στην ελληνική γλώσσα αναφερόταν ρητώς στις ένοπλες συγκρούσεις «*Τα των εθνών εν ειρήνη και εν πολέμω νόμιμα*» του Νικολάου Ι. Σαριπόλου (1860)⁴⁸ (Ζάικος 2021).

Εν συνεχεία, καθώς η χώρα μας συμμετείχε σε σειρά πολέμων, από τον ελληνοτουρκικό του 1897 έως και τους δύο παγκοσμίους πολέμους, οι πλέον σημαντικές μορφές της ελληνικής επιστήμης δημοσίευσαν έως το 1950 γενικά συγγράμματα για το Δίκαιο του Πολέμου, όπως ο Γεώργιος Στρέιτ (1900)⁴⁹, ο Στυλιανός Σεφεριάδης (1928)⁵⁰, ο Κωνσταντίνος Ευσταθιάδης (1942)⁵¹. Παράλληλα, δημοσιεύτηκαν σημαντικές μονογραφίες για ειδικά θέματα, όπως π.χ. τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, τη νομιμότητα των βομβαρδισμών, τα αποτελέσματα των ανακωχών, τα εγκλήματα πολέμου, την πολεμική κατοχή, τα αντίποινα.

Πρόσφατα γενικά έργα Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων έχουν συγγράψει ο Διονύσης Γάγγας, η Μαρία Ντανιέλλα Μαρούδα, ο Κωνσταντίνος Μορτόπουλος, ο Κώστας Χατζηκωνσταντίνου, ο Στέλιος Περράκης έχει επιμεληθεί σχετικά έργα, ενώ όλοι σχεδόν οι σύγχρονοι Έλληνες και Ελληνίδες διεθνολόγοι έχουν καταπιαστεί με διάφορες ειδικές πτυχές του συγκεκριμένου κλάδου (Ζάικος 2021).

Ειδικότερα και όσον αφορά τις Ένοπλες Δυνάμεις, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε τεθεί σε ισχύ συγκεκριμένο κανονιστικό πλαίσιο, με τη μορφή στρατιωτικού κανονισμού όπου δίδονταν συγκεκριμένες οδηγίες πάνω σε θέματα Δικαίου του Πολέμου.

---

⁴⁸ Σαρίπολος, Νικόλαος Ι., *Τα των εθνών εν ειρήνη και εν πολέμω νόμιμα*. Μετά προεισαγωγής ιστορικής περί των αρχών και των προόδων της επιστήμης. Τ. Α-Β'. Εν Αθήναις: Τύποις Π.Α. Σακελλαρίου, τ. Α' και Β', 1860.

⁴⁹ Στρέιτ, Γεώργιος, *Διεθνές δίκαιον γραφέν κατά τας παραδόσεις του κ. Γεωργίου Στρέιτ*. Υπό Σ. Σταφυλά και Ιωάννη Ρ. Πετρονιάκου, Εν Αθήναις: Εκδοτικόν κατάστημα Δ. Φέξη, 1900 [Το Β' Μέρος: Κατάστασις Πολέμου, Διεθνές Δίκαιον εν Πολέμω].

⁵⁰ Σεφεριάδης, Στυλιανός Π., *Μαθήματα Διεθνούς Δημοσίου Δικαίου*, τ. Β', Διεθνείς διαφοραί και συγκρούσεις, Αθήναι: Γεραρδής, 1928

⁵¹ Ευσταθιάδης, Κωνσταντίνος Θ., *Σύστημα διεθνούς δικαίου. Δίκαιον του πολέμου*. Τ. Α', Αθήναι: Έκδοσις Ν. Σάκκουλα, 1942. Τ. Β', Αθήναι: Αργύρης Παπαζήσης, 1947. Στον κατάλογο των κύριων δημοσιεύσεων του Κ. Ευσταθιάδη στο πλαίσιο των μαθημάτων του στην Ακαδημία Διεθνούς Δικαίου της Χάγης (1953), η αναφορά στον Τόμο Α' του έργου αυτού συνοδεύεται από την ένδειξη: «απαγορευμένο από τη λογοκρισία του Άξονα» [“prohibé par la censure del' Axe”].

Συγκεκριμένα, το 1882, δημοσιεύτηκε στην Αθήνα το *Εγχειρίδιον Διεθνούς Δικαίου προς χρήσιν των αξιωματικών του κατά την γην στρατού*, το οποίο αποτελούσε μία μετάφραση σχετικού εγχειριδίου που είχε εγκριθεί για τις Στρατιωτικές Σχολές της Γαλλίας⁵², ενώ το ίδιο έτος δημοσιεύτηκε και το βιβλίο *Τα εν πολέμω διεθνή νόμιμα προς χρήσιν του στρατού*⁵³. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1915, δημοσιεύονται οι *Διατάξεις του εν Πολέμω Διεθνούς Ναυτικού Δικαίου* του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού⁵⁴. Την ίδια εποχή, το Υπουργείο Στρατιωτικών και το Υπουργείο Ναυτικών δημοσιεύουν δύο έργα του Ιωάννη Ζ. Χατζηλουκά: *Διεθνές δίκαιον του πολέμου* (1912) και *Διατάξεις του εν πολέμω διεθνούς ναυτικού δικαίου* (1914)⁵⁵. Το 1931, ο Παναγιώτης Γ. Φαρμακόπουλος δημοσιεύει το *Εγχειρίδιον διεθνούς ναυτικού δικαίου δια τους Έλληνας Αξιωματικούς*⁵⁶, ενώ είχε ήδη ξεσπάσει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, όταν το 1941 το Γενικό Επιτελείο Στρατού δημοσίευσε *Διατάξεις περί τηρητέας συμπεριφοράς εν εχθρικό εδάφει*⁵⁷. Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν, οι τρεις Κλάδοι των Ενόπλων Δυνάμεων δημοσίευσαν κανονισμούς και οδηγίες, όπου αμιγώς στρατιωτικά θέματα αναλύονται υπό το φως του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων (Ζάικος 2021).

Μία πολύ σημαντική πρωτοβουλία έλαβε χώρα το 1999, με αφορμή τα 50 χρόνια από την υιοθέτηση των τεσσάρων ΣΓ'49, που αποτελούν τον κορμό του ΔΑΔ. Ειδικότερα το Υπουργείο Εξωτερικών, μαζί με τα αρμόδια Υπουργεία (Άμυνας, Δικαιοσύνης, Παιδείας, Δημοσίας Τάξεως, Υγείας και Πρόνοιας), με την συνδρομή του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ξεκίνησε μία προσπάθεια με σκοπό να ενισχυθούν ακόμη περισσότερο τα μέτρα που έχει λάβει η χώρα προς εφαρμογή σε εθνικό επίπεδο των διατάξεων των συμβατικών αυτών κειμένων. Στο πλαίσιο αυτό συγκροτήθηκε τον Μάρτιο του 1999, μία άτυπη διυπουργική επιτροπή για την εφαρμογή του ΔΑΔ στην Ελλάδα, η οποία και συνέταξε μία μελέτη που κατέγραφε τα μέτρα που είχαν ήδη ληφθεί, καθώς και πρότεινε όπου χρειάζεται αυτά που πρέπει να ενισχυθούν ή να συμπληρωθούν.

⁵² *Εγχειρίδιον Διεθνούς Δικαίου προς χρήσιν των αξιωματικών του κατά την γην στρατού*. Εγκριθέν δια τας εν Γαλλία Στρατιωτικής Σχολάς, μεταφρασθέν εκ του γαλλικού υπό Α. Δαμουλιάνου, Αθήναι: Θ. Παπαλεξανδρής, 1882.

⁵³ *Τα εν πολέμω διεθνή νόμιμα προς χρήσιν του στρατού*, Εν Αθήναις: Αφοί Περρή, 1882.

⁵⁴ *Διατάξεις του εν Πολέμω Διεθνούς Ναυτικού Δικαίου*, Γ.Ε.Ν 1915.

⁵⁵ Χατζηλουκάς, Ιωάννης Ζ., *Διεθνές δίκαιον του πολέμου*, Εν Αθήναις: Τύποις Υπουργείου Στρατιωτικών, 1912. Του ιδίου, *Διατάξεις του εν πολέμω διεθνούς ναυτικού δικαίου*, Υπουργείον Ναυτικών. Γενικόν Επιτελείον. Αθήναι: Τύποις Π.Γ. Μακρή, 1914. Επόμενη έκδοση 1923.

⁵⁶ Φαρμακόπουλος, Παναγιώτης Γ., *Εγχειρίδιον διεθνούς ναυτικού δικαίου δια τους Έλληνας Αξιωματικούς*, Εν Αθήναις: Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, 1931.

⁵⁷ *Διατάξεις περί τηρητέας συμπεριφοράς εν εχθρικό εδάφει*, Αθήνα: ΓΕΣ, 1941.

Στην υπόψη μελέτη καταγράφηκε η παρούσα (τότε) κατάσταση όπως: το καθεστώς διάδοσης του ΔΑΔ στις ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις, τα εγχειρίδια και οι εκδόσεις σχετικές με το ΔΑΔ, η ενσωμάτωση της διδασκαλίας του ΔΑΔ στην εκπαίδευση των ΕΔ, οι ασκήσεις πολέμου και τα σχέδια αντιμετώπισης εκτάκτων καταστάσεων – κανόνες εμπλοκής, η επιμόρφωση στελεχών ΕΔ με σεμινάρια στην Ελλάδα και το εξωτερικό, η ενσωμάτωση του ΔΑΔ στους κανονισμούς εσωτερικής λειτουργίας των Επιτελείων ενώ καταγράφηκαν προτάσεις για συμπλήρωση των μέτρων, όπως η συστηματοποίηση της διάδοσης και η συνεργασία με τη ΔΕΕΣ (Μαρούδα 2000, 55-62).

Παραδόξως έκτοτε δεν υπάρχει ανάλογη πρωτοβουλία, ούτε έχει ξανασυσταθεί η υπόψη διωπουργική επιτροπή, συνεπώς δεν υπάρχει καταγεγραμμένη μία συνεκτική και ολοκληρωμένη αποτύπωση της παρούσας κατάστασης όσον αφορά την πρόοδο εφαρμογής των συμβατικών υποχρεώσεων της κράτους στο ζήτημα της διάδοσης του ΔΑΔ.

Επισημαίνεται ότι επίσης το 1999, κατά τη διάρκεια των εργασιών της 27^{ης} Διεθνούς Διάσκεψης του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου, η Ελλάδα δεσμεύτηκε να *«ενισχύσει τη διάδοση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου ... αναθεωρώντας τα υπάρχοντα εκπαιδευτικά και επιμορφωτικά προγράμματα ώστε να ενσωματωθεί το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο στα πανεπιστήμια, τα σχολεία, τα μέσα ενημέρωσης και τη δημόσια διοίκηση»*.

Επιπρόσθετα, στην ίδια Διάσκεψη, οι ελληνικές αρχές, δηλαδή οι Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις και τα Υπουργεία Εξωτερικών, Δικαιοσύνης και Παιδείας, ανέλαβαν δεσμεύσεις για την ενίσχυση της ευαισθητοποίησης και της γνώσης του ΔΑΔ μεταξύ διαφόρων ομάδων (όπως στρατιωτικοί, διπλωμάτες, δικαστές, δικηγόροι, δεσμοφύλακες, φοιτητές και γενικότερα τη νεολαία)⁵⁸.

Από το 1999 μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν νεότερα στοιχεία περί της επίσημης κρατικής πρακτικής στη βάση δεδομένων της ΔΕΕΣ, συνεπώς δεν δύναται να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα περί της προόδου των αποφάσεων τόσο σε εσωτερικό όσο και διεθνές επίπεδο.

Μοναδική αναφορά περί δέσμευσης της κράτους αναφορικά με τη διάδοση του ΔΑΔ, καταγράφεται το 2007, κατά τη διάρκεια των εργασιών της 32^{ης} Σύσκεψης, σε επίπεδο

---

⁵⁸ Ελλάδα, Δέσμευση κατά την 27η Διεθνή Διάσκεψη του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου, Γενεύη, 31 Οκτωβρίου-6 Νοεμβρίου 1999, διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule143?country=gr>

κ-μ της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπου υπογραμμίστηκε η απαίτηση κατάλληλης εκπαίδευσης και διάδοσης του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου με σκοπό να εξασφαλιστεί η καλύτερη συμμόρφωση με το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο σε περίοδο ένοπλης σύγκρουσης. Ειδικότερα αναφέρθηκε πως: «*Τα κράτη μέλη της ΕΕ δεσμεύονται: - να συνεχίσουν τις προσπάθειές τους για την προώθηση της διάδοσης και της κατάρτισης στο διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο εντός της ΕΕ, ιδίως στο στρατιωτικό και πολιτικό προσωπικό που συμμετέχει σε επιχειρήσεις διαχείρισης κρίσεων.*⁵⁹»

3.1.1 Ιδιαιτερότητες

Η Ελλάδα, εκτός από το γεγονός ότι είναι μία χώρα που όπως ήδη τονίστηκε ιστορικά διέπεται από μία κουλτούρα διεθνούς δικαίου, είναι επίσης και μία χώρα που βρίσκεται γεωγραφικά τοποθετημένη σε μία θέση με ιδιαίτερα αυξημένο γεωστρατηγικό χαρακτήρα διαχρονικά, για μία σειρά από πολύ σημαντικούς λόγους. Πρώτον, επειδή είναι μία περιοχή που ενώνονται τρεις ήπειροι, συνεπώς αποτελεί σημείο διέλευσης εμπορικών καναλιών επικοινωνίας. Δεύτερον αποτελεί σημείο εξόδου προς τις θερμές θάλασσες, όπως αποκαλείται η Μεσόγειος, για τη Ρωσία (πρώην τσαρική αυτοκρατορία, πρώην Σοβιετική Ένωση). Τρίτον λόγω γειτνίασης με την αναθεωρητική Τουρκία (πρώην Οθωμανική αυτοκρατορία), που πλέον 100 σχεδόν χρόνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάνης, δεν δείχνει να αποδέχεται τα σύνορά της, εν αντιθέσει προκαλεί και αμφισβητεί ευθέως με τη στάση της θεμελιώδεις αρχές του διεθνούς δικαίου (όπως το απαραβίαστο των συνόρων, την απαγόρευση απειλής χρήσης βίας, την ειρηνική επίλυση διαφορών), καθώς και τον εθιμικό χαρακτήρα των διατάξεων του διεθνούς δικαίου της θάλασσας.

Ως απότοκο του προαναφερθέντος ιδιαίτερου γεωπολιτικού περιβάλλοντος είναι το γεγονός της αυξημένης πλέον παρουσίας των ΕΔ του κράτους σε κάθε είδους στρατιωτική επιχείρηση σε αέρα, ξηρά και θάλασσα. Σημειώνεται πως οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις στη δεύτερη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, παρουσιάζουν μία διευρυμένη παρουσία τόσο σε πολυεθνικές επιχειρήσεις όσο και σε συρράξεις διεθνούς και μη διεθνούς χαρακτήρα. Η χώρα μας τηρώντας τις συμβατικές της υποχρεώσεις σε επίπεδο ΟΗΕ, NATO, Ευρωπαϊκής

---

⁵⁹[RCRC.org](https://rcrcconference.org/pledge/promotion-and-dissemination-of-international-humanitarian-law/), Red Cross and Red Crescent Statutory Meetings, Statutory Meetings / International Conference / Pledges / 32nd International Conference / Promotion and dissemination of international humanitarian law, <https://rcrcconference.org/pledge/promotion-and-dissemination-of-international-humanitarian-law/>.

Ένωσης και άλλων Διεθνών Οργανισμών, έχει συμμετάσχει και συνεχίζει να μετέχει, σε Ειρηνευτικές Επιχειρήσεις με ιδιαίτερη έμφαση σ' αυτές που λαμβάνουν χώρα σε περιοχές άμεσου ενδιαφέροντος, όπως είναι τα Βαλκάνια και η ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Πέραν των ανωτέρω, επιπλέον ιδιαιτερότητες του κράτους που σε πρώτη ανάγνωση παρουσιάζονται ως «business as usual», αλλά υπό προϋποθέσεις (είτε από λάθος, είτε με δόλο), μπορεί να οδηγήσουν σε κατάσταση έντασης, κρίσης ή/και ένοπλης σύρραξης και ενδεχομένως απαιτηθεί η δράση και συμμόρφωση με τις διατάξεις του ΔΕΣ/ΔΑΔ, χωρίς η υπόψη λίστα να είναι εξαντλητική, είναι και οι ακόλουθες:

- Η διαφορά των ορίων των χωρικών υδάτων (6 ν.μ.) με τα όρια του Εθνικού Εναερίου Χώρου-EEX (10 ν.μ.), γεγονός που από πλευράς διεθνούς δικαίου είναι απολύτως αποδεκτό, όμως αποτελεί σημείο καθημερινής σχεδόν τριβής με τη γείτονα χώρα, προκαλώντας παραβιάσεις και αμφισβήτηση του εύρους του EEX⁶⁰.
- Η οριοθέτηση του θαλάσσιου χώρου στο Αιγαίο για θέματα Έρευνας και Διάσωσης (Search and Rescue – SAR), που προκαλεί αμφισβήτηση αρμοδιοτήτων και ένα ακόμη σημείο τριβής με τη γείτονα χώρα, με εμπλοκή τόσο των ΕΔ όσο και των Σωμάτων Ασφαλείας.
- Η παραβίαση της κυριαρχίας των ελληνικών νησιών και μικρονήσων, από τη γείτονα χώρα, ιδιαίτερα μετά την κρίση των Ιμίων το 1996, που έχει οδηγήσει σε αύξηση των παραβιάσεων των εθνικών χωρικών υδάτων⁶¹.

---

⁶⁰ Ενδεικτικά αναφέρεται πως για το 2021 η Τουρκία παραβίασε τον EEX 2744 φορές. Για περισσότερα στοιχεία, ετησίως και ανά μήνα βλέπε ΓΕΕΘΑ, Συγκεντρωτικά Στοιχεία 2021, διαθέσιμο στη δνση: <https://geetha.mil.gr/paravaseis-paraviaseis/enaerios-choros-archeio-paravaseon-paraviaseon/syggkentrotika-stoicheia-2021/>

⁶¹ Ενδεικτικά αναφέρεται πως για το 2021 οι παραβιάσεις εθνικών χωρικών υδάτων από το τουρκικό ναυτικό και την τουρκική ακτοφυλακή ανήλθαν σε 1436. Για περισσότερα στοιχεία βλέπε ΓΕΕΘΑ, Αρχείο Παραβιάσεων, Συγκεντρωτικά Στοιχεία. Για αναλυτικά στοιχεία ανά μήνα για το έτος 2021, βλέπε στη δνση: <https://geetha.mil.gr/syggkentrotika-stoicheia-2022/>

- Η αμφισβήτηση της κυριαρχίας⁶² και η απειλή χρήση βίας⁶³, από τη γείτονα χώρα, με αφορμή τη στρατικοποίηση των νησιών του Αν. Αιγαίου.
- Η απειλή κήρυξης πολέμου από τη γείτονα χώρα σε περίπτωση επέκτασης των χωρικών υδάτων στα 12 ν.μ.⁶⁴
- Η αμφισβήτηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων του κράτους στο Αιγαίο και την Αν. Μεσόγειο από τη γείτονα χώρα, όπως προκύπτει από την κήρυξη του «μηδενικού και άκυρου» (null and void) τουρκολιβυκού μνημονίου⁶⁵.

3.2. Γιατί απαιτείται σήμερα ένα ελληνικό εγχειρίδιο επί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ?

Με εξαίρεση τον πόλεμο στην Κορέα, όπου η χώρα συμμετείχε ενεργά σε μία διεθνή ένοπλη σύρραξη με προσωπικό και μέσα, η συμμετοχή της Ελλάδας, ως μέρος μιας διεθνούς πολυεθνικής Δύναμης με Εντολή εκ μέρους του ΟΗΕ (αν και όχι εκ μέρους του ΣΑ, αλλά της ΓΣ του Οργανισμού) περιοριζόταν σε μικρό αριθμό παρατηρητών και μικρά στρατιωτικά τμήματα, επιπέδου Λόχου, μεταξύ των οποίων όμως και αεροπορικό απόσπασμα με θρυλικές εναέριες αποστολές που άφησαν εποχή, μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Συνοπτικά μερικές από τις αποστολές που έχουν συμμετάσχει οι ελληνικές ΕΔ και έχουν περατωθεί είναι οι ακόλουθες: Αφγανιστάν (Resolut Support Mission-RSM), Κορέα, Κονγκό (UNIMOK), Επιχείρηση Κουβέιτ “ΝΕΑΡΧΟΣ”, Κουβέιτ “UNIKOM”, Βόρειο Ιράκ – UNGCI, Σομαλία – UNITAF, Γεωργία – UNOMIG, Αλβανία – Επιχείρηση

⁶²Η Τουρκία έχει καταθέσει επιστολή στα ΗΕ το Σεπτέμβριο του 2022 «*Letter dated 17 September 2022 from the Permanent Representative of Türkiye to the United Nations addressed to the Secretary-General-A/77/354*-S/2022/703**», με την οποία αμφισβητεί την κυριαρχία συγκεκριμένων ελληνικών νησιών, εφόσον παραμένουν στρατιωτικοποιημένα («...inevitably have a bearing on the legal régime governing the sovereignty of Greece over the concerned islands...»). Το πλήρες κείμενο της επιστολής διαθέσιμο στη δνση: <https://daccess-ods.un.org/tmp/6835306.28681183.html>

⁶³ AA.tr, «*Turkish president's latest remarks on Greece get extensive coverage in Greek media*», 4 Σεπτεμβρίου 2022, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkish-president-s-latest-remarks-on-greece-get-extensive-coverage-in-greek-media/2676303>

⁶⁴ Υπουργείο Εξωτερικών, Territorialsea - Casusbelli, διαθέσιμο στη δνση: <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/territorial-sea-casus-belli.html>

⁶⁵«*MOU between the government of the Republic of Turkey and the government of national accord-state of Libya on delimitation of the maritime jurisdiction areas in the Mediterranean*», 27 Νοεμβρίου 2019. Το πλήρες κείμενο διαθέσιμο στη δνση: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi cn_nqtf37AhUEgv0HHQnlB3gQFnoECBIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.un.org%2Fdepts%2Fflos%2FLEGISLATIONANDTREATIES%2FPDFFILES%2FTREATIES%2FTurkey_11122019_%2528HC%2529_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf&usq=AOvVaw05pEFDIVQVA8Ng29MZu371

“ΚΟΣΜΑΣ” – Απεγκλωβισμός Αλλοδαπών, Κονγκό – Επιχείρηση “ARTEMIS”, Βοσνία – Ερζεγοβίνη -IFOR – SFOR, Τσάντ – “EUFOR TCHAD-RCA”, Ερυθραία – Αιθιοπία “UNMEE”, Ναγκόρνο Καραμπάχ “HLPG” – ΟΑΣΕ, Αλβανία – ΝΗQT, Επιχείρηση “ESSENTIAL HARVEST”, Επιχείρηση “AMBER FOX”, Επιχείρηση “ALLIED HARMONY”, Επιχείρηση “CONCORDIA”, ECMM – EUMM, ΗΠΑ – ΝΑΤΟ – Τυφώνας “KATPINA”, Πακιστάν – ΝΑΤΟ – Σεισμός 8ης Οκτ 05, Λαϊκή Δημοκρατία Κονγκό – Επιχείρηση Ε.Ε., Σουδάν – UNMISUD⁶⁶. Επίσης η χώρα μας δεν συμμετέχει πλέον στην αποστολή Δυτική Σαχάρα – MINURSO⁶⁷.

Επιπλέον, μερικές από τις αποστολές που συμμετέχει η χώρα μας και είναι σε εξέλιξη είναι οι εξής: EUTM MALI (ΜΑΛΙ), Standing NATO Mine Countermeasures Group 2 (SNMCMG-2), Standing NATO Maritime Group (SNMG-2), Σύνδεσμος Βελιγράδι, Επιχείρηση “ENDURING FREEDOM”, Πρώην Γιουγκοσλαβία Δημοκρατίας Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) – ΝΗQ – SKOPJE, Επιχείρηση Joint Enterprise – Φάση Deterrent Presence (ΕΛΔΥΚΟ 3), Βοσνία – Ερζεγοβίνη – Επιχείρηση “ALTHEA”, Επιχείρηση “ACTIVE ENDEAVOUR”, Επιχείρηση “UNIFIL”, Επιχείρηση ΕΕ “ATALANTA”⁶⁸. Πέραν των ανωτέρω οι ελληνικές ΕΔ συμμετέχουν με προσωπικό και μέσα (Ο/Σ PATRIOT) από το Νοέμβριο του 2021 στη Σαουδική Αραβία, στην αποστολή με την ονομασία «ΕΛΔΥΣΑ»⁶⁹.

Σε θεωρητικό επίπεδο το γνωστικό αντικείμενο του ΔΑΔ, εξαιτίας της έλλειψης γενικού Στρατιωτικού Εγχειριδίου των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων για το Δίκαιο των Ενόπλων Συρράξεων, η εν λόγω θεματική καλύπτεται κατά περίπτωση μέσω ολιγόωρων διαλέξεων που γίνονται σε περιορισμένη έκταση σε επίπεδο σπουδαστών των παραγωγικών

---

⁶⁶ Για περισσότερα στοιχεία για τις εν λόγω αποστολές βλ. ΓΕΕΘΑ, Περαιτωθείσες Αποστολές, διαθέσιμο στη δνση <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/peratotheises-apostoles/>

⁶⁷ ΓΕΕΘΑ, Αποστολές σε εξέλιξη που δεν συμμετέχει πλέον η Ελλάδα, διαθέσιμο στη δνση <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/apostoles-se-exelixa-poy-de-symmetechi-pleon-i-ellada/>

⁶⁸ ΓΕΕΘΑ, Αποστολές σε εξέλιξη, διαθέσιμο στη δνση <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/apostoles-se-exelixa/>

⁶⁹ ΓΕΕΘΑ, Επίσκεψη του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ στην Σαουδική Αραβία, διαθέσιμο στη δνση <https://geetha.mil.gr/episkepsi-toy-archigoy-geetha-stin-saoudiki-aravia/>

σχολών (Σχολή Ικάρων⁷⁰ και Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων⁷¹) και σε ανώτερο επίπεδο στο πλαίσιο της συνεργασίας Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων με το ΓΕΕΘΑ⁷², όπως και η συνεργασία της ΔΕΕΣ με το ΓΕΕΘΑ (μέσω της Σχολής Εθνικής Άμυνας και της Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου), με την εκτέλεση διήμερων workshops⁷³.

Με βάση την ανωτέρω ανάλυση διαφαίνεται ξεκάθαρα πως η συμμετοχή των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων σε Επιχειρήσεις Υποστήριξης της Ειρήνης, την τελευταία δεκαετία του 20ου αιώνα, οι οποίες συνεχίζονται μέχρι και σήμερα, καθώς και η συμμετοχή με οπικά συστήματα και λοιπό στρατιωτικό εξοπλισμό στην εξελισσόμενη ένοπλη σύρραξη μεταξύ Ρωσίας και Ουκρανίας⁷⁴, καταδεικνύει τη διαχρονική απαίτηση σχεδίασης και εκτέλεσης των επιχειρήσεων σε κάθε είδους ένοπλη σύρραξη περιλαμβάνοντας και την ανθρωπιστική διάσταση (δηλαδή στην αξιοσημείωτη επίκληση στις υποχρεώσεις, δεσμεύσεις και πρόνοιες του ΔΑΔ), συνεπώς και επαγωγικά στην ανάγκη διαρκούς και πολυεπίπεδης εκπαίδευσης του προσωπικού των ΕΔ σε ζητήματα ΔΕΣ/ΔΑΔ, σε καιρό ειρήνης, και πριν προκύψει η σχετική επιχειρησιακή απαίτηση.

Στο πλαίσιο αυτό η εκπόνηση ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, το οποίο θα παράσχει εξειδικευμένη και φιλική προς το «στρατιώτη» εκπαίδευση με την παροχή συγκεκριμένων κατευθυντήριων οδηγιών και τη συνδρομή αναλυτικών παραδειγμάτων από τη συμμετοχή των ελληνικών ΕΔ σε επιχειρησιακές αποστολές, κρίνεται σκόπιμη και απαραίτητη, καθώς το εύρος της συμμετοχής των ελληνικών ΕΔ

---

⁷⁰ Στη Σχολή Ικάρων προβλέπεται η διδασκαλία του ΔΕΣ, στον τομέα Ηγετικής-Διοικητικής, Ανθρωπιστικών Επιστημών, Φυσιολογίας, όπως αναφέρεται στον οδηγό σπουδών, διαθέσιμος στη δνση: <https://hafa.haf.gr/studies/catalog/>.

⁷¹ Στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων προβλέπεται η διδασκαλία του ΔΕΣ στο 6^ο εξάμηνο σπουδών και για μόλις 2 ώρες (Απαγόρευση χρήσης ένοπλης βίας, Ετεροδικία κρατών-διπλωματικές σχέσεις, *Jus in bello -jus ad bellum*), διαθέσιμο στη δνση: <https://sse.army.gr/odigos-proptychiakon-spydon/>

⁷² Βλέπε τη συνεργασία του Παντείου Πανεπιστημίου, που μέσω του Τμήματος ΔΕΠΣ προσφέρει πέντε θέσεις σε στελέχη των ΕΔ στη θεματική «Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές», τη συνεργασία του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης που μέσω του ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ. διοργανώνει Επιμορφωτικό Πρόγραμμα με τίτλο: «ΑΝΩΤΕΡΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΣΥΡΡΑΞΕΩΝ» για Αξιωματικούς και Υπαξιωματικούς του Δ'ΣΣ. https://kedivim.duth.gr/avada_portfolio/3215/

⁷³ ΓΕΕΘΑ, Ανακοινώσεις Τύπου, Δημερίδα Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου <https://geetha.mil.gr/diimerida-diethnoys-anthropistikoy-dikaioy-2/>.

⁷⁴ Περισσότερα περί του επιπέδου συμμετοχής του κράτους στην ένοπλη σύρραξη Ρωσίας-Ουκρανίας, βλέπε: «Απάντηση ΥΕΘΑ Νικόλαου Παναγιωτόπουλου στην υπ' αριθμόν 705/24-5-2022 Επίκαιρη Ερώτηση σχετικάς με την παροχή αμυντικής βοήθειας στην Ουκρανία», διαθέσιμο στη δνση: <https://www.mod.mil.gr/apantisi-yetha-nikolaoy-panagiotopoyloy-stin-yp-arithmon-705-24-5/>

επεκτείνεται διαρκώς, τόσο σε περιβάλλον Διεθνών Οργανισμών, όσο και σε διμερές επίπεδο.

Συμπερασματικά, η εκπόνηση ενός εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι απαραίτητη για τους κάτωθι λόγους:

α. Ως στοιχείο της ανθρωπιστικής κουλτούρας των ελληνικών ΕΔ. Η εκπόνηση ενός εξειδικευμένου στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ και συναφώς η εκπαίδευση του προσωπικού των ΕΔ με βάση τις προβλέψεις των διατάξεων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, θα οδηγήσει αφενός στην εμπέδωση της υλοποίησης της συμβατικής υποχρέωσης της Χώρας για το σεβασμό και την εφαρμογή του και αφετέρου θα προκαλέσει την αλλαγή της συμπεριφοράς του οργανισμού που ονομάζεται ΕΔ, τόσο σε ατομικό επίπεδο, μέσω της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όσο και της οργανωσιακής κουλτούρας των ΕΔ.

β. Ως στοιχείο υλοποίησης της συμβατικής υποχρέωσης των ΣΓ'49, όπως η Χώρα και οι ΕΔ της μεριμνήσουν/εξασφαλίσουν οι επιχειρήσεις να διεξάγονται στη βάση της τήρησης και προαγωγής του ΔΑΔ, καθώς και ως στοιχείο συμβολής στην αποτίμηση της λογοδοσίας από τυχούσες πράξεις ή παραλείψεις κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων, που ενδεχόμενα να επισύρουν διεθνή ευθύνη του κράτους. Το στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ σαφώς εξασφαλίζει αυτή την πρόνοια.

γ. Ειδικότερα ως το κατ' εξοχήν εξειδικευμένο θεσμικό κείμενο που θα εξασφαλίσει τη συμβατική υποχρέωση των ΣΓ'49 πως κάθε στέλεχος των Ενόπλων Δυνάμεων, ανεξαρτήτως βαθμίδας:

- (1) Φέρει ατομική ευθύνη για την τήρηση των κανόνων του ΔΕΣ,
- (2) Πρέπει να εκδίδει όχι μόνο σαφείς, αλλά και νόμιμες διαταγές,
- (3) Οφείλει να διασφαλίζει ότι το προσωπικό είναι εκπαιδευμένο στο ΔΕΣ και τηρεί τους κανόνες του και
- (4) Οφείλει να ενεργεί σε περίπτωση παραβίασης.

δ. Ως εργαλείο της ελληνικής αμυντικής/στρατιωτικής διπλωματίας, στο πλαίσιο προβολής του κράτους ως πυλώνα σταθερότητας στο σύστημα διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Λαμβάνοντας υπόψη την αστάθεια που επικρατεί στο ευρύτερο γεωπολιτικό περιβάλλον, ειδικότερα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, κάθε κίνηση του κράτους

στη διπλωματική σκακιέρα που αφορά στη συμμόρφωση με τις συμβατικές της υποχρεώσεις (όπως η υποχρέωση διάδοσης του ΔΑΔ στα στελέχη των ΕΔ, στο πλαίσιο των ΣΓ'49), βελτιώνει το status του κράτους και αναδεικνύει εν τοις πράγμασι τη βούληση του κράτους να βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τους συμμάχους και εταίρους της, πολλώ δε μάλλον στην παρούσα χρονική στιγμή που οι παραβιάσεις του ΔΑΔ αποτελούν πρώτη είδηση στα διεθνή δημοσιογραφικά και όχι μόνο δίκτυα.

ε. Ως πηγή εθιμικού δικαίου (*element of opinio juris*), καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε κατά την ανάλυση του αμερικανικού εγχειριδίου, δύναται να ενταχθούν/καταγραφούν αναλυτικά και με παραδείγματα οι θέσεις του κράτους, είτε ως σύμφωνη γνώμη στη βάση των συμβατικών κειμένων που έχει κυρώσει η Ελλάδα, είτε ως θέσεις «national policy», σε περίπτωση που υφίσταται διαφορετική ερμηνεία ή έχει εκφραστεί επιφύλαξη επί των διατάξεων αυτών.

3.3 Ευθύνη Διοικητών (Command Responsibility)

Η συμμετοχή των ελληνικών ΕΔ σε αποστολές εξωτερικού, όπως ήδη αναφέρθηκε είναι πολυσχιδής. Συνεπώς οι αρμοδιότητες και οι ευθύνες των Διοικητών των υπόψη Τμημάτων/Σχηματισμών είναι επίσης πολυεπίπεδες και απαιτούν σαφή γνώση του κανονιστικού πλαισίου που διέπει τη συμμετοχή των υπόψη Τμημάτων/Σχηματισμών σε κάθε είδος επιχείρησης, πολλώ δε μάλλον όταν αφορά τη συμμετοχή σε μία ένοπλη σύρραξη, διεθνούς ή μη χαρακτήρα.

Το ζήτημα εν προκειμένω αφορά στην απόδοση ατομικής ποινικής ευθύνης στους προϊσταμένους ή διοικητές για την παράνομη συμπεριφορά των υφισταμένων τους εάν: α) γνώριζαν ή είχαν λόγους να γνωρίζουν ότι επρόκειτο να διαπράξουν ή διέπρατταν τέτοια εγκλήματα και β) δεν έλαβαν όλα τα αναγκαία και εύλογα μέτρα για να αποτρέψουν τη διάπραξή τους, ή εάν τέτοια εγκλήματα είχαν διαπραχθεί, για να τιμωρήσουν τα υπεύθυνα πρόσωπα.

Επισημαίνεται ότι το κανονιστικό πλαίσιο που διέπει την ευθύνη διοικητών και προϊσταμένων περιλαμβάνεται στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι των ΣΓ'49, καθώς και στα Καταστατικά του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου και του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

για την πρώην Γιουγκοσλαβία⁷⁵. Έχει επίσης επιβεβαιωθεί σε αρκετές υποθέσεις ενώπιον του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία⁷⁶

Το πόσο σημαντικό ρόλο παρέχει για την εξωτερική νομιμοποίηση και το status ενός κράτους η συμμόρφωση στους κανόνες διεθνούς δικαίου γενικότερα και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου ειδικότερα από το προσωπικό των ΕΔ της, καταδεικνύεται από την ακόλουθη υπόθεση:

«Στις 15 Σεπτεμβρίου 2011 μια ομάδα περιπολίας στη Χελμάντ (σ.σ. περιοχή του Αφγανιστάν), δέχτηκε επίθεση από πυρά ελαφριών όπλων από δύο αντάρτες. Ένα ελικόπτερο Απάτσι στάλθηκε με σκοπό να παράσχει αεροπορική υποστήριξη. Ενέπλεξε τους επιτιθέμενους, τραυματίζοντας σοβαρά έναν από αυτούς. Ο λοχίας Μπλάκμαν και η περίπολός του πήγαν να βρουν τους αντάρτες και βρήκαν τον τραυματία σε ένα χωράφι. Αφού τον αφόπλισαν, ο Μπλάκμαν διέταξε τους άνδρες του, που του έδιναν τις πρώτες βοήθειες, να σταματήσουν. Στη συνέχεια τον πυροβόλησε στο στήθος με το πιστόλι του, με αποτέλεσμα ο άντρας να πεθάνει. Ο Μπλάκμαν είπε στην περίπολό του να κρατήσει τα γεγονότα μυστικά, λέγοντας ότι μόλις είχε παραβιάσει τη Σύμβαση της Γενεύης»⁷⁷.

Στο σκεπτικό της καταδικαστικής για τον Λοχία Μπλάκμαν απόφασης αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαστήριο πρόβαλε την προσβολή της φήμης και της αξιοπιστίας των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων, ως παράγοντα ιδιαίτερα βαρύνουσας σημασίας, αναφέροντας τα εξής:

«Εάν οι βρετανικές ένοπλες δυνάμεις δεν είναι επιμελείς στη συμμόρφωση με τους νόμους των ένοπλων συγκρούσεων και το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο, δεν θα γίνουν καλύτεροι από τους αντάρτες και τους τρομοκράτες που πολεμούν...Είναι πολύ σημαντικό αυτό το δικαστήριο να στείλει ένα πολύ ισχυρό μήνυμα ότι το προσωπικό των Υπηρεσιών που διαπράττει εγκλήματα δολοφονίας, εγκλήματα πολέμου ή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας ενώ βρίσκεται σε επιχειρήσεις θα αντιμετωπιστεί αυστηρά»⁷⁸.

⁷⁵ Πρόσθετο Πρωτόκολλο Ι, Άρθρο 86(2) - Καταστατικό ΔΠΔ, Άρθρο 28 - Καταστατικό ΔΠΔΓ, Άρθρο 7(3).

⁷⁶ ICTY, *Martić case*, Review of the Indictment, *Karadžić and Mladić case*, Review of the Indictments, *Delalić case*, Judgment, *Aleksovski case*, Judgment, *Blaškić case*, Judgment, *Kunarac case*, Judgment, *Kordić and Čerkez case*, Judgment, *Krstić case*, Judgment and *Kvočka case*, Judgment.

⁷⁷ Το συγκεκριμένο παράδειγμα παρουσιάστηκε κατά τη διάρκεια διημερίδας επιμόρφωσης στελεχών των ΕΔ, υπό την αιγίδα του ΓΕΕΘΑ σε συνεργασία με τη ΔΕΕΣ, στις 6 και 7 Δεκεμβρίου 2022, στην Αθήνα, από τον κ. Martin Lacourt, ICRC Delegate for the Armed Forces. Λεπτομέρειες επί της διημερίδας βλέπε στο <https://geetha.mil.gr/diimerida-diethnoys-anthropistikoy-dikaioy-2/>.

⁷⁸ *Regina v Sergeant Alexander Wayne Blackman ("Marine A")*, Sentencing Remarks by HHJ Jeff Blackett, Judge Advocate, General Case Reference: 2012CM00442, διαθέσιμο στη δνση: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiDrY3C7_j7AhUKg_0HHXJfD6QQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.judiciary.uk%2Fwp-content%2Fuploads%2FJCO%2FDocuments%2FJudgments%2Fv-blackman-marine-a-sentencing%2Bremarks.pdf&usg=AOvVaw2HoYQ2XPzEtDDd0Xe3Cz0x

Συνεπώς, όπως προκύπτει από την παράθεση του ανωτέρω περιστατικού, η γνώση και συμμόρφωση του προσωπικού των ΕΔ ενός κράτους, όταν θεωρεί εαυτόν ότι προασπίζει το διεθνές δίκαιο πολλώ δε μάλλον αυτή η στάση αποτελεί βασικό εργαλείο στη φαρέτρα της εξωτερικής του πολιτικής, επιβάλλεται να καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για την διάδοση και εφαρμογή των διατάξεων του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου με όλα τα διατιθέμενα μέσα, και ειδικότερα μέσω της εκπόνησης σαφών εντολών-οδηγιών προς τους στρατιωτικούς διοικητές και προϊστάμενους, με τη μορφή στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα επιχειρηθεί να καταγραφεί μία πρόταση περί της μεθοδολογίας εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου περί ζητημάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ από τις ελληνικές ΕΔ.

Κεφάλαιο 4 : Ποια πρέπει να είναι η μεθοδολογία εκπόνησης ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου

4.1 Παρούσα κατάσταση

Το Δεκέμβριο του 2021 σε μία εκδήλωση που έλαβε χώρα στο Πολεμικό Μουσείο στην Αθήνα⁷⁹, παρουσιάστηκε, το νέο Εγχειρίδιο του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων, το οποίο συντάχθηκε από το Γραφείο Στρατιωτικού Νομικού Συμβούλου (ΓΣΝΣ) του NRDC-GR⁸⁰, υπό την αιγίδα του ΓΕΕΘΑ και όπως αναφέρεται στη σχετική ανακοίνωση *«αποσκοπεί στο να καταστούν χρηστικές οι διατάξεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου για το σύνολο του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων (ΕΔ) τόσο κατά τις δραστηριότητες επιχειρησιακής εκπαίδευσης, όσο και κατά την σχεδίαση και εκτέλεση των επιχειρήσεων»*. Επιπρόσθετα όπως αναφέρεται στη σελίδα του εκδοτικού οίκου, το εγχειρίδιο *«τελεί υπό την έγκριση του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας και αποτυπώνει με σαφή και επιστημονικά τεκμηριωμένο τρόπο τις βασικές αρχές και τους κανόνες του εν λόγω κλάδου του δικαίου»*⁸¹.

Πρόκειται, για ένα κείμενο 500 σελίδων εκ των οποίων οι 237 αφορούν στο κυρίως μέρος και οι λοιπές 263 στην παράθεση στην ελληνική γλώσσα των 4 ΣΓ'49 και των ΠΠ αυτών. Το υπόψη εγχειρίδιο, σύμφωνα με τη συντακτική ομάδα:

«...είναι ένα σύγγραμμα που απευθύνεται τόσο στην ακαδημαϊκή κοινότητα όσο και στην ευρύτερη κοινωνία με κύριο σκοπό να διαδώσει τις διατάξεις του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων και να καταστήσει ευρύτερα αντιληπτή τη σημασία του στις σύγχρονες διεθνείς σχέσεις. Το περιεχόμενο του Εγχειριδίου αποτελεί συγκερασμό ακαδημαϊκής και στρατιωτικής προσέγγισης, δεδομένου ότι σε γενικές γραμμές ακολουθεί τη δομή ενός ακαδημαϊκού εγχειριδίου με αναφορά όμως τόσο σε στρατιωτική ορολογία όσο και σε πηγές που αντανακλούν την πρακτική των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων».

Στην εκδήλωση που έλαβε χώρα στο Πολεμικό Μουσείο, ο Συνταγματάρχης Mark Dakers, Διευθυντής του Στρατιωτικού Τμήματος, αναφερόμενος στο θέμα, έκανε μια σύντομη παρουσίαση σχετικά με την αξία των εγχειριδίων ΔΕΣ/ΔΑΔ τόσο για τις ένοπλες δυνάμεις όσο και ευρύτερα για τη διεύρυνση της κατανόησης του αντικειμένου. Υπήρξε

⁷⁹ ΓΕΕΘΑ/Ανακοινώσεις Τύπου «Ημερίδα Παρουσίασης «Εγχειριδίου Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων»» <https://geetha.mil.gr/imerida-paroysiasis-egcheiridiy-dikaioy-enoplou-sygykroyseon-2/> πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022.

⁸⁰ NATO Rapid Deployable Corps Greece. Εδρεύει στη Θεσσαλονίκη.

⁸¹ Β. Καρατζιάς/Β. Ζαλίδης/Α. Λιούτας, Εγχειρίδιο Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων, 2022 <https://www.sakkoulas.gr/el/editions/v-karatzias-v-zalidis-a-lioutas-encheiridio-dikaiou-enoplou-sygykrouseon-2022/> πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022.

επίσης μια παρουσίαση από τον Andres Munoz Mosquera, Διευθυντή του Νομικού Γραφείου της Συμμαχικής Διοίκησης Επιχειρήσεων του ΝΑΤΟ στη Μονς, τη Monica Zanarelli, επικεφαλής της Αποστολής της ΔΕΕΣ στην Ελλάδα, καθώς και πάνελ συζήτησης στο οποίο συμμετείχαν ορισμένοι κορυφαίοι ακαδημαϊκοί του τομέα από την Ελλάδα. Όπως ανέφερε ο Συνταγματάρχης Mark Dakers το εγχειρίδιο θα μεταφραστεί στα αγγλικά το 2022 και θα αποτελέσει πολύτιμη συμβολή στην κατανόηση του LOAC⁸².

Η μετάφραση ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ στην αγγλική γλώσσα θεωρείται απαραίτητη συνθήκη στο πλαίσιο σχεδίασης και συμμετοχής σε πολυεθνικό επίπεδο, καθώς παρέχει στους στρατιωτικούς διοικητές που έχουν την ευθύνη σχεδίασης αφενός τα μεθοδολογικά εργαλεία για την ανάλογη εμπλοκή του προσωπικού του κάθε κράτους, και αφετέρου καθορίζονται τα όρια και οι τυχόν εθνικοί περιορισμοί σε αυτή, ιδιαιτέρως σε περιπτώσεις που αφορούν σε κανόνες εμπλοκής. Σημειώνεται ότι μέχρι τη στιγμή που συντάχθηκε η παρούσα εργασία (Δεκέμβριος 2022), δεν είχε μεταφραστεί το υπόψη εγχειρίδιο στην αγγλική γλώσσα.

Μεθοδολογικά το υπόψη σύγγραμμα, απότοκο μίας σημαντικής πρωτοβουλίας των συντακτών του στην πορεία διάδοσης του ΔΕΣ/ΔΑΔ στη Χώρα μας, όπως σαφώς αναφέρεται στο εισαγωγικό του σημείωμα, αποτελεί έναν συγκερασμό ακαδημαϊκής και στρατιωτικής προσέγγισης. Συναφώς, παρά της αδιαμφισβήτητης σημαντικότητας της συμβολής των συντακτών του στην εγχώρια ελληνόφωνη ακαδημαϊκή βιβλιογραφία στο πεδίο του ΔΑΔ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εν λόγω έκδοση δεν αποτελεί ένα τυπικό στρατιωτικό εγχειρίδιο (manual) υπό την έννοια της τυποποιημένης μορφοποίησης που ακολουθούν οι στρατιωτικές Εκδόσεις, ούτε και συνιστά επίσημη έκδοση από έναν αρμόδιο θεσμικό φορέα των ΕΔ (πχ Υπουργείο Εθνικής Άμυνας ή ΓΕΕΘΑ, καθώς πρόκειται για έκδοση από ιδιωτικό εκδοτικό οίκο). Άρα, δεν αποτελεί επίσημο θεσμικό κείμενο των ελληνικών ΕΔ. Φυσικά, δεν παροράται, ότι απολαμβάνει της αιγίδας του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ, στοιχείο σημαντικότερο που σαφώς προσδίδει ιδιαίτερη αξία τόσο στην συγκεκριμένη έκδοση, όσο και συνιστά επιπρόσθετη τιμή για τους συντάκτες και τον εκδοτικό οίκο. Παραταύτα, όμως, σημειώνεται ότι η εν λόγω έχει λάβει χώρα εκ των υστέρων της έκδοσης, και αυτή δεν έχει συντονιστεί δεόντως με τους αρμόδιους επιτελικούς φορείς εντός της

---

⁸²International Institute of Humanitarian Law, Launch of Hellenic Armed Forces Law of Armed Conflict Manual, 20 Δεκεμβρίου 2021, διαθέσιμο στη δνση: <https://iihl.org/launch-of-hellenic-armed-forces-law-of-armed-conflict-manual/>

επιτελικής δομής του συναφούς Αρχηγείου, λαμβάνοντας υπόψη τις επιχειρησιακές ανάγκες, ή τις γνώμες των ειδικών εμπειρογνομόνων εντός των ΕΔ, όπως του Διδακτικού προσωπικού των παραγωγικών και άλλων Σχολών επιμόρφωσης των ΕΔ που διδάσκουν ως Μάθημα ή ως διδασκόμενο εκπαιδευτικό αντικείμενο, το εν λόγω γνωστικό αντικείμενο σε αυτές. Επίσης, η εν λόγω έκδοση, ως μη τυπικό θεσμικό κείμενο, αν και καλύπτει το ζήτημα από πλευράς συντεινόμενης ύλης (δηλαδή ως συνιστώμενο εκπαιδευτικό – επιτελικό βοήθημα), δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι καλύπτει τη βασική τυπική απαίτηση και από τη σκοπιά της απαιτούμενης δεσμευτικότητας για τα στελέχη των ΕΔ, ως εκδοθέν και εν ισχύ θεσμικό κείμενο για τις ΕΔ, μέσω της καταγραφής συγκεκριμένων κυρώσεων (πχ γίνεται συνοπτική αναφορά σε διατάξεις του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα. *A contrario*, το στρατιωτικό εγχειρίδιο της Δανίας αφενός εμπεριέχει συστηματική αναφορά στη νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, όπως το ΔΠΔΓ, και αφετέρου εμβαθύνει στη διάκριση της άμεσης και έμμεσης ευθύνης των στρατιωτικών διοικητών μέσω εξαντλητικών παραδειγμάτων, με σκοπό να καθίσταται απολύτως ξεκάθαρη η ευθύνη των στρατιωτικών διοικητών (αλλά και του κράτους), σε περίπτωση παρέκκλισης των διατάξεών του από τους στρατιωτικούς διοικητές/προϊσταμένους και τα λοιπά στελέχη των ΕΔ.

Συνεπώς, πρόκειται για ένα είδος «handbook» ήτοι ενός ακαδημαϊκού κειμένου που προσφέρει σημαντικές εισαγωγικές γνώσεις, *«ένα πολύτιμο εργαλείο για κάθε στρατιωτικό ηγέτη και ένα χρησιμότατο βοήθημα για όλους εκείνους που επιθυμούν να εμβαθύνουν στον εξαιρετικά ενδιαφέροντα Κλάδο του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου»*, όπως άλλωστε επισημαίνει και ο Στρατηγός Κων/νος Φλώρος, Αρχηγός ΓΕΕΘΑ, στον πρόλογο της εν λόγω έκδοσης.

Συνοπτικά η δομή του εγχειριδίου περιλαμβάνει την ακόλουθη σειρά:

«Πρόλογος Αρχηγού Γενικού Επιτελείου Εθνικής Άμυνας (Γ.Ε.Ε.Θ.Α)

Εισαγωγικό σημείωμα

I ΜΕΡΟΣ

Γενικό Μέρος

Κεφάλαιο 1. Εισαγωγικά – ιστορικά στοιχεία.

Κεφάλαιο 2. Πεδίο εφαρμογής του δικαίου ενόπλων συγκρούσεων.

Κεφάλαιο 3. Βασικές αρχές και κανόνες του δικαίου ενόπλων συγκρούσεων

II ΜΕΡΟΣ - ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΜΕΡΟΣ II. Α. Η διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων

Κεφάλαιο 4. Μέσα διεξαγωγής εχθροπραξιών

Κεφάλαιο 5. Μέθοδοι διεξαγωγής εχθροπραξιών

Κεφάλαιο 6. Αεροπορικές και ναυτικές επιχειρήσεις

Κεφάλαιο 7. Η προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς κατά τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων

ΜΕΡΟΣ II. Β. Το άτομο και το δίκαιο ενόπλων συγκρούσεων

Κεφάλαιο 8. Οι συμμετέχοντες στις ένοπλες συγκρούσεις

Κεφάλαιο 9. Η προστασία των αμάχων

Κεφάλαιο 10. Η έννοια της άμεσης συμμετοχής στις εχθροπραξίες

Κεφάλαιο 11. Ειδικά προστατευόμενα πρόσωπα – πολιτική άμυνα

Κεφάλαιο 12. Η προστασία των αιχμάλωτων πολέμου

III ΜΕΡΟΣ – Ζητήματα ευθύνης στο δίκαιο των ενόπλων συγκρούσεων

Κεφάλαιο 13. Ο ρόλος των κανόνων εμπλοκής στο πλαίσιο πολυεθνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων

Κεφάλαιο 14. Συμμόρφωση με το ΔΕΣ και ζητήματα ευθύνης

Κεφάλαιο 15. Οι αρμοδιότητες και ο ρόλος του νομικού συμβούλου στο πλαίσιο της προετοιμασίας και της διεξαγωγής μιας πολυεθνικής επιχείρησης

Παράρτημα 1. Πίνακας συνθήκων.

Παράρτημα 2. Διακριτικά εμβλήματα και ειδικές ταυτότητες.

Παράρτημα 3. Συμβάσεις της Γενεύης και πρόσθετα πρωτόκολλα.»

Όπως συμβαίνει με όλες τις στρατιωτικές δημοσιεύσεις που εξετάζουν ζητήματα ΔΕΣ/ΔΑΔ, στη διεθνή βάση δεδομένων Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου της ΔΕΕΣ (ICRC), καταγράφονται τα σχετικά εγχειρίδια, οι κανονισμοί, οι οδηγίες και οι κώδικες από όλα τα κράτη. Η τρέχουσα βάση δεδομένων περιλαμβάνει ήδη πέντε (5) στρατιωτικούς κώδικες και κανονισμούς από την Ελλάδα, οι οποίοι, όμως, δεν αφορούν το ΔΕΣ⁸³.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Νικόλαο Ζάικο το νέο Εγχειρίδιο του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων αποτελεί ένα πρώτο σύγχρονο κείμενο που συντάχθηκε από συντάκτες με αξιοσημείωτα ακαδημαϊκά προσόντα (Διδάκτορες Διεθνούς Δικαίου),

---

⁸³ Στη βάση δεδομένων του ICRC, στο πεδίο «Greece IHL Manuals» διαθέσιμο στη δνση: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/src_iimima είναι αναρτημένα τα κάτωθι εγχειρίδια/δημοσιεύσεις: Internal Service Code of the Hellenic Territorial Army (1984), *Hellenic Territorial Army Regulation of Internal Service Code*, Presidential Decree 130/1984 (Military Regulation 20-1), as amended, Hellenic Navy Regulations (1993), *Hellenic Navy Regulations (Part A)*, Presidential Decree 210/1993, as amended, International Law Manual of the Hellenic Navy (1995) και *International Law Manual*, Hellenic Navy General Staff, Directorate A2, Division IV, 1995.

προερχόμενοι από το νομικό σώμα των Ενόπλων Δυνάμεων και, από την άποψη αυτή, δύναται να αποτελέσει σημαντικό τεκμήριο, αν και προφανώς ενδεικτικό της προτιθέμενης βούλησης των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων να τηρείται η διεθνής νομιμότητα ως προς το ΔΑΔ κατά τις επιχειρήσεις τους. Συναφώς, το υπόψη εγχειρίδιο «θα συμβάλει στη διάδοση της γνώσης και της εφαρμογής του ΔΕΣ, θα κωδικοποιεί και δηλώνει το Δίκαιο, όπως το αντιλαμβάνεται η Ελληνική Δημοκρατία, και θα λαμβάνεται υπόψη ως η επίσημη ελληνική θέση κατά τη διαμόρφωση και απόδειξη του διεθνούς εθιμικού δικαίου των ενόπλων συγκρούσεων» (Ζάικος 2021).

4.2 Σκοπιμότητα εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ από τις ελληνικές ΕΔ

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, ένα εθνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι απαραίτητο για τα στελέχη των ΕΔ, αφενός επειδή αποτελεί υποχρέωση του κράτους προς τα στελέχη του, προκειμένου να δύνανται να λαμβάνουν αποφάσεις ζωής και θανάτου γρήγορα και σύμφωνα με το νόμο και αφετέρου επειδή δικαιούνται να γνωρίζουν το πρότυπο με βάση το οποίο θα κριθούν, σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεων του νόμου.

Επιπρόσθετα, ένα εθνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ είναι απαραίτητο για τα στελέχη των ΕΔ, καθώς κάθε στρατιωτικός διοικητής/προϊστάμενος, ανεξαρτήτως βαθμίδας:

- Φέρει ατομική ευθύνη για την τήρηση των κανόνων του ΔΕΣ/ΔΑΔ,
- Πρέπει να εκδίδει όχι μόνο σαφείς, αλλά και νόμιμες διαταγές,
- Οφείλει να διασφαλίζει ότι το προσωπικό του είναι εκπαιδευμένο στο ΔΕΣ/ΔΑΔ και τηρεί τους κανόνες του και
- Οφείλει να ενεργεί σε περίπτωση παραβίασης.

Για τους ανωτέρω λόγους, οι στρατιωτικοί διοικητές καθώς και το προσωπικό που συμμετέχει στη σχεδίαση και εκτέλεση στρατιωτικών επιχειρήσεων σε περιβάλλον ενόπλων συρράξεων απαιτείται αφενός να έχουν λάβει την απαραίτητη εκπαίδευση επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, αλλά και να διαθέτουν όλα τα απαραίτητα εργαλεία για τη λήψη απόφασης στο πεδίο, μέσω της χρήσης συγκεκριμένων και σαφών εντολών/οδηγιών, καθώς και με τη χρήση συγκεκριμένων παραδειγμάτων από ανάλογες περιπτώσεις.

4.3 Προτεινόμενη θεματολογία ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ

Το ελληνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ κρίνεται σκόπιμο όπως βασιστεί στη δομή του εγκεκριμένου από το ΓΕΕΘΑ «Εγχειριδίου Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων», με την προσθήκη και περαιτέρω ανάλυση κατ' ελάχιστον των κάτωθι κεφαλαίων, βασιζόμενο στα στοιχεία καλής πρακτικής των αντίστοιχων εγχειριδίων που αναλύθηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσης εργασίας:

- ΔΕΣ/ΔΑΔ και Δικαιώματα του Ανθρώπου
- Εξωεδαφικές Δραστηριότητες του Κράτους και Πολεμικές Επιχειρήσεις
- Επιχειρήσεις στον Κυβερνοχώρο και το Διάστημα
- Διαδικασίες Στοχοποίησης (Targeting) κατά την Εκπαίδευση και τις Επιχειρήσεις
- Περιορισμοί στη Χρήση Όπλων
- Ποινικά και Πειθαρχικά Μέτρα

4.4 Προτεινόμενη μεθοδολογία εκπόνησης ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση που προηγήθηκε, προτείνεται συναφώς η εκπόνηση ενός εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ από τις ελληνικές ΕΔ, το οποίο να είναι νομικά δεσμευτικό για το προσωπικό των ΕΔ, με τη διαδικασία εκπόνησής του να βασίζεται στη μεθοδολογία που περιγράφεται στο checklist που παρατίθεται στο Παράρτημα «Α» της παρούσης εργασίας.

Ειδικότερα και με γνώμονα την εκμετάλλευση των στοιχείων καλής πρακτικής από την εμπειρία των στρατιωτικών εγχειριδίων ΗΠΑ και Δανίας, όπως αυτά παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 2 ανωτέρω, προτείνεται η σχεδίαση ενός «οδικού χάρτη» που να βασίζεται στους κάτωθι άξονες:

- Συμφωνία των πολιτικών δυνάμεων για την απαίτηση εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ για τις ελληνικές ΕΔ, προκειμένου να επιτευχθεί η μέγιστη πολιτική αποδοχή, καθώς θα διευκολύνει στο μέλλον το έργο αφενός της επιτροπής που θα αναλάβει την εκπόνησή του, αφετέρου θα επιταχύνει την όλη διαδικασία.

- Συγκρότηση μίας ομάδας εργασίας (ΟΕ, taskforce) με διυπουργική συμμετοχή από τα Υπουργεία Εξωτερικών, Άμυνας, Δικαιοσύνης και εμπειρογνομόνων από τον ακαδημαϊκό χώρο, τη ΔΕΕΣ, καθώς και κατάλληλα καταρτισμένων στελεχών των ΕΔ και των τριών Κλάδων, με νομική και επιχειρησιακή εμπειρία, στο πλαίσιο της διυπουργικής επιτροπής που είχε συγκροτηθεί το 1999, όπως παρουσιάστηκε στο Κεφάλαιο 3.

- Έργο της ΟΕ προτείνεται να είναι:
  - ο Η συγκέντρωση/επικαιροποίηση των Συμβάσεων/Συμφωνιών που έχει υπογράψει ή/και κυρώσει η Ελλάδα σε ζητήματα ΔΕΣ/ΔΑΔ.
  - ο Η καταγραφή/επικαιροποίηση της νομολογίας των διεθνών/ευρωπαϊκών δικαιοδοτικών οργάνων (Διεθνές Δικαστήριο, Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, ΔΠΔΓ-Ρ, ΕΔΔΑ κ.α) σε ζητήματα ΔΕΣ/ΔΑΔ.
  - ο Η συνεργασία με συμμάχους και εταίρους που έχουν ήδη εκδώσει αντίστοιχα στρατιωτικά εγχειρίδια για συγκέντρωση διδαγμάτων καλής πρακτικής (πχ ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία). Η λίστα είναι ενδεικτική και μη εξαντλητική.
  - ο Ο καθορισμός διαύλου επικοινωνίας με συμμάχους και εταίρους που έχουν ήδη εκδώσει αντίστοιχα στρατιωτικά εγχειρίδια, με σκοπό την συζήτηση και ανταλλαγή απόψεων / διδαγμάτων, στοιχείων καλής πρακτικής και την ενσωμάτωσή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία των στελεχών των ΕΔ.
  - ο Η εξέταση διοργάνωσης συνεδρίου με θέμα την εμπειρία από την εκπόνηση και χρήση Στρατιωτικών εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, σε ένοπλες συρράξεις (διεθνούς ή μη χαρακτήρα) καθώς και σε λοιπές επιχειρήσεις (πχ ειρηνευτικές) με σκοπό την περαιτέρω εμβάθυνση και κάλυψη νέων τομέων που απασχολούν τις ΕΔ (πχ αυτόματα μη επανδρωμένα συστήματα, νέες τεχνολογίες, κυβερνοεπιθέσεις κ.α.).

Η υλοποίηση της ανωτέρω πρότασης μεθοδολογίας εκπόνησης ενός εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, εκτιμάται ότι θα εξασφαλίσει το βέλτιστο δυνατό αποτέλεσμα, θα προσδώσει το απαιτούμενο κύρος στο παραγόμενο προϊόν και θα αποτελέσει υπόδειγμα συνεργασίας σε πολιτικο-στρατιωτικό επίπεδο, καθώς τα ζητήματα του ΔΕΣ/ΔΑΔ, έχουν σαφέστατα αποδέκτες τόσο το προσωπικό των ΕΔ, όσο και τους πολίτες, με όποιο καθεστώς και αν λειτουργούν.

Έχοντας πλέον ολοκληρώσει την παρουσίαση της πρότασης για τη μεθοδολογία εκπόνησης ενός εθνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, στο τελευταίο κεφάλαιο της παρούσης εργασίας θα διατυπωθούν τα συμπεράσματα που καταγράφηκαν από τη μελέτη αυτού του εξαιρετικά σημαντικού και ενδιαφέροντος θέματος.

Κεφάλαιο 5: Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία, μέσα από τα υφιστάμενα θεσμικά κείμενα και την βιβλιογραφία, αλλά και την προσωπική εμπειρία του συντάκτη, προσπάθησε να απαντήσει σε ένα ερώτημα που σε πρώτη ανάγνωση φαίνεται ρητορικό, αλλά στις μέρες μας λαμβάνει την μορφή αναγκαιότητας. Απαιτείται σήμερα ένα ελληνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ? Και εφόσον η απάντηση είναι καταφατική, ποια πρέπει να είναι η μεθοδολογία εκπόνησής του, λαμβάνοντας υπόψη όλα τα στοιχεία καλής πρακτικής από χώρες που ήδη έχουν εκδώσει παρόμοια εγχειρίδια και τα χρησιμοποιούν τόσο στο πεδίο όσο και για σκοπούς εκπαίδευσης εδώ και πολλές δεκαετίες.

Κάνοντας μία σύντομη ιστορική αναδρομή, καταδεικνύεται στην παρούσα εργασία πως ένα εθνικό στρατιωτικό εγχειρίδιο αποτελεί ουσιαστικό μέρος του νομικού πλαισίου της λειτουργίας των ενόπλων δυνάμεων ενός κράτους. Καθορίζει ουσιαστικά τις παραμέτρους εντός των οποίων οι διοικητές μπορούν να εκτελούν τα επιχειρησιακά τους σχέδια. Ένα εθνικό εγχειρίδιο αποτελεί, ωστόσο, μόνο μέρος αυτού του πλαισίου. Τα νομικά θεμέλια που θέτει πρέπει να ενσωματωθούν στα επιχειρησιακά εγχειρίδια και στην επιχειρησιακή εκπαίδευση, έτσι ώστε το δίκαιο να μην επικαλύπτει τα επιχειρησιακά ζητήματα, αλλά να αποτελεί ένα υπόβαθρο, το οποίο να στηρίζει όλα όσα οι ένοπλες δυνάμεις από το στρατηγικό έως το τακτικό επίπεδο.

Όπως υποστηρίζει ο Rogers⁸⁴, εάν ένα κράτος αποφασίσει να εκδώσει εγχειρίδιο, καλό θα ήταν να επιλύσει ορισμένα ζητήματα εκ των προτέρων. Αυτά περιλαμβάνουν το επιδιωκόμενο καθεστώς του εγγράφου, το αναγνωστικό του κοινό, το αν θα πρέπει να λειτουργεί ως νομικό εγχειρίδιο ή ως επιχειρησιακό εγχειρίδιο και, ως επακόλουθο, ποια διάταξη θα πρέπει να υιοθετήσει, τους συγγραφείς και τις μεθοδολογίες του, το πεδίο εφαρμογής και το περιεχόμενό του, τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να χειρίζεται τη γλώσσα των συνθηκών, και το αν θα πρέπει να εκδοθεί σε ηλεκτρονική ή έντυπη μορφή, σε βιβλιοδετημένη ή ελεύθερη έκδοση κ.ο.κ.» (Hayashi 2010, 11)

Όσον αφορά τη μεθοδολογία εκπόνησης ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ διαπιστώνεται ότι η μεθοδολογία είναι ένας εξαιρετικά σημαντικός παράγοντας

---

⁸⁴ Ο Α.Ρ.Υ. Rogers είναι Διακεκριμένος Επισκέπτης της Νομικής Σχολής του Yorke και Ανώτερος Συνεργάτης του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου Lauterpacht του Πανεπιστημίου του Cambridge, πρώην Διευθυντής των Νομικών Υπηρεσιών του Στρατού, **γενικός συντάκτης του εγχειριδίου του Υπουργείου Άμυνας του Ηνωμένου Βασιλείου, Manual of the Law of Armed Conflict**, Oxford University Press, 2004.

που επηρεάζει το τελικό αποτέλεσμα. Από την παρουσίαση των δύο περιπτωσιολογικών μελετών των εγχειριδίων επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ Δανίας και ΗΠΑ εξάγονται πολύ χρήσιμα συμπεράσματα αναφορικά με τη μεθοδολογία εκπόνησής τους. Από τη μία πλευρά, η διάρθρωσή του δανικού εγχειριδίου, το οποίο προέκυψε κατόπιν πολιτικής συμφωνίας των κομμάτων του κράτους, εμπεριέχει θεματικές που κρίνονται περισσότερο ανθρωποκεντρικές, δίνοντας πολύ μεγάλη έμφαση στα ζητήματα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η χρήση συγκεκριμένης τυποποίησης, καθώς και η θεματική του κατηγοριοποίηση αποτέλεσε στοχευμένη επιλογή της συντακτικής ομάδας, με γνώμονα να προσφέρει αφενός το γενικό πλαίσιο του διεθνούς δικαίου, χωρίς εξαντλητικές κατευθυντήριες οδηγίες, και αφετέρου ξεκάθαρες και σαφείς εντολές για τη διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η παροχή του απαραίτητου νομικού πλαισίου για τη συμμετοχή των ΕΔ της Δανίας σε διεθνείς επιχειρήσεις και ειδικότερα στο πλαίσιο προετοιμασίας επιχειρησιακών οδηγιών για την εκάστοτε αποστολή.

Αντιθέτως το αμερικανικό εγχειρίδιο, βασιζόμενο στην κουλτούρα της αμερικανικής γραφειοκρατίας και την πολιτική που έχουν εκφράσει οι ΗΠΑ σε σειρά συμβατικών κειμένων, ακολουθεί μία διαφορετική μεθοδολογία που σκοπό έχει να καταγράψει την πεποίθηση δικαίου του κράτους σε σειρά ζητημάτων που προέκυψαν από τη συμμετοχή των αμερικανικών ΕΔ σε ένοπλες συρράξεις διεθνούς ή μη χαρακτήρα. Για το σκοπό αυτό αποφεύγεται η αναφορά σε ζητήματα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο πλαίσιο της πολιτικής των ΗΠΑ σε αυτό τον τομέα, ενώ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο να καταγραφεί σε κάθε περίπτωση η πολιτική διάσταση και η πεποίθηση δικαίου των ΗΠΑ. Η εξαντλητική παρουσίαση όλων των ζητημάτων καθώς και όλων των δύσκολων καταστάσεων που προέκυψαν κατά το παρελθόν, στους πολέμους στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, αλλά και σε άλλες περιστάσεις, οδήγησε τη συντακτική ομάδα να χρησιμοποιήσει αναλυτικά παραδείγματα προκειμένου να είναι ξεκάθαρη η στάση που πρέπει να λαμβάνουν οι αμερικανικές δυνάμεις σε ανάλογες περιπτώσεις⁸⁵.

Όσον αφορά στην ελληνική περίπτωση, καταγράφεται διαχρονικά η κουλτούρα διεθνούς δικαίου που χαρακτηρίζει τόσο την ελληνική πολιτική σκηνή, με δεδομένες τις μεταπτώσεις σε ορισμένες χρονικές περιόδους, καθώς και τις ελληνικές ΕΔ, που ήδη από τα

---

⁸⁵Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το λήμμα «*for example*» καταγράφεται 1.278 φορές.

τέλη του 19^{ου} αιώνα είχαν στη διάθεσή τους συγκεκριμένες οδηγίες περί συμμόρφωσης με τις διατάξεις του δικαίου του πολέμου, όπως ήταν τότε γνωστό. Στις ημέρες μας παρατηρείται μία «αναγέννηση» ή «αναθέρμανση» της συζήτησης περί διάδοσης και συμμόρφωσης του ΔΕΣ/ΔΑΔ στις ελληνικές ΕΔ, όπως επιβεβαιώνεται από την έκδοση του ελληνικού εγχειριδίου από ομάδα του νομικού σώματος των ΕΔ, που έχει λάβει την έγκριση από το ΓΕΕΘΑ.

Όπως ήδη αναλύθηκε στο Κεφάλαιο 4, το εν λόγω πόνημα αποτελεί ένα πρώτο βήμα στη διάδοση του ΔΕΣ/ΔΑΔ στις Ένοπλες Δυνάμεις της Χώρας μας, όπως περιγράφεται στις ΣΓ'49, μία αξιέπαινη εργασία από τους συντάκτες του, με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε εκτιμάται πως δεν αποτελεί ένα τυπικό στρατιωτικό εγχειρίδιο, αλλά περισσότερο ένα ακαδημαϊκού τύπου πόνημα, καθώς δεν εμπεριέχονται σαφείς οδηγίες στο προσωπικό των ΕΔ, με την ενσωμάτωση αναλυτικών παραδειγμάτων ιδίως για περιπτώσεις που κρίνονται ως ειδικού εθνικού ενδιαφέροντος, καθώς και των κυρώσεων σε περίπτωση παραβίασης των διατάξεών του. Η σύγκρισή του με τα αντίστοιχα στρατιωτικά εγχειρίδια των ΗΠΑ και της Δανίας, που αναλύθηκαν ως περιπτωσιολογικές μελέτες στην παρούσα εργασία, καθιστά εμφανή τη διαφορά.

Συνεπώς, τελεί στο ακέραιο η απαίτηση εκπόνησης ενός ελληνικού στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ, από τις εθνικές στρατιωτικές Αρχές, μία απαίτηση που αποτελεί με βάση την ανάλυση που παρουσιάστηκε έμμεση και ουσιαστική νομική υποχρέωση των συμβαλλομένων Μερών των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949 και των Πρόσθετων σε αυτές Πρωτοκόλλων προκειμένου **να αποτελέσει το επόμενο βήμα** (μετά την έκδοση του εγχειριδίου του ΓΕΕΘΑ), μέσω της συγκρότησης μίας διυπουργικής «Task Force» όπου θα ενσωματωθούν αφενός οι ελληνικές ιδιαιτερότητες, θα καταγραφεί η πεποίθηση δικαίου όπως την αντιλαμβάνεται και την ερμηνεύει η Ελλάδα και θα συμπεριλαμβάνονται ξεκάθαρα παραδείγματα και σαφείς οδηγίες προς στρατιωτικούς διοικητές, με σκοπό να αποτελέσει ένα **φορέα δημιουργίας ανθρωπιστικής κουλτούρας** για τις ελληνικές ΕΔ, δεδομένης της αυτονόητης αναγκαιότητας για τη χρήση του εκ μέρους των ελληνικών ΕΔ στα πεδία που προαναφέρθηκαν (επιτελική σχεδίαση, εκπαίδευση και επιχειρησιακή σχεδίαση - επιχειρήσεις).

Τέλος η μετάφρασή του στην αγγλική γλώσσα, θα προσδώσει ακόμη μεγαλύτερο κύρος αφενός στο τελικό προϊόν, καθώς θα είναι πλήρως κατανοητό από τους συμμάχους και εταίρους μας και αφετέρου θα καταδείξει για άλλη μία φορά τον ανθρωπιστικό

χαρακτήρα και την κουλτούρα διεθνούς δικαίου που διέπει τις ελληνικές ΕΔ καθώς και την εξωστρέφεια της ελληνικής έννομης τάξης.

Επίλογος

Η διαχρονική παράδοση της Ελλάδας ως κράτος που σέβεται και τηρεί τους κανόνες του διεθνούς δικαίου αφενός και αφετέρου η αυξημένη παρουσία των ΕΔ της χώρας σε όλα τα είδη πολυεθνικών επιχειρήσεων, χωρίς να περιορίζεται η συμμετοχή τους σε ενόπλους συρράξεις διεθνούς ή μη χαρακτήρα, επιβάλλουν την βέλτιστη διάδοση του ΔΑΔ στα μέλη των ΕΔ της με την εκπόνηση ενός στρατιωτικού εγχειριδίου επί θεμάτων ΔΕΣ/ΔΑΔ με την προτεινόμενη μεθοδολογία.

Ως ενεργό στέλεχος των Ενόπλων Δυνάμεων, υπηρετώντας στο Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας στη Διεύθυνση Αμυντικού Σχεδιασμού και ταυτόχρονα ως μεταπτυχιακός φοιτητής στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου με κατεύθυνση το Διεθνές Δίκαιο και τις Διπλωματικές Σπουδές επέλεξα να μελετήσω αυτό το φλέγον, τόσο για τις ΕΔ όσο και για εμένα ζήτημα, με σκοπό, πέραν της ουσιαστικής επιστημονικής ωφέλειας από την έρευνα στο πεδίο της κατάρτισης της δέουσας μεθοδολογίας σύνταξης ενός Στρατιωτικού Εγχειριδίου που καλύπτει το αντικείμενο του ΔΑΔ, αλλά ταυτόχρονα, σε υπηρεσιακό επίπεδο να κινητοποιήσω και να συνδράμω την Υπηρεσία στην κατάρτιση αυτού του απαραίτητου για τα στελέχη της και όχι μόνο εγχειριδίου.

Λέξεις : 18.575

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: CHECKLIST ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ ΕΠΙ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΔΕΣ/ΔΑΔ

Το ακόλουθο checklist καταρτίστηκε με την ελπίδα ότι μπορεί να βοηθήσει όσους σκέφτονται να συντάξουν ένα νέο εγχειρίδιο. Δεδομένου του γενικού πεδίου εφαρμογής και περιεχομένου του, η λίστα ενεργειών θα πρέπει να τροποποιηθεί ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Για λόγους πληρότητας, η λίστα εξετάζει ορισμένα θέματα πολλές φορές από διαφορετικές οπτικές γωνίες και υπό διαφορετικούς τίτλους (Hayashi 2010, 29-34).

Το κείμενο παρατίθεται στην αγγλική γλώσσα με σκοπό να αποφευχθεί τυχόν παρερμηνεία κατά τη διάρκεια της μετάφρασης.

1. Preliminary matters

- Does your state really need a LOAC manual? Why? Why now?

- What arguments, if any, have so far been advanced for a manual? What additional arguments may be raised in its favour?
- What arguments, if any, have so far been advanced against a manual? What additional arguments may be raised in opposition to it?
- What concrete improvements do you expect the manual to bring to the current level of your state's LOAC dissemination and compliance? Are these improvements such that a manual will be warranted?
- Does the idea of a manual receive well-informed and firm support of relevant military and/or political authorities? Are they prepared to give it the time, resources and facilities necessary?

- What purposes and functions will the manual serve?

- In what way(s) will the manual be used? Will it be used as a reference book for lawyers, an operational handbook for commanders, a training textbook for instructors, an official statement for public/international audiences, and/or any other tool?
- Who are the manual's intended users? Personnel of what seniority and responsibilities do you have in mind? Would they encompass those in the army, navy, marine, and/or air force? Would civilian personnel inside and/or outside the military establishment, such as legal counsel, judges, prosecutors, advisers, diplomats and members of security forces, also be included in the group of intended users?
- Who else – e.g., academics, foreign and international judicial bodies, inter- and non-governmental organisations – do you expect may make use of the manual?

- What status will the manual have within the hierarchy of your state's military regulations?

- Will the manual have binding authority upon its addressees? What consequence, if any, is conduct consistent or inconsistent with its instructions to have under domestic law?
  - Is the manual to be regarded as an authoritative statement of the law by which your state considers itself bound, or is it to be accompanied by a disclaimer? Will the manual be public or classified?
  - Which political and/or military authorities, if any, will formally approve and issue the manual?
- o Will there be any other LOAC instructions, e.g., pamphlets, aide-mémoires, recommendations and pocket cards? What purposes, functions and audiences will they each have? In what hierarchical relationship will they be vis-à-vis each other and vis-à-vis the manual? Will there be procedures to ensure harmony and consistency between the content of these instructions?
- What exactly will the manual's position be in relation to operational instructions such as, for example, ROEs issued at various levels of command and in various operational settings?

- Where within the broader regime of LOAC implementation will the manual fall?

- What kind of training programmes will there be for the users? How often, and to what extent, will different user groups be trained on the manual?
- In addition to issuing and disseminating the manual, what specific measures will be taken to ensure that military personnel are familiar and in compliance with LOAC rules?

2. Matters concerning preparation and execution

- Who will be involved in drafting the manual?

- Will military lawyers be in charge of the process? Will different armed services be represented? Will those with operational credibility, experience and insight be included?
- Will civilians and academic lawyers be involved in the drafting process? If so, in what way and to what extent will they be involved?
- Will members of the various user groups without legal background be involved in the drafting process? If so, in what way and to what extent will they be involved?

- How will the drafting team be organised? How large or small, and formal or informal, will it be? Who will be responsible for directing and/or administering the project? Who will assume editorial responsibilities?

- Will government ministries and entities outside the defence establishment be consulted? If so, at what stage in the drafting process and to what extent will they be consulted?

- Will international experts be consulted? If so, at what stage in the drafting process and to what extent will they be consulted? On what criteria will international experts be selected (e.g., expertise, alliance or institutional affiliation, legal tradition)?

- What areas of law will the manual cover?

- Will the manual be a joint service or single service publication?
- Will the manual cover only those areas that are of immediate concern to your state? If so, what are these areas? What will you do, if any, with those areas that are not of such concern? Or will it cover all standard LOAC areas?

- Will the manual specifically cover emerging areas such as peace operations and counter-insurgency warfare?

- Will the manual cover related areas of international law such as international human rights law, international criminal law and the law on use of force (jus ad bellum)?

- What methodology will the drafters adopt?

- Is your state likely to sign and/or ratify a relevant treaty in the near future? Is it possible that your state may enter reservations and/or attach interpretive declarations? How will these prospects affect the manual's content?

- In what way will applicable treaty provisions be incorporated into the manual? Will they need to be translated from an authentic language into another language? Will the provisions be reproduced verbatim? Or will they be paraphrased? Will the manual explain how your state understands these provisions?

- To what extent, and in what way, will foreign national manuals be consulted? Will there be a clear and consistent drafting and editorial policy on their treatment?

- How will the manual approach controversial areas such as the status of certain individuals and areas undergoing rapid development such as weapons regulation and conflict classification?

- Will those positions embodying *lex ferenda* be clearly indicated? How, if at all, will the manual discuss uncertainties and/or opposing views without adversely affecting its clarity and succinctness?

- Will those positions embodying policy be clearly indicated? Will the manual provide reasons for a particular policy position taken in it?

- To what extent, if at all, will the manual include relevant provisions of domestic law?

- In what way, and to what extent, will the manual use examples as a means of illustrating a particular point? Will the manual use hypothetical and/or historical examples? To what extent will the manual use foreign examples?

- What format will the manual take?

- Will the manual be structured according to the standard legal headings? Or will it be structured according to headings based on operational situations?

- Will the manual be bound? Or will it be kept in looseleaf format?

- Will the manual be available in paper versions only? Or will it be available only electronically? Or will it be available in both?

- Will the manual have an annex containing some of the relevant treaty provisions and/or domestic statutes and regulations?

- Will some user groups need additional material, such as annotated supplements and document collections?

- How will you test the manual's pertinence and user-friendliness?

- Will there be a period in which the users can test the manual?

- Will there be a period in which the drafters and editors can collect user feedback and revise the manual accordingly?

3. Matters concerning maintenance

- Will there be a mechanism in place to monitor, collect and analyse legal lessons learned from actual military operations in which your state, its allies, its adversaries and/or third parties take part?

- Will there be a mechanism in place to monitor, collect and analyse relevant legal developments, such as national and international judicial rulings, enactments, declarations and statements, treaties and academic literature?
- How will the manual be reviewed, updated and revised?
  - How often will the manual's supplements, updates, amendments, and other modifications be issued?
  - How, and how effectively, will the supplements, updates, amendments and other modifications to the manual be prepared, approved and communicated to its users? Will regular and/or ad hoc training be given on them?

Βιβλιογραφία

- BOTHE, Michael. *Customary international humanitarian law: some reflections on the ICRC study*. Επιμέλεια: National Military Manuals on the Law of Armed Conflict. FICHL Publication, 2005.
- CORN, Geoffre S., και Rachel E. Vanlandingham. «Strengthening American War Crimes Accountability.» *American University Law Review*, 23 August 2020: 309-386.
- DOSWALD-Beck, Jean-Marie Henckaerts and Louise. *Customary International Humanitarian Law*. Τόμ. Vol. II, part 2. Cambridge University Press, 2005.
- GARRAWAY, Charles. *Military Manuals, Operational Law and the Regulatory Framework of the Armed Forces*. Μοντάζ: National Military Manuals on the Law of Armed Conflict. Oslo: FICHL Publication Series No. 2 (2008), International Peace Research Institute, 2008.
- GROTIUS, Hugo., «*De iure belli ac pacis*», 1625.
- HAYASHI, Nobuo. *National Military Manuals on the Law of Armed Conflict*. Second. Επιμέλεια: Nobuo Hayashi. Oslo: FICHL Publication Series, 2010.
- PERRAKIS St., MAROUDA, Maria-Daniella, *Armed Conflicts and International Law, 150 years after Solferino, Acquis and prospects*, Editions Ant. N. Sakkoulas, 2009.
- URNS, David. *Military Manuals and The Customary Law of Armed Conflict*. Μοντάζ: International Peace Research Institute. Oslo: FICHL Publication Series No. 2, 2008.
- ΖΑΙΚΟΣ, Νικόλαος. «Το πρώτο σύγχρονο ελληνόγλωσσο Εγχειρίδιο Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων για το προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων.» *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, Δεκέμβριος 2021: 96-100.
- ΚΑΡΑΤΖΙΑΣ, Ζαλίδης, και Λιούτας. *Εγχειρίδιο Δικαίου Ενόπλων Συγκρούσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, 2022.
- ΜΑΡΟΥΔΑ, Μαρία-Ντανιέλλα. *Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2015.
- ΜΑΡΟΥΔΑ, Μαρία-Ντανιέλλα. «Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο των ενόπλων συρράξεων.» Στο *Δίκαιο Διεθνούς Κοινωνίας, Δ' αναθεωρημένη και συμπληρωμένη Έκδοση, Κεφάλαιο 24*, του/της Μαγκλιβέρας Κ (επιμ.), Αντωνόπουλος Κ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2022.
- ΜΑΡΟΥΔΑ, Μαρία-Ντανιέλλα. *Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.
- ΜΑΡΟΥΔΑ, Μαρία-Ντανιέλλα. *Μέτρα Εφαρμογής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου στην Ελλάδα*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000.
- ΠΑΠΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Θ., *Εγχειρίδιον Διεθνούς Δικαίου προς χρήσιν των αξιωματικών του κατά την γην στρατού και Τα εν πολέμω διεθνή νόμιμα προς χρήσιν του στρατού*. 1882.

ΧΑΤΖΗΛΟΥΚΑΣ, Ιωάννης Ζ., *Διεθνές δίκαιον του πολέμου*, 1912 και *Διατάξεις του εν πολέμω διεθνούς ναυτικού δικαίου*, 1914.

ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Παναγιώτης Γ., *Εγχειρίδιον διεθνούς ναυτικού δικαίου δια τους Έλληνες Αξιωματικούς*, 1931.

ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ, Λ.Α., «*Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και δικαιώματα του ανθρώπου*» στο Συλλογή Κειμένων Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου, 2009, Εκδόσεις Κορηλία Σφακιανάκη.

DUNANT, Henry, «*A Memory of Solferino*», 1860/61.

ICRC, Customary International Humanitarian Law, Volume I Rules, Cambridge University Press, New York, 2009.

LIEBER, Franz (Francis), «*Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field*» Lieber Code, 1862.

ROUSSEAU, Jean-Jacques, «*Du contrat social*», 1762.

ΣΥΜΒΑΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Συνθήκες της Χάγης (1899-1907).

Συμβάσεις της Γενεύης, 1949.

Πρόσθετα πρωτόκολλα της Σύμβασης της Γενεύης (1977-1977-2005).

Καταστατικός Χάρτης ΗΕ.

Καταστατικό ΔΠΔ.

Καταστατικό ΔΠΔΓ.

ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

N.1786/1988 - ΦΕΚ 125/Α/8-6-1988.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

ICJ, *Anglo-Norwegian Fisheries, U.K. v. Norway*, Judgement, 1951.

ICJ, *North Sea Continental Shelf*, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3.

ICJ, *Continental Shelf case (Libyan Arab Jamahiriya v. Malta)*, Judgement, 3 June 1985, ICJ Reports 1985.

ICJ, *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v United States of America)*, Merits, Judgement, I.C.J. Reports 1986, p. 14, para. 186

ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, p. 226 et seq.

ICJ, *Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό κατά Ουγκάντας*, 19.12.2005, ICJReports 2005.

ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 2004, p. 136 et seq.

ICTY, *Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a "Dule"*, IT-94-1-AR 72 Decision on the Defense Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995.

ICTY, *Galic*’ Appeal Judgment.

ICTY, *Prosecutor v. Strugar*, IT-01-42-T, Trial Chamber, Judgment, 31 January 2005

ICTY, *Prosecutor v. Boskoski*, IT-04-82-T, Trial Chamber, Judgment, 10 July 2008.

ICTY, *Prosecutor v. Đorđević*, IT-05-87/1-T, Trial Chamber, Judgment, 23 February 2011.

ICTY, *Prosecutor v. Stanisic’ and Zupljanin*, IT-08-91-T, Trial Chamber, Judgment, 27 March 2013.

ICTY, Martić (IT-95-11), ICTY, Karadžić (IT-95-5/18), ICTY, Mladić (IT-09-92)

Prosecutor v. Zejnil Delalic, Zdravko Mucic also known as "Pavo", Hazim Delic, Esad Landzo also known as "Zenga".

ICTY, *Aleksovski* case, Judgment, *Blaškić* case, Judgment, *Kunarac* case, Judgment.

ICTY, *Kordić and Čerkez* case, Judgment, *Krstić* case, Judgment, *Kvočka* case, Judgment.

SCSL, *The Prosecutor v. Moinina Fofana, Allieu Kondewa* (the CDF Accused) (Appeal Judgment), SCSL-04-14-A, Special Court for Sierra Leone, 28 May 2008, διαθέσιμο στη δνση: http://hrlibrary.umn.edu/instree/SCSL/SCSL-04-14_files/SCSL-04-14-A-829.htm [πρόσβαση στις 13 Δεκεμβρίου 2022].

Supreme Court of Israel sitting as the High Court of Justice, *The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al.*, HCJ 769/2, Judgment, 13 December 2006.

ΚΕΙΜΕΝΑ—ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ INTERNET

A/77/354-S/2022/703, «Letter dated 17 September 2022 from the Permanent Representative of Türkiye to the United Nations addressed to the Secretary-General», διαθέσιμο στη δνση: <https://daccess-ods.un.org/tmp/6835306.28681183.html>

AA.tr, «Turkish president’s latest remarks on Greece get extensive coverage in Greek media», 4 Σεπτεμβρίου 2022, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkish-president-s-latest-remarks-on-greece-get-extensive-coverage-in-greek-media/2676303>

MOU between the government of the Republic of Turkey and the government of national accord-state of Libya on delimitation of the maritime jurisdiction areas in the Mediterranean, 27 Νοεμβρίου 2019. Το πλήρες κείμενο διαθέσιμο στη δνση: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwicn_nqtf37AhUEgv0HHQnlB3gQFnoECBIQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.un.org%2Fdepts%2Flos%2FLEGISLATIONANDTREATIES%2FPDFFILES%2FTREATIES%2FTurkey_11122019_%2528HC%2529_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf&usg=AOvVaw05pEFDIVQVA8Ng29MZu371

- Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 1868., διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=3C02BAF088A50F61C12563CD002D663B>
- Greece: A hands-on workshop on International Humanitarian Law, 22 February 2022 <https://www.icrc.org/en/document/greece-workshop-international-humanitarian-law>
- ICRC, Advisory Service on International Humanitarian Law, National Committees And Similar Bodies On International Humanitarian Law (15 November 2019) https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/191758_2019_nihlc_table_.pdf
- ICRC, IHL Databases, Military Manuals, διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/src/iimima>.
- IHL Database, Greece: Practice Relating to Rule 143. Dissemination of International Humanitarian Law among the Civilian Population https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v2_cou_gr_rule143
- International Institute of Humanitarian Law, The Manual on the Law of Non-International Armed Conflict, With Commentary, San Remo, 2006 <https://www.legal-tools.org/doc/ccf497/pdf/>
- Launch of Hellenic Armed Forces Law of Armed Conflict Manual, <https://iihl.org/launch-of-hellenic-armed-forces-law-of-armed-conflict-manual/> 20 December 2021
- Military Manuals, https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docindex/src_iimima
- National Military Manuals, <https://www.onlinelibrary.iihl.org/national-military-manuals/>
- Operational Code of Conduct for the Nigerian Army, early July 1967, διαθέσιμο στη δνση: <https://casebook.icrc.org/case-study/nigeria-operational-code-conduct> (πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022).
- Selected Military Writings of Mao Tse-Tung, Peking, Foreign Language Press, 1963, p.341, διαθέσιμο στη δνση: <https://casebook.icrc.org/case-study/china-military-writings-mao-tse-tung> (πρόσβαση 11 Δεκεμβρίου 2022).
- Protection of cultural property: military manual, 2016, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246633>
- RCRC.org, Red Cross and Red Crescent Statutory Meetings, Statutory Meetings / International Conference / Pledges / 32nd International Conference / Promotion and dissemination of international humanitarian law, <https://rcrcconference.org/pledge/promotion-and-dissemination-of-international-humanitarian-law/>.
- ΓΕΕΘΑ, Συγκεντρωτικά Στοιχεία 2021, διαθέσιμο στη δνση: <https://geetha.mil.gr/paravaseis-paraviaseis/enaerios-choros-archeio-paravaseon-paraviaseon/sygkentrotika-stoicheia-2021/>

- ΓΕΕΘΑ, Αρχείο Παραβιάσεων, Συγκεντρωτικά Στοιχεία. Για αναλυτικά στοιχεία ανά μήνα για το έτος 2021, βλέπε στη δνση: <https://geetha.mil.gr/sygkentrotika-stoicheia-2022/>.
- ΓΕΕΘΑ, Περαιτωθείσες Αποστολές, διαθέσιμο στη δνση: <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/peratatheises-apostoles/>
- ΓΕΕΘΑ, Αποστολές σε εξέλιξη που δεν συμμετέχει πλέον η Ελλάδα, διαθέσιμο στη δνση: <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/apostoles-se-exelixi-poy-de-symmetechi-pleon-i-ellada/>
- ΓΕΕΘΑ, Αποστολές σε εξέλιξη, διαθέσιμο στη δνση: <https://geetha.mil.gr/epixeiriseis-kai-apostoles/apostoles-se-exelixi/>
- ΓΕΕΘΑ, Ανακοινώσεις Τύπου, Δημερίδα Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου <https://geetha.mil.gr/diimerida-diethnoys-anthropistikoy-dikaioy-2/> .
- ΓΕΕΘΑ, Επίσκεψη του Αρχηγού ΓΕΕΘΑ στην Σαουδική Αραβία <https://geetha.mil.gr/episkepsi-toy-archigoy-geetha-stin-saoydiki-aravia/>
- ΔΕΕΣ, Ελλάδα, Δέσμευση κατά την 27η Διεθνή Διάσκεψη του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου, Γενεύη, 31 Οκτωβρίου-6 Νοεμβρίου 1999, διαθέσιμο στη δνση: <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v2/rule143?country=gr>
- ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ., Επιμορφωτικό Πρόγραμμα με τίτλο: «ΑΝΩΤΕΡΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΩΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΣΥΡΡΑΞΕΩΝ» διαθέσιμο στη δνση: https://kedivim.duth.gr/avada_portfolio/3215/
- Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, Οδηγός σπουδών, διαθέσιμος στη δνση <https://sse.army.gr/odigos-proptychiakon-spoydon/>
- Σχολή Ικάρων, Οδηγός σπουδών, διαθέσιμος στη δνση: <https://hafa.haf.gr/studies/catalog/>.
- Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, «Απάντηση ΥΕΘΑ Νικόλαου Παναγιωτόπουλου στην υπ' αριθμόν 705/24-5-2022 Επίκαιρη Ερώτηση σχετικάς με την παροχή αμυντικής βοήθειας στην Ουκρανία», διαθέσιμο στη δνση: <https://www.mod.mil.gr/apantisi-yetha-nikolaoy-panagiotopoyloy-stin-yp-arithmon-705-24-5/>
- Υπουργείο Εξωτερικών, Territorial sea – Casus belli, διαθέσιμο στη δνση: <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/territorial-sea-casus-belli.html>

Αρθρογραφία - Ιστοχώροι

- AKANDE Dapo and TZANAKOPOULOS Antonios, *Use of Force in Self-Defence to Recover Occupied Territory: When Is It Permissible?* EJIL : Talk!, 18/11/20, διαθέσιμο στο: <https://www.ejiltalk.org/use-of-force-in-self-defence-to-recover-occupied-territory-when-is-it-permissible/>.
- REISMAN, W. Michael and LEITZAU William K., *Moving International Law from Theory to Practice: The Role of Military Manuals in Effectuating the Law of Armed Conflict*,

- International Law Studies – Volume 64, The Law of Naval Operations, Horace B. Robertson, Jr. (Editor).
- GARRAWAY, C. (2004). *The Use and Abuse of Military Manuals*. Yearbook of International Humanitarian Law, 7, 425–440. doi:10.1017/s1389135904004258
- HENDERSON, Ian and REECE, Kate, *Proportionality Under International Humanitarian Law (IHL): The ‘Reasonable Military Commander’ Standard and Reverberating Effects* (January 24, 2018). Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 51, No. 3, 835, 2018, U. of Adelaide Law Research Paper No. 2018-43, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3108324> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3108324>

Στρατιωτικές Εκδόσεις

- Australian Defense Doctrine Publication, Law of Armed Conflict, EXECUTIVE SERIES ADDP 06.4 Australian Defense Headquarters, Canberra ACT 2600, 11 May 2006
- Bundesministerium der Verteidigung, Law of Armed Conflict Manual, Joint Service Regulation (ZDv) 15/2 - May 2013, DSK AV230100262
- Canada National Defence, Law of Armed Conflict at the Operational and Tactical Levels, Joint Doctrine Manual, B-GJ-005-104/FP-021, 13 August 2001
- Danish Ministry of Defense, Defence Command Denmark: Military Manual on International Law Relevant to Danish Armed Forces in International Operations, September 2016
- DINSTEIN, Yoram - Dahl, ARNE Willy, «Oslo Manual on Select Topics of the Law of Armed Conflict», 2020.
- HPCR, Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare, Bern, 15 May 2009
- ICRC, Handbook on International Rules Governing Military Operations, December 2013, International Committee of the Red Cross 19, avenue de la Paix 1202 Geneva, Switzerland
- New Zealand Defense Force, Manual of Armed Forces Law, Volume 4, Law of Armed Conflict, DM 69 (2ed) Volume 4, January 2019
- Swiss Federal Department of Defense, International Relations Armed Forces: Law of Air and Missile Warfare, Instructor's Manual, 2005
- United Kingdom, Ministry of Defense, The Joint Service Manual of The Law of Armed Conflict, Joint Service Publication 383, 2004 Edition
- United States of America, Department of Defense, Law on War Manual, June 2015 (Updated December 2016), Office of General Counsel, Department of Defense, 1600 Defense Pentagon, Washington, DC 20301-1600
- SAN REMO Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, 12 June 1994.
- Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, *Διατάξεις του εν Πολέμω Διεθνούς Ναυτικού Δικαίου*, 1915.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού, *Διατάξεις περί τηρητέας συμπεριφοράς εν εχθρικό εδάφει*, 1941.